

НАД БУТОМ І НАРВОЮ

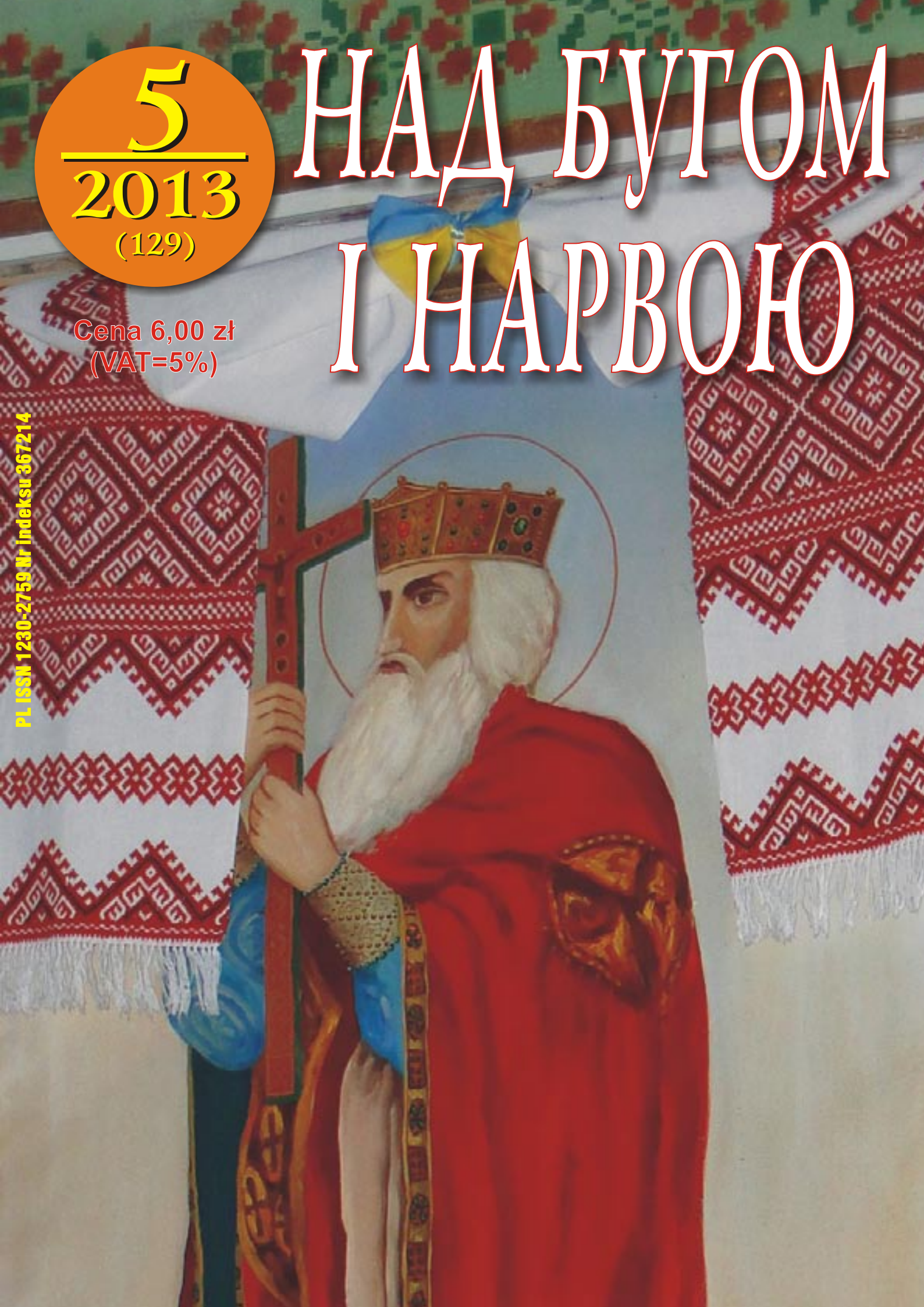
5

2013

(129)

Cena 6,00 zł
(VAT=5%)

PL ISSN 1230-2759 Nr Indeksu 367214

ЗМІСТ ★ SPIS TREŚCI

J. Nawryluk, <i>Z Włodzimierzowego trudu</i>	2	I. Киризиук, <i>З циклу «Вереси»</i>	38
L. Лабович, «Пливи вінок за водою...» «На Івана, на Купала» на Бахматах	3	A. Кобак, <i>Не здійснена мрія про рідну хату. Три розповіді з життя діда Павла</i>	39
G. Купріянович, <i>Відзначення 1025-річчя Хрещення Київської Русі на Холмиціні та Південному Підляшші</i>	6	O. Іл'їн, <i>Західне Полісся в Українській Державі гетьмана Скоропадського. Історія в документах</i>	41
<i>Архипастирське послання архієпископа Люблинського і Холмського з нагоди ювілею 1025-річчя Хрещення Київської Русі</i>	7	L. Лабович, <i>З хроніки подій на Підляшші</i>	45
G. Фесюк, <i>Мандрівка слідами Данила Галицького – Дорогичин, Мельник, Холм</i>	11	НАША ОБКЛАДИНКА <i>Вже чверть сторіччя минуло від моменту, коли про- лунало відзначення Великого Ювілею Тисячоліття Хрещення Київської Русі. Тоді над Нарвою, Бугом і Сяном станули пропам'ятні хрести, при чому де- які з них, так як при церкві Стрітення Господнього у Морохові біля Сянока – поряд з ювілейними хрес- тами поставленими 1938 року (стор. II). Найпев- ніше під Ювілей 950-річчя Хрещення була написана й ікона Святого Володимира у морохівській церкві (стор. I), взірцем для якої стало зображення Рівно- апостольного Князя в іконостасі Володимирського собору у Києві. А на Підляшші вже осінь. У вересні та жовтні вона сонячна й мальовнича – легкістю хмаринок на бла- китному небі опівдні, як над Преображенською церк- вою у Плесках (стор. III), так і кипінням безодні за- ходу над Новим Березовом (стор. IV). Фото Ю. Гаврилюка.</i>	
L. Лабович, «Українці у Фетерів»	13		
L. Łabowicz, „Enej buw parubok motornuj...” O „Eneidzie” Iwana Kołtarewskiego i gwarach podlaskich	14		
H. Позняк-Хоменко, <i>Іван Миколайчук. Український секс-символ із Божою ознакою</i>	17		
Ю. Гаврилюк, <i>З холмських нарисів</i>	19		
(ред.), <i>Дослідження Данилового храму</i>	24		
O. Морозов, <i>Костянтин Харлампович – дослідник минулого, якого долю понівечили «будівники світлого майбутнього»</i>	25		
H. Кравчук, <i>Родинно-побутові пісні Підляшшя: національна специфіка</i>	33		
T. Карабович, <i>З підляської мови предків. Деякі аспекти українського літературного феномену на Північному Підляшші</i>	35		

Український часопис Підляшшя „Над Бугом і Нарвою”

Видавець: Союз українців Підляшшя
ul. Oгородова 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 85-730-25-23
www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Зреалізовано завдяки дотації Міністра адміністрації
і цифризації.

Редакція: Андрій Давидюк, Юрій Гаврилюк (головний редак-
тор), Юстина Гапонюк, Іван Киризиук, Христина Костевич, Люд-
мила Лабович, Кароліна Матейчук. **Співпрацівники редакції:**
Ігор Вереміюк, Микола Рощенко, Славомір Савчук, Леокадія
Саєвич, Мирослав Степанюк, Єлизавета Томчук, Олена Чабан.

Не всі думки висловлені на сторінках нашого часопису відзер-
калюють погляди редакції. Не замовлених матеріалів не повер-
таємо. Редакція залишає за собою право редагувати, скорочува-
ти тексти та змінювати заголовки. За зміст поміщених реклам
та оголошень редакція не відповідає.

*Річна передплата на території Польщі коштує
50,00 zł. Річна передплата з-за кордону – рівновар-
тість 35 доларів США (звичайною поштою) або 50 до-
ларів США (летунською поштою). Банк рахунок ви-
давця: Związek Ukraińców Podlasia, Bank Pekao S.A.,
nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.*

Druk: Andare. Studio Grafiki i Reklamy, ul. Senatorska 40/91, 00-95 Warszawa. Nakład: 1600 egz.

Ukraińskie pismo Podlasia „Nad Buhom i Narwoju”

Wydawca: Związek Ukraińców Podlasia
ul. Oгородова 13, 17-100 Bielsk Podlaski, tel/fax 85-730-25-23
www.zup.org.pl E-mail: biuro@zup.org.pl

Zrealizowano dzięki dotacji Ministra Administracji
i Cyfryzacji.

Redakcja: Andrzej Dawidziuk, Justyna Haponiuk, Jerzy Nawryluk
(redaktor naczelny), Jan Kiryziuk, Krystyna Kościwicz, Ludmiła
Łabowicz, Karolina Matejczuk. **Współpracownicy redakcji:** Hele-
na Czaban, Mikołaj Roszczenko, Leokadia Sajewicz, Sławomir Saw-
czuk, Mirosław Stepaniuk, Elżbieta Tomczuk, Ihor Weremijuk.

Nie wszystkie opinie wyrażone na łamach naszego czasopisma wy-
rażają poglądy redakcji. Materiałów nie zamówionych redakcja nie
zwraca i zastrzega sobie prawo ich redagowania, skracania oraz
zmiany tytułów. Redakcja nie ponosi odpowiedzialności za treść
zamieszczonych reklam i ogłoszeń.

*Roczna prenumerata krajowa kosztuje 50.00 zł (w przy-
padku prenumeraty za okres krótszy ilość numerów nale-
ży pomnożyć przez 8.50 zł). Roczna prenumerata zagraniczna
– równowartość 35 USD (poczta zwykła) lub 50 USD (poczta lot-
nicza). Rachunek bankowy: Związek Ukraińców Podlasia, Bank
Pekao S.A., nr 41 1240 5253 1111 0000 5712 5402.*

Z Włodzimierzowego trudu

Żyjemy według kalendarzy. Pierwszy porządkuje nam naszą codzienność – dzieląc ją na czas pracy oraz czas świętowania i odpoczynku. Drugi – kalendarz wspomnień o najważniejszych wydarzeniach historycznych – porządkuje myślenie o swojej przeszłości, z której wyrasta nasza współczesność i tożsamość. Tutaj każdy naród, każda etniczna wspólnota ma swój własny kalendarz rocznic i obchodów. Dla nas – podlaskich Rusinów – bieżący rok jest więc czasem wspomnień o wydarzeniach odległych, ale dla naszych dalszych dziejów kardynalnych, pozwalających dzisiaj odnajdywać swoje miejsce w historycznym procesie kształtowania się współczesnego narodu ukraińskiego – zarówno w skali globalnej, jak też we wspólnocie Ukraińców mieszkających w granicach Polski.

Ukraińców Podlasia, Chełmszczyzny, Nadsania i Lemkowszczyzny historia poprowadziła różnymi drogami, więc i ich zaangażowanie w kulturę narodową i aktywność społeczno-polityczną też było i jest różne. A jednak te regiony tworzą całość – właśnie dzięki temu, że oprócz języka łączy je tradycja historyczna i kulturowa, której fundatorem stał się wielki książę kijowski i Chrzyciel Rusi Włodzimierz Światosławowicz, przez historyków zwany Wielkim, przez Cerkiew zaś uznany za świętego.

O jego czynach wiemy przede wszystkim dzięki temu, że przed dziewięciuset laty – w 1113 roku – błogosławiony latopisarz Nestor zakończył swoją pracę nad spisaniem „Powieści lat minonych” mającej opowiedzieć o tym „skąd poszła Ziemia Ruska” (takie było ówczesne nazwanie państwa ochrzczonego w XIX w. Rusią Kijowską). Właśnie w dziele Nestora znajdujemy zapis o tym, że Włodzimierz ze swymi zbrojnymi hufcami już na początku lat 80. X wieku „schodził” ziemie nad Sanem, Bugiem i Narwią, włączając je w – jak celnie zauważyli współcześni historycy kijowscy – kanoniczne granice Rusi. (Opowieść dotycząca Podlasia datowana jest na 983 rok – właśnie w jej tysiąclecie, na początku kwietnia 1983 roku, młodzież z naszego regionu poszła w pierwszy krajoznawczy rajd „Podlasze/Pidlaszsa”). Niebawem po tych wyda-

rzeniach – w 988 roku – miał miejsce chrzest samego księcia, jego zbrojnej drużyny i mieszkańców Kijowa, co zapoczątkowało proces rozprzestrzeniania się wiary i kultury chrześcijańskiej, której nosicielem było duchowieństwo.

W tym dziele wielką zasługę miał zwłaszcza syn Włodzimierza Jarosław Mądry, albowiem według latopisarza Nestora właśnie za jego władania „zaczęła się w Rusi mnożyć i rozszerzać wiara chrześcijańska, i czerńcy [mnisi

– JH] zaczęli się mnożyć, i monastery zaczęły się pojawiać”. (Warto tu jeszcze zacytować metaforę dziejopisarza: „Ojciec bowiem jego Włodzimierz ziemię zaorał i spulchnił, to znaczy chrztem świętym oświecił, a ten wielki książę Jarosław, syn Włodzimierzowy, zasiał słowami ksiąg serca wierzących, a my zniemy, przyjmując z nich naukę”).

Zakończenie na str. 8

«Пливи вінок за водою...» «На Івана, на Купала» на Бахматах

Зразу після свята Петра і Павла, 13 липня, Союз українців Підляшшя разом з Іміною Дубичі-Церковні та місцевим Осередком культури, спорту та рекреації провів «На Івана, на Купала» – один із найбільш масштабних заходів у регіоні, на який кожного року приїжджає майже 10 тисяч людей. Артистична програма цього свята – то презентація української пісні і танцю у виконанні передусім підляських груп, реконструкція купальських обрядів, молодіжна забава, а також супровідні заходи.

Підляська музика горою

«На Івана, на Купала» є без сумніву найпомітнішою культурною подією на Підляшші, яка – можна сказати – прекрасно вписалася в календар літніх культурних подій регіону. На купальському святі при водосховищі Бахмати кожного року не бракує як

людей, так і хороших рідних пісень, передусім у виконанні українських ансамблів із Підляшшя. З огляду на щораз краший рівень підляських колективів, їхнє різноманіття, а з другого боку – обмежені фінансові кошти, – від кількох років саме артисти з Підляшшя є головними виконавцями під час купальського концерту. Через те сцена на Бахматах стає зараз місцем презентації місцевого українського потенціалу.

Більшість учасників свята «На Івана, на Купала» то лауреати Конкурсу української пісні «З підляської криниці» у Більську. Це дозволяє показати найкращих виконавців українських пісень – постійних учасників різного роду заходів у регіоні – таких, як наприклад: вокальний і танцювальний «Ранок» з Більська, «Родина» з Дуб'яжина, «Гілочка» з Черемхи, «Вервочки» з Вуорлі, «Луна» з Парцова та інші.

Цього року на сцені не могло забракнути також «Струмка» з Дубич-Церковних, якого виступ як господаря є незмінним пунктом програми купальської ночі від початку існування тої молодіжної групи. Як і в попередніх роках показали на Бахматах також обдаровані дівчата зі Студії естрадної пісні Гайнівського будинку культури, безконкурентційний лауреат гран-прі кількох останніх конкурсів «З підляської криниці».

Щороку дякуючи конкурсів української пісні на купальській сцені з'являються нові виконавці з Підляшшя, які ще не виступали на Бахматах. Тим разом це були між іншими «Квартет» із Сім'ятич та фолькоровий «Гопак» – з Вуорлі.

«Гопак» це новий гурт, який – зразу успішно – дебютував на більській сцені конкурсу «З підляської криниці» (під жартівливу назвою «Три пальці»), займаючи перше місце в ка-

тегорії «вокально-інструментальних ансамблів». Ініціатором його покликання є орленський активіст Марко Хмелевський, який окрім діяльності на ниві розвитку і поширення української ідеї на Підляшші, а передусім у рідній Вуорлі, також музично обдарований – він співав і грав між іншими у «Вєрвочках», «Гойраках» та «Позитиві», а також ініціював багато музичних проєктів, у тому числі видання платівок підляським ансамблям.

З черги «Квартет» – це лауреат другого місця конкурсу в тій же самій категорії «вокально-інструментальних ансамблів». У його складі музиканти, відомі хоча б зі співпраці з фольклорними ансамблями Сім'ятицького повіту. Музика гурту – сперта на народну – якраз до танцю.

Окрім підляських виконавців на сцені під час фольклорної частини заходу виступила молода вокалістка з Рахова, що на Закарпатті в Україні,

міста-партнера Більська. Її виступ на купальському святі відбувся при нагоді візиту делегації з Рахова в Більську.

Супровідні купальські пропозиції

Український захід на водосховищі в урочищі Бахмати то не тільки музичний фольклор, але також супровідні заходи, передусім Купальський ярмарок, під час якого учасники народного свята від кількох років мають можливість придбати традиційні українські вироби, народні сорочки-вишиванки та інші продукти майстрів з України і Польщі. То поширення купальської пропозиції для багатотисячної публіки.

Окрім ярмарку цього року під час фестивалю можна було подивитися виставку про нищення в 1938 році в рамках так званої «ревіндикаційно-полонізаційної акції» православних церков на Холмщині та Південному Підляшші, оскільки саме цього року минають 75-ті роковини цієї сумнозвісної події. Виставку підготувало Українське товариство в Люблині, дякуючи якому потрапила вона й на Північне Підляшшя.

Zadania „Na Iwana, na Kupala” oraz „Dźerela – ukraińskie tradycje i transformacje” zostały zrealizowane przez Związek Ukraińców Podlasia dzięki dotacji Ministerstwa Administracji i Cyfryzacji RP.

«Пливи вінок за водою...»

Найбільш мальовничою частиною заходу «На Івана, на Купала» в Дубичах-Церковних є щорічно презентація обряду пускання вінків на воду, в якому беруть участь молоді дівчата і хлопці з підляських ансамблів, головнов з «Ранку», що надає цьому інсценізованому дійству автентики і вірогідності (на відміну хоча б від інших святкувань Ночі Купали, під час яких вінки несуть, а навіть і пускають на воду, немолоді вже учасниці ансамблів). І хоч на Підляшші купальські звичаї дещо призабуті, то все таки вони були тут присутні, чого доказом є фольклорні записи з XIX і XX століть. Певні релікти обрядів пов'язаних зі святом Івана Купала можна ще записати від найстаріших жителів Підляшшя, однак це вимагає детальнішого вивчення фольклористами. На жаль, здається, втрачені вже підляські купальські пісні.

Відтворення колишніх обрядів та купальських пісень є можливим дякуючи тому, що традиція святкування ночі Купала досить добре збереглася в Україні, передусім на спорідненому з Підляшшям Поліссі та на культурно близькій Волині. Можна здогадуватися, що саме так, як у цих регіонах, святкували Купала й на Підляшші.

«Лунає музика кохання...»

Від років у мальовниче місце в урочищі Бахмати на єдину ніч у році – ніч кохання і забави під українську музику – з'їжджають не тільки цілі сім'ї, але передусім молодь, що доволі важливе, оскільки захід цей, окрім розважальної мети, має також поширювати українську ідею серед молодого покоління підляшуків. Тим, що їх притягає, є фольк-роковий концерт, який завершує святкування «На Івана, на Купала». Цього року заграли під час нього три гурти: «Навра» з Нарви, відомий на Підляшші «The Ukrainian Folk» з Гурова-Ілавецького, а також справжня зірка української музичної сцени – «Гайдамаки» з Києва, гіти якої відомі багатьом мо-

лодим шанувальникам української молодіжної сцени.

На жаль, цього року купальські святкування на Бахматах пройшли при несприятливій дощовій погоді. Однак це не вилякало любителів доброї забави при звуках українських пісень – традиційно на українському заході в Дубичах-Церковних молодь бавилася до ранку. Це показує, що «На Івана, на Купала» є вже таким заходом, на який без огляду на погоду, будуть приїжджати усі покоління підляшуків та туристи. Це ж найкраща культурна візитка української активності на нашому рідному українському Підляшші.

Людмила ЛАБОВИЧ
Фото І. Бакуновича

Відзначення 1025-річчя Хрещення Київської Русі на Холмщині та Південному Підляшші

У 2013 році відзначаємо ювілей фундаментальної події в історії українського народу – 1025-річчя Хрещення Київської Русі. Прийняте тоді рішення св. благовірного рівноапостольного князя Володимира Великого формувало всю подальшу історію Русі-України. Наші предки прийняли тоді світло Святої Христової Віри, Русь-Україна стала християнською країною, а Православ'я – фундаментом ідентичності нашого народу. Результатом Хрещення Русі стала також християнізація земель, які згодом почали називати Холмщиною і Підляшшям. Цей великий ювілей урочисто відзначено також у Люблинсько-Холмській православної єпархії.

27 липня 2013 р. в Березні біля Холма відбулися урочистості в честь покровителя місцевої церкви – Хрестителя Русі св. рівноапостольного Володимира Великого, князя Київського (*на фото вгорі*). Святочну Літургію очолив холмський благочинний і настоятель православної парафії в Холмі о. митр. прот. Іван Лукашук. Під час богослужіння була експонована виставка «1938. Акція руйнування православних церков на Холмщині та Південному Підляшші» (реалізовано це завдяки дотації Міністра адміністрації і цифризації РП), адже саме 75 років раніше – у 1950-річчя Хрещення Русі – в Березні була зруйнована місцева церква. Після богослужіння традиційно відбувся концерт української музики біля вогнища – «Смакування спадщини», якого організаторами були Православна Парафія св. ап. Івана Богослова в Холмі – філіал св. Володимира Великого в Березні та Холмський відділ Українського Товариства. Під час концерту виступили три ансамблі: «Але бабкі» з Дорогуська, «Опалінка» з Гушці (Україна) та «Горлиця» з Новояворівська (Україна).

Вже наступного дня, 28 липня 2013 р., відзначення великого ювілею було продовжено в селі Голя на Володавщині. В місцевій церкві традиційно відзначали пам'ять покровителя голянського храму – преп. Антонія Печер-

ського. Відзначення набрало особливо урочистого характеру, адже саме цього дня за літургійним календарем випадає день пам'яті св. рівноапостольного Володимира Великого. Святочну Літургію очолив Високопреосвященніший архієпископ Люблинський і Холмський Авель. Про значення хрещення Русі архієпископ нагадував у своїй проповіді. На завершення свята під час хресного ходу архієпископ Авель посвятив пропам'ятний монумент, встановлений для увіковічення

ювілею православного християнства на Холмсько-Підляській землі. Під час богослужіння біля церкви були експоновані три виставки: «1938. Акція руйнування православних церков на Холмщині та Південному Підляшші» (реалізовано це завдяки дотації Міністра адміністрації і цифризації РП), про жертви акції «Вісла» (підготовлена Братством Православної Молоді Люблинсько-Холмської єпархії в рамках проекту «Вчімося толерантності на помилках історії») та про ремонт го-

лянської церкви. Продовженням свята став традиційно XVII Голянський ярмарок – Голя 2013, на якому виступали ансамблі, що представляли в основному український фольклор.

Наступним акордом відзначень ювілею християнства в Київській Русі стало видання «Архієпископського послання архієпископа Люблинського і Холмського Авеля Всечесному Духовенству, Боголюбивому Чернецтву та всім вірним Люблинсько-Холмської єпархії з нагоди ювілею 1025-річчя Хрещення Київської Русі». Було воно видане архієпископом Авелем 14 серпня 2013 р., коли Церква відзначає свято Винесення Дерева Чесного Хреста Господнього та пам'ять свв. Мучеників Маккавеїв і матері їх Соломії. Не був це випадковий день, адже – за традицією – саме цього дня в 988 р. відбулося хрещення Київської Русі.

Загальноєпархіального виміру відзначення ювілею набрали в неділю 18 серпня 2013 р. Цього дня, у передсвятю Преображення Господнього, Архієпископське послання владики Авеля з нагоди 1025-річчя Хрещення Київської Русі було зачитано у церквах Люблинсько-Холмської єпархії.

Відзначення в Люблинсько-Холмській єпархії ювілею 1025-річчя Хрещення Київської Русі стало не лише нагадуванням важливої історичної події, але передусім нагодою для усвідомлення значення цієї події в житті наших предків. Історична пам'ять формує кожну людину, без цієї пам'яті втрачаємо частинку себе. Без усвідомлення важливості факту хрещення Київської Русі в 988 р. важко формувати наше життя як православних українців, спадкоємців цієї славної традиції.

Григорій КУПРІЯНОВИЧ
Фото автора статті

Архієпископське послання архієпископа Люблинського і Холмського Всечесному Духовенству, Боголюбивому Чернецтву та всім вірним Люблинсько-Холмської єпархії з нагоди ювілею 1025-річчя Хрещення Київської Русі

List arcypasterski Arcybiskupa Lubelskiego i Chełmskiego do Czcigodnego Duchowieństwa, Miłujących Boga Mnichów oraz wszystkich wiernych Diecezji Lubelsko-Chełmskiej z okazji jubileuszu 1025-lecia Chrztu Rusi Kijowskiej

Улюблені у Христі Брати і Сестри!

У ці дні наші серця переповнені радістю і вдячністю нашим благочестивим предкам за цей великий дар Святої Православної Віри, який ми успадкували від них. 1025 років тому Світло Євангелія осяяло також і наших праотців, коли святий великий київський князь Володимир прийняв святе хрещення і встановив християнство офіційною релігією в своїй могутній державі – Київській Русі.

Господь наш Ісус Христос заповідав своїм учням: «научіте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця і Сина і Святого Духа, навчаючи їх берегти все те, що заповідав я вам» (Мф 28, 19-20). Саме в 988 році ці слова виповнилися і на руській землі – наш народ прийшов до світла Євангелія. Як писав у XI столітті митрополит Київський Іларіон: «Віра бо благодатна по всій землі поширилась. І до нашого народу руського дійшла. Озеро ж закону пересохло, а євангельське джерело, наводнившись і всю землю покривши, аж до нас розлилося. Се ж бо й ми вже з усіма християнами славимо Святу Трійцю».

Хрещення Київської Русі стало фундаментальною подією в історії наших предків, яка привела їх, а через їхні молитви і нас, до пізнання істинного Бога – Христа. В результаті цього рішення св. князя Володимира опинилися ми в колі візантійської культури і цивілізації, стали частиною європейського цивілізаційного простору.

Закінчення на 9 стор.

Umiłowani w Chrystusie Bracia i Siostry!

W te dni nasze serca przepelnione są radością i wdzięcznością wobec naszych pobożnych przodków za ten wielki dar Świętej Wiary Prawosławnej, który odziedziczyliśmy od nich. 1025 lat temu Światło Ewangelii oświeciło także i naszych praocjców, gdy święty wielki kijowski chrzest i ustanowił chrześcijaństwo oficjalną religią swego potężnego państwa – Rusi Kijowskiej.

Pan nasz Jezus Chrystus nakazywał swoim uczniom: „nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Świętego Ducha. Uczcie je zachowywać wszystko, co wam przykazałem” (Mt 28, 19-20). Właśnie w 988 roku te słowa wypełniły się także na ziemi ruskiej – nasz naród przyjął światło Ewangelii. Jak pisał w XI wieku metropolita kijowski Iларion: „bowiem dobroczynna wiara rozprzestrzeniła się po całej ziemi i doszła do naszego narodu ruskiego. I jezioro Prawa wyschło, zaś źródło Ewangelii wezbrawszy pokryło całą ziemię i rozlało się aż do nas. Oto bowiem już i my ze wszystkimi chrześcijanami sławimy Świętą Trójcę».

Chrzest Rusi Kijowskiej było fundamentalnym wydarzeniem w dziejach naszych przodków, które doprowadziło ich, a dzięki ich modlitwom także i nas, do poznania prawdziwego Boga – Chrystusa. Na skutek tej decyzji św. księcia Włodzimierza znaleźliśmy się w kręgu kultury i cywilizacji bizantyjskiej, staliśmy się częścią europejskiej przestrzeni cywilizacyjnej.

Zakończenie na str. 9.

Z Włodzimierzowego trudu

Zakończenie ze str. 2

Oczywiście zaczątki państwowości i chrześcijaństwa nad Dnieprem są starsze niż epoka rządów Włodzimierza i Jarosława (pierwszym ochrzczonym władcą Kijowa była księżna Olga), ale to właśnie dzięki nim Ruś zdecydowanie wkroczyła na drogę ewolucji w kierunku państwowości europejskiej z jej podstawami organizacyjnymi oraz wartościami ideowymi i kulturą, która wyrosła na gruncie antycznej tradycji Greków i Rzymian. Bezpośrednim sąsiadem Rusi była wschodnia część Imperium Romanum – nadal silne helleńskie Bizancjum, co przesądziło o przyłączeniu państwa kijowskiego do jego przestrzeni religijnej i kulturowej. Właśnie słowiańsko-grecki charakter chrześcijaństwa na ziemiach, które weszły w skład metropolii kijowskiej, stał się decydującym czynnikiem w zachowaniu odrębności etnosu ukraińskiego na zachodnim pograniczu po tym, jak doszło do upadku Rusi Halicko-Wołyńskiej i jej tradycji politycznej, a ziemie nad Sanem i Bugu znalazły się w strefie polskich wpływów – nie tylko politycznych, ale też demograficznych i kulturowych. Dzięki fundamen-

towi położonemu w X-XIV stuleciu, a więc z tzw. epoki księżęcej, miejscowa ludność, zachowując wiarę nazywaną „grecką” lub po prostu „ruską”, nadal pozostawała pełnoprawnym członkiem ruskiej wspólnoty etniczno-wyznaniowej – historycznej osnowy dla nowożytnego narodu ukraińskiego, której zachodnią granicę Bohdan Chmielnicki określał według kryterium „jak daleko rozbrzmiewa ruska mowa i cerkwie stoja”.

Ślady pamięci o epoce, gdy południowo-wschodnie obrzeża współczesnej Polski – od Beskidów na południu po brzegi Narwi na północy – żyły według zasady „ruski władca, ruska wiara, ruska mowa”, wcielone w XIX – XX wieku w dzieła cerkiewnej architektury i sztuki, możemy znaleźć we wszystkich tych regionach. Tak więc w łemkowskiej Krynicy i chełmskim Bereznie pyszną się niedawno wzniesione cerkwie na cześć Chrzciciela Rusi – świętego i równego Apostołom księcia Włodzimierza. Rzeźbione wyobrażenia świętych książąt kijowskich – Włodzimierza i Olgi, zdobią otoczenie przemyskiej cerkwi katedralnej św. Jana Chrzciciela, a także frontowe scia-

ny Ukraińskiego Instytutu dla Dziewcząt w Przemyślu i cerkwi św. Michała Archaniola w Ustrzykach Dolnych. Postacie św. Olgi i jej wnuka Włodzimierza to także motyw wielu polichromii i ikon, powstałych na ogół w związku z 950-leciem Chrztu Rusi-Ukrainy, we wnętrzach cerkwi w granicach dawnej diecezji przemyskiej, w chwili obecnej przeważnie zamienionych na kościoły rzymskokatolickie – np. we Florynce, Korniach, Kwiatoniu, Lublińcu Nowym, Ropicy Górnej (niegdyś Ruskiej), Tyliczu, a tylko w nielicznych przypadkach nadal użytkowanych przez Ukraińców obu wyznań – np. w Morochowie i Uściu Gorlickim (dawnej Ruskiej). Znajdziemy je też w cerkwiach Chełmszczyzny – np. w cerkwi w Sosnowicy, nadal pozostającej w rękach prawosławnych, chociaż praktycznie nie użytkowanej.

Trzeba zaznaczyć, że są one przeważnie wzorowane na przedstawieniach z ikonostasu cerkwi św. Włodzimierza w Kijowie, wzniesionej dla uczczenia 900-lecia Chrztu Rusi. Z monumentalnych malowideł tej cerkwi skopiowany jest też obraz „Chrzt Rusi”, fundowany w latach 30. XX w. przez Teodora

Szczawynskiego, który pokrywa południową ścianę nawy cerkwi św. Dymitra w łemkowskim Szczawniku (taką kopią jest też obraz Sądu Ostatecznego na przeciwległej ścianie). Na Łemkowszczyźnie kopię „Chrztu Rusi” znajdziemy także w cerkwi w Tyławie, a na Nadsaniu w bocznej nawie jarosławskiej cerkwi Przemienienia Pańskiego. Notabene polichromię w cerkwi w Jarosławiu, konsekrowanej po rozbudowie w 1912 roku, wykonywał znany ukraiński malarz-monumentalista Mychajło Bojczuk (1882-1937).

Wyobrażenia Chrzciciela Rusi, których autorzy korzystali z tego samego wzorca, popularne są także w naszej, północnej części Podlasia, gdzie prawie w całości zachowała się sieć parafialna ukształtowana przed kataklizmami zapoczątkowanymi wybuchem I wojny światowej. Uwagę zwraca dzwon znajdujący się obecnie przy dzwonnicy cerkwi św. Michała Archaniola w Orli, a odlany w 1936 roku w Przemyślu. Został on ozdobiony reliefami niebiańskiego Opiekuna Ukrainy Archaniola Michała (z mieczem) i św. Włodzimierza. Wg tego kijowskiego pierwowzoru wykonane zostały także metalowe tablice i medaliony, którymi wierni obu wyznań uczcili w 1988 roku Jubileusz 1000-lecia Chrztu Ukrainy. Na Nadsaniu i Łemkowszczyźnie pojawiły się one obok zachowanych jeszcze gdzieś jubileuszowych krzyży i pomników z 1938 roku. (Na chełmsko-podlaskim Zabuziu latem tamtego roku jubileuszowych krzyży nie stawiano – właśnie trwała akcja burzenia przez administrację państwową „niepotrzebnych” cerkwi, zbudowanych na potrzeby Ukraińców, którzy nie wyrzekli się spuścizny wyrosłej z kijowskiego chrztu).

Tak więc św. Włodzimierz, którego tak samo szanują i czczą wszyscy ukraińscy wierni – pomimo licznych historycznych perypetii rujnujących tę jedność – jednoczy w jeden naród ukraiński potomków Rusinów ochrzczonych w Dnieprze, Dniestrze, Sanie, Bugu i wszystkich innych wodach Rusi-Ukrainy.

Jurij HAWRYLUK

Na zdjęciach autora artykułu: Jubileuszowy dzwon z cerkwi w Orli.

Na str. 2: Chrzt św. Włodzimierza i jego poddanych – karta z ilustrowanego kodeksu „Powieści lat minionych”.

Послання архієпископа Люблинського і Холмського...

List Arcybiskupa Lubelskiego i Chełmskiego ...

Закінчення з 7 стор.

Кільканадцять днів тому словами тропаря прославляли ми Хрестителя Русі – св. рівноапостольного князя Володимира Великого: «Уподобився єси купцеві, що дорогоцінної перлини шукає, славнодержавний Володимире, сидівши на високому престолі матері городів наших, Богоспасемого Києва: розвідуючи й до Царгороду посилаючи пізнати православну віру, ти знайшов дорогоцінну перлину, Христа». Саме завдяки його мудрості і вірі «уса земля наша, – як писав митрополит Іларіон, – уславила Христа з Отцем і зі Святим Духом. (...) Капища рушилися, і церкви ставилися, ідоли крушилися, ікони святих з’являлися, біси розбігалися, хрест городи освячував».

Завдяки цьому доленосному рішенням св. князя Володимира з 988 р. вогонь Православної віри прийшов також на тодішні окраїни Київської Русі – на наші надбужанські землі, які згодом почали називати Холмщиною і Підляшшям. З цього часу наші предки просвітилися світлом Правди Христової. У ці ювілейні дні з вдячністю згадаймо Хрестителя Русі та десятки поколінь наших предків, котрі передали нам цю дорогоцінну перлину, яку знайшов св. князь Володимир. Нехай знаком нашої пам’яті про цей ювілей буде пам’ятник у селі Голя, встановлений у день пам’яті св. князя Володимира Великого.

Передаваймо нашу культуру і тисячолітню традицію православного християнства Холмсько-Підляської землі молодому поколінню. Укріплаймо себе у Святій Православній Вірі, щоб могли ми звернутися до св. Володимира зі словами: «Поглянь на онуків твоїх і правнуків, як живуть, як хранить їх Господь, як благовір’я держаться, заповіданого тобою, як у святі церкві учашають, як славлять Христа, як поклоняються імені Його! (...) Поглянь, як церкви квітнуть! Поглянь, як християнство росте!».

З архипастирським благословенням, + Авель, архієпископ Люблинський і Холмський

Люблин-Холм-Біла, 14 серпня 2013 р. Б. – у свято Винесення Древа Чесного Хреста Господнього та свв. Мучеників Маккавеїв і матері їх Соломії – в день Хрещення Київської Русі.

Закінчення ze str. 7.

Kilkanaście dni temu słowami troparionu wychwalaliśmy Chrzciciela Rusi – św. Równego Apostołom Księcia Włodzimierza Wielkiego: „Jak ewangeliczny kupiec szukałeś, słynny ze swego panowania Włodzimierzu, drogocennej perły. Panując na wysokim tronie matki grodów, chronionego przez Boga Kijowa, badając i posyłając do Konstantynopola posłów dla poznania prawdziwej wiary, znalazłeś drogocenną perłę, Chrystusa”. Właśnie dzięki jego mądrości i wierze „cała ziemia nasza – jak pisał metropolita Ilarion – poczęła słać Chrystusa wraz z Ojcem i z Świętym Duchem. (...) Świątynie [pogańskie] były burzone, a cerkwie – stawiane; bożki były rozbijane, a ukazały się ikony świętych; biesy uciekały, krzyż uświęcał grody”.

Dzięki tej dalekosiężnej decyzji św. księcia Włodzimierza z 988 r. ogień Prawosławnej Wiary przyszedł także na ówczesne peryferie Rusi Kijowskiej – na nasze nadbuzzańskie ziemie, które potem zaczęto nazywać Chełmszczyzną i Podlasiem. Od tego czasu nasi przodkowie zostali oświeceni światłem Prawdy Chrystusowej. W te jubileuszowe dni z wdzięcznością wspomnijmy Chrzciciela Rusi oraz dziesiątki pokoleń naszych przodków, którzy przekazali nam tę drogocenną perłę, którą znalazł św. książę Włodzimierz. Niech znakiem naszej pamięci o tym jubileuszu będzie pomnik we wsi Hola, wzniesiony w dzień pamięci św. Księcia Włodzimierza Wielkiego.

Przekazujmy naszą kulturę i tysiącletnią tradycję prawosławnego chrześcijaństwa Ziemi Chełmsko-Podlaskiej młodemu pokoleniu. Umacniajmy siebie w Świętej Wierze Prawosławnej, byśmy mogli zwrócić się do św. Włodzimierza ze słowami: „Zobacz wnuki twoje i prawnuki, jak żyją, jak strzeżone są przez Pana, jak zachowują prawą wiarę wedle twojego nakazu, jak uczęszczają do świętych cerkwi, jak słać Chrystusa, jak oddają cześć Jego imieniu! (...) Zobacz cerkwie kwitnące, zobacz chrześcijaństwo rosnące!”.

Z arcybiskupskim błogosławieństwem, + Abel, Arcybiskup Lubelski i Chełmski

Lublin-Chełm-Biała Podlaska, 14 sierpnia 2013 Roku Pańskiego – w święto Wyniesienia świętego Dzewa Krzyża Pańskiego oraz św. Męczenników Machabeusz i matki ich Salomei – w dniu Chrztu Rusi Kijowskiej.

Вічна пам'ять для Володимира Столиці

Цьогорічні святкування храмового празника св. Апостолів Петра і Павла, які проходили в Загорові, мали непересічний характер. Після Служби Божої висвячено новоспруджений надмогильний пам'ятник місцевому дяку Володимиру Столиці, який загинув з ворожої руки 31 серпня 1945 року. Мав всього-за-всього 25 років. «Став жертвою цих, які руський етнос на нашій малій Батьківщині, на Підляшші, хотіли викоринити ще до масового вивозу у 1947 році» – говорять ті, які особисто знали свого дяка.

Заупокійний молебень над могилою Володимира Столиці відправив о. Іван Кулик, настоятель православної парафії в Загорові, до якої зараз належать Полоски.

Ким був Володимир Столиця? У спогадах полощан залишився як культурна, вразлива людина, що сіяла зерно християнської любові між людьми. Дяк Володимир Столиця був невтомним організатором культурного життя і разом з українською школою заклав фундаменти нової свідомості селян, тому його дуже цінили і любили. І тому теж був він сіллю в оці всіх недругів такого розвитку подій.

– Він утверджував нашу тотожність, підносив колективний національний дух, був для цього добре підготовлений через виховання в монастирі на Волині – говорять колишні мешканці села.

Майже нічого про його життя та родину, з якої походив, село не знало. Втаємниченим говорив, що є сином офіцера. До Полосок прибув вкінці 1939 або на початку 1940 року зі священником, ієромонахом Гермогеном і вони разом відновили тут православне життя. Організували Божественні служби та церковний хор, який не тільки збагатив Полоски, але й впливав на інші околичні села. Бо культура співу, зокрема народного співу, тут була присутня з давніх-давен і в ці роки вона розцвіла найбільше.

Після виїзду Гермогена, дяк Столиця був найближчим помічником священника Йосипа Кондеуса. Був одним з нечисленних тоді інтеліген-

тів, які активно працювали над піднесенням релігійної та національної свідомості селян.

– Село Полоски нараховувало в цьому часі понад 150 родин, в громадній більшості українських. Були місцеві поляки та мішані родини. Співжиття було назагал дружнім. І цей суспільний лад треба було порушити вбивством чільного представника східнослов'янської культури, застрашити православних мешканців села й околиць, понизити їх у вкоріненій свідомості, що вони живуть у себе, на споконвічній землі своїх дідів та прадідів – згадує Марія Починайло з дому Сегень.

Найновіші історичні пошуки вказують на те, що диригент церковного хору Володимир Столиця мав батька Івана Столицю, який народився у 1871 році і помер 18 грудня 1924 року. Батько був підполковником армії Української Народної Республіки, яка у 1920 році воювала на польському боці. Був інтернований і передчасно помер, віддаючи перед тим малолітнього сина на виховання до монастиря.

– Отже Володимир Столиця був круглою сиротою, виростав у монастирі і до нас прибув як людина високих моральних якостей, високої ін-

телігенції та вразливості. За свою віддану працю, за свої великі заслуги для мешканців села належить йому наша вдячність та пам'ять, поки ще ходимо по цій землі – додає Марія Починайло. – Вічна йому пам'ять.

– Що було причиною вбивства полощанського дяка? Правдоподібно, крім цього, що він у селі просвітницьку діяльність та керував церковним хором, був також провідником місцевої ланки УПА – говорить Іван Крат, також виходець з Полосок, якого післявоєнна доля запроторила до Нідзці на Мазурах. – А хто вбив? З того, що знаю, вбила його людина, яка ще довгий час проживала у Піщаці, де сьогодні знаходиться місцева управа гміни.

Ще донедавна на полощанському цвинтарі, на висипаній з піску могилі Володимира Столиці находився лише хрест, перенесений з місцевої церкви, яку після депортації у 1947 році замінено на римо-католицький костел. Тепер, завдяки клопотанню вихідців з Полосок та тих, які повернули, з'явилася гранітна плита з православним хрестом та прізвиськом і датою спочилого тут на вічність.

Іван БАКУНОВИЧ
Фото автора статті

Мандрівка слідами Данила Галицького – Дорогичин, Мельник, Холм

10-11 серпня з ініціативи Львівської обласної організації Спілки офіцерів України, українська делегація вшанувала Данила Галицького в Дорогичині, де він був коронований у 1253 році та у заснованому ним Холмі. Делегацію очолював голова Львівської обласної організації Спілки офіцерів України Петро Костюк, а в її складі були депутат Верховної Ради України Олег Панькевич, депутати Львівської обласної ради Святослав Шеремета, Ярослав Кравченко, Андрій Холявка, інші члени організації – Роман Терешко, Надія Колодач, Михайло Гринишин, а також священник о. Андрій Хомишин, священник о. Микола Гаврон, науковці, історики, журналісти (в тому числі головний шеф-редактор журналу «Універсум» Олег Романчук).

З самого ранку наш автобус приїхав у Дорогичин, місто, яке належить до Сім'ятицького повіту Підляського воєводства (Польща). Вперше згадане у Київському літописі під 1142 роком, коли київський князь Всеволод Ольгович віддав Берестя разом з Дорогичином чернігівським князем Давидовичам. Колись це був «град» Підляшшя, а те, що відбувалося там, є важливим елементом нашої української історії. А король Данило для цього міста став не лише воїном-переможцем, але також будівничим, фундатором храму Богородиці, в якому й був коронованим. По місті обвели нас українські журналісти з Більська та Білостоку та показали нам найвагоміші місця, в яких сховався глибокий слід княжої доби.

Сьогодні Дорогичин нараховує біля 2 тис. жителів. Тут є осередок управління сільської гміни, але окремого війта тут немає й виконавча влада міста та сільської околиці в руках бургомистра Войцеха Божима. У місті є невеличкі майстерні, пекарня, декілька крамниць, школа, кіно-театр, археологічний музей.

Наша делегація відвідала православний храм святого Миколая – це остання з дорогичинських церков, адже колись їх було кілька, в тому числі два монастирі. Зате зараз у місті, де проживає така мала кількість населення, стоїть декілька костелів. Ми оглянули костел Успення Пресвятої Діви Марії, відвідали костел Святої Трійці, де діє центр римо-католицької єпархії, і яку очолює єпископ Антоній Дидич, а по дорозі на міський цвинтар, з православною та римо-католицькою частинами, побачили ще один бароковий костел. Тут діє римо-католицька Духовна семінарія та жіночі монастирі – бенедиктинки та «серцанок» (сестер Ісусового Серця).

Опісля українська делегація вконтинувала почесну місію: голова ЛОО Спілки офіцерів України Петро Костюк та депутат Верховної Ради України Олег Панькевич поклали вінок біля каменя, яким вшановано подію, коли в грудні 1253 року відбулася коронація: «Прийняв же Данило од Бога вінець у городі Дорогичині, коли він ішов на війну проти ятвягів».

із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським». Члени делегації запалили свічки та взяли участь у Панахиді, яку відправили священники о. Андрій та о. Микола.

– Сьогодні ми відкрили нову, дуже важливу сторінку в історії України – вперше виконали Панахиду українською мовою під українським прапором на землі, яку освоював Данило Галицький. – сказав голова ЛОО СОУ Петро Костюк.

Священики нагадали присутнім, що тільки глибока віра допомогла Данилу Галицькому створити могутню державу, центр якої він зумів перенести до Холма.

Далі ми оглянули залишки руського городища, вийшли на Замкову гору, де стоїть пам'ятник, присвячений 10-річчю відновлення Польщі (з 1928 року). Тут, правда, виникло запитання «Чому на цій горі?». Звідси оглянули краєвиди річки Буг – чудові краєвиди з 35-метрової висоти зачаровували. Під горою побачили справжнісінький дзот 1939-41 років, а коли поверталися, торкнулися сонячного годинника.

Повертаючись з відвідин історичних місць Русі-України в Дорогичині, складалося враження, що торкаємось рідної землі. Так хотілося схилитися, поцілувати стежку, по якій ходили колись наші великі русичі і сказати їм: «Ви мали Велике Серце, теплу Душу і глибокий Розум». Адже Данило Галицький завойовував, розширював території, не для себе, для нащадків ціною життя. Чому ж так склалося, що сьогодні наші українці рвуть на шматки землю України, віддають різним посіпакам і не хочуть знати її багаті історії.

Опісля відвідали музей археології, оглянули виставку мотоциклів періоду 40-х років 20 століття, археологічний матеріал, експозицію дерев'яних скульптур, серед якої оригінальний експонат – зображення коронації Данила Галицького.

Після Дорогичина наш маршрут проліг до граду князя та короля Данила Галицького – Холма. По дорозі ми відвідали муровану православну церкву Пресвятої Богородиці в Мельнику, 1777 р., біля якої також поховані з десятків православних священників.

Цікаво, що на мурах храму висіла таблиця з надписом «На пам'ять тисячоліття Хрещення Русі – 988-1988

рр.». За церквою розташований православний цвинтар, на якому також побачили надписи російською і польською мовами.

Далі Бог нам подарував ще одну паломницько-екскурсійну атракцію – цілоще джерело біля гори Свята Грабарка з Преображенською церквою, оточеною тисячами хрестів. Сама Гора Грабарка має прямий зв'язок з історичними подіями Галицько-Волинської Русі, так і з Києво-Печерською Лаврою. Якщо заглянути в Галицько-Волинський літопис XIII ст., там є свідчення, що в недалекому надбужанському городі Мельнику була чудотворна ікона Спасителя, перед якою в 1258 р. молився Данило Романович: «І помолівся Богу Святому, Спасу Ізбавителю, – а це ікона, яка є у городі Мельниці в церкві святої Богородиці і нині стоїть у великій честі, – дав йому обітницю Данило-король прикрасою оздобити її.» Нині у Мельницькій церкві Різдва Пресвятої Богородиці цієї ікони немає. Загинула вона в лихоліття, які не раз трощили підляські храми. Є однак традиція, що ікона Спаса деякий час зберігалася в нетрях Мельницької пуці, саме на Горі Грабарці, на якій мали поселитися ченці-монахи з Києва.

В Холм ми приїхали пізно ввечері. Тут, в гуртожитку коледжу, нас зустрів науковий співробітник Львівського національного університету «Львівська політехніка», археолог Василь Петрик, який сьогодні бере участь у пошукових роботах з поховання Данила Романовича, який за літописом мав спочити у фондованій ним церкві Різдва Богородиці на

Холмській горі. Заморені, але щасливі, ми обговорювали перший день перебування нашої делегації на Холмщині.

Наступного дня, в неділю, нас чекала не менш захоплююча екскурсія з паном Василем Петриком, яку він розпочав з історичної довідки про зародження міста Холма, показав схематичне зображення давнього городища та повів слідами древнього міста.

В центрі міста ми оглянули площу, на якій стоять стенди із описами давнього Холма, накриті склом відтворену давню схему міста, що розповідає про міські підвалини та стіни. Далі ми відвідали церкву св. Івана Богослова, в якій є таблиця з надписом «З нагоди 800-річчя від дня народження Данила Романовича (Галицького) – засновника міста Холма та Холмської православної єпархії. 1201-2001 рр.», а також будинок на вул. Сенкевича з пропам'ятною дошкою Михайлові Грушевському, який народився саме у Холмі.

Далі наш шлях, наче Хресний хід, проліг до Холмської гори. По сходах через ворота ми прийшли на територію, на якій розміщувалася резиденція короля Данила та церковний центр Холма. Навколо старі дерева, паркові алеї, і перед нами – Данилове городище. Цікаво, що піднімаючись вгору, чомусь приходила думка «Вічні діла людини, а не її прах». Зрештою, здавалося, що ми у Львові на Високому замку. Було відчуття, що все тут рідне, близьке, без жодних на те пояснень. Коли ж на горі ми вгадували, з якої сторони на нас дивиться Львів, виникло почуття гордості, що

Пам'ятки з Данилової доби Дорогичина можна побачити у експозиції місцевого краєзнавчого музею. На 11-й сторінці: Мандрівники з України на вершині дорогичинського городища (видно церкву св. Миколи). (Фото Ю. Гаврилюка)

На подвір'ї колишньої духовної семінарії про історію Холма розповідав Василь Петрик.

ми дійшли, вклонилися Холмській землі, і була впевненість, що остаток нашого земного життя ми посвятимо продовженню справи короля Данила Галицького – розбудові нашої України, в будь-яких її проявах.

Не знаю, з якої причини, але хтось неземний мені продиктував такі слова, що вклялися у віршовану строфу:

Ти град возвів не для слави,
– безсмертя,
Ти – Холм возродив, – в нім
і велич і сила.
Тут спинись українцю,
із гордістю в серці,
Поклянися,
що справу продовжиш Данила.
Сьогодні немає собору Пресвя-

«Українці у Фетерів»

Вийшов друком перший номер нового шкільного журналу «Українці у Фетерів». Це бюлетень, якого при мериторичному редагуванні отця Андрія Конаховича, вчителя Закону Божого в Комплексі економічних шкіл ім. А і Ю. Фетерів у Любліні, видають учні з України, що вчаться у згаданій школі.

Перший номер піврічника з'явився 23 червня, напередодні літніх канікул. Отже, є він свого роду підсумком навчального 2012/2013 року в Люблінському економічному ліцею, в якому від двох років навчається група учнів з України. Саме молоді українки – учениці школи: Анастасія Яковенко, Оксана Семенович, Ольга Верещук, Катерина Місюра, Анастасія Філемонова та Марія Голубева, творять редакцію бюлетеню.

Комплекс економічних шкіл ім. А і Ю. Фетерів це перша у Любліні освітня установа, яка відкрилася на молоді з України. У рамках Польсько-українського освітнього проекту в шкільному році 2011/2012 почала тут навчання 26-особова група учнів з Ковеля. У двох класах еконо-

мічного технікуму вони здобувають свої професійні кваліфікації в ділянці туризму та інформатики. Окрім того активно включаються в життя української громади Люблина та самі проводять ініціативи українського характеру, чого прикладом є журнал «Українці у Фетерів».

У першому номері невеличкого бюлетеню, окрім початкового слова «Od redakcji», знайдемо статті писані виключно українською мовою. Молоді журналістки описують у них свою шкільну дійсність, життя у гуртожитку, а перш за все участь у численних конкурсах, турнірах, та культурних заходах як у Любліні, так і поза ним.

Підтримування контакту зі своєю рідною українською мовою і традицією українські учні Комплексу економічних шкіл ім. А і Ю. Фетерів поєднують зі зберіганням релігійної тотожності. Тому окрім участі у таких конкурсах, як читання української поезії, вони активно включаються в ініціативи пов'язані із православ'ям: у минулому шкільному році брали участь в іконографічному кон-

тої Богородиці. В цьому соборі була Холмська чудотворна ікона (XI-XII, Візантія), яка зараз зберігається у Музеї волинської ікони в Луцьку та вважається найстарішою іконою в Україні. Данилів храм повністю зруйнований, натомість на його місці побудовано більшу церкву в стилі західноєвропейське бароко (1735-1756 рр.). Зараз це римо-католицька базиліка, але навколо неї сьогодні ще є багато українських таємниць. Одна з них – поховання праху Данила Галицького, над віднайденням якого працюють науковці та дослідники.

Наша мандрівка слідами історії Данила Галицького ніяк не хотіла завершуватися. Тому, заки подалися в дорогу на Замостя, ми ще з паном Василем під'їхали до села Стовп'я, де стоїть зведена з каменю старовинна вежа, з Руської доби.

Два дні мандрівки слідами історії Данила Галицького залишаться у пам'яті на довгі роки.

Галина ФЕСЮК
Жовква

курсі «Свангеліє в кольорах – ікона мого пізнання Церкви» в селищі Немце, а також в олімпіаді з читання церковнослов'янських текстів, яка уже 17-тий раз пройшла в Білостоці.

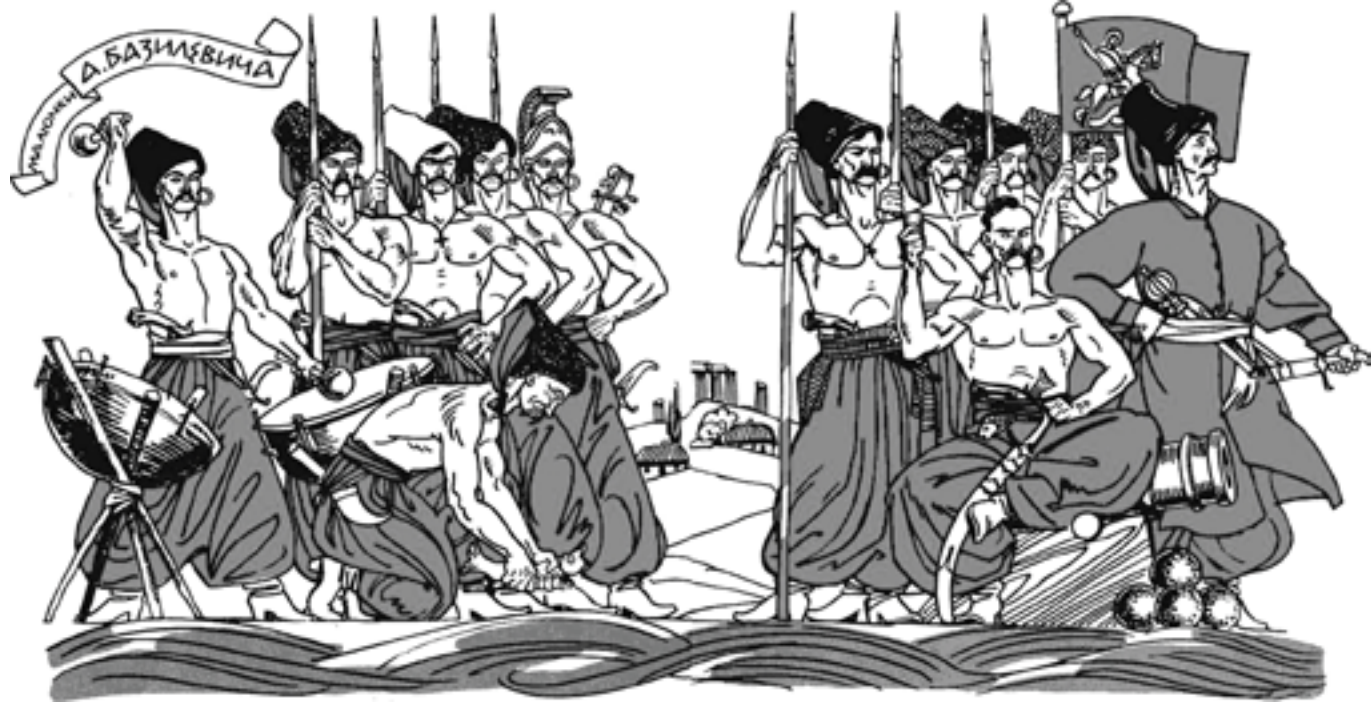
Учні активно приєднуються також до ініціатив Українського товариства в Любліні. У минулому вже шкільному році вони взяли між іншими участь у відзначенні пам'яті українського поета Тараса Шевченка. На цю врочистість підготували разом із учнями Української недільної школи художню програму.

Бюлетень завершує фоторепортаж зі шкільного та щоденного життя українських учнів Комплексу економічних шкіл.

Усі зацікавлені виданням та українськими ініціативами, в які включаються молоді українці пов'язані з люблінською школою братів Фетерів, можуть знайти їх на веб-сайті на Facebooku – Українці у Фетерів.

Людмила ЛАБОВИЧ

«Українці у Фетерів». Nr 1 (I) 2013. Półrocznik. Biuletyn uczniów ukraińskich Zespołu Szkół Ekonomicznych im. A. i J. Vetterów w Lublinie.

Wprawdzie od około ćwierci wieku w polskich szkołach już nie uczą o „wielkim wodzu ludzkości Leninie”, ale okazuje się, że jego apel „Uczyć się, uczyć się i jeszcze raz się uczyć!” skierowany „do młodych towarzyszy” pozostaje nadal aktualny. Gdyby go słuchano, z pewnością udało się uniknąć sytuacji, w której prawo do wypowiedzania się o stosunkach między Polakami i Ukraińcami roszczą sobie osoby nie mające większego pojęcia o języku i kulturze swoich sąsiadów, czego przykładem stała się ostatnio napaść na zespół „Enej”, połączona z „gadaniem” o „prymitywnej, mało znanej, ukraiń-

skiej «Eneidzie»”. Ale że każdy pretekst jest dobry, aby pogłębić swoją wiedzę, także o sprawach, które powinny być jak najbardziej znane, więc postanowiliśmy nie biadać nad „młodzieży chowaniem” i zaproponować Czytelnikom powtórkę z historii literatury ukraińskiej, uzupełnioną o małe studium na temat połtawsko-podlaskich językowych paraleli. Osoby nie znające języka ukraińskiego zachęcamy zaś do sięgnięcia po niedawno wydany pierwszy przekład „Eneidy” na język polski, dokonany przez Podlasianina Petra Kuprysia z nadbużańskich Kostomłotów (red.)

„Enej buw parubok motornyj...”

(O „Eneidzie” Iwana Kotlarewskiego i gwarach podlaskich)

«Енеїда на малоросійський язык перелицьованная Іваном Котляревським», będąca pierwszym utworem literackim napisanym żywym językiem ukraińskim, po raz pierwszy została wydana drukiem w 1798 roku. Ale mimo swego wieku – 215 lat! – nadal plasuje się na najwyższych pozycjach w rankingach dzieł literackich, które powinien znać każdy wykształcony Ukrainiec. Jej bohater, noszący antyczne imię Eneasza (w wersji ukraińskiej – Enej), to jedna z bardziej znanych i rozpoznawalnych postaci literackich (podobnie jak w Polsce Mickiewiczowski pan Tadeusz), a początkowe słowa charakteryzujące główną postać poematu *Еней був парубок моторний і хлопець хоть куди козак* – znają chyba wszyscy Ukraińcy. Przystojny i silny ko-

zak z ośledcem na głowie, jednocześnie wesoły i rozumny, który jest zdolny do walki o swoją ojczyznę – takim przedstawił go Iwan Kotlarewski w utworze, którym uitorował nową drogę całej literaturze ukraińskiej.

Wierszokleta Kotlarewski

Twórca „Eneidy” Iwan Kotlarewski (1769-1838) pochodził z Połtawy, ze środowiska drobnourzędniczego. Już w dzieciństwie z łatwością dobierał rymy do słów, przez co został przezwany przez kolegów rymokletą (*римах*). W latach 1780-89 uczył się w seminarium duchownym, jednak go nie ukończył, wędrował więc po dworach jako nauczyciel i wychowawca dzieci. Był na służbie wojskowej, brał udział w wojnie z Turcją, po czym

otrzymał posadę dyrektora domu opieki dla dzieci biednej szlachty. W latach 1818-1821 był dyrektorem połtawskiego teatru i jest uważany za inicjatora nowej sztuki ukraińskiej – oprócz „Eneidy” jest autorem znanych wodewilów „Natalka Połtawka” (można wspomnieć, że wystawiała ją m.in. teatr w Kleszczelach) oraz „Moskal czariwnyk”.

W 1794 roku Kotlarewski rozpoczął prace nad „Eneidą” – heroikomiczną trawestacją dzieła Wergiliusza pod tym samym tytułem. Warto dodać, że wydany w 17 r. p.n.e. po śmierci autora jeden z najpopularniejszych utworów literatury starożytnej, okrzyknięty nową „Iliadą” i „Odyseją”, sam Wergiliusz kazał spalić, uważając, że w nieukończonyj wersji nie nadaje się do publikacji.

„Eneida”, opisująca tułaczkę Eneasza po zburzeniu Troi oraz walki na terenie Italii, w Europie już w czasach baroku była chętnie trawestowana, czyli przerabiana ze stylu wysokiego na komiczny. Kotlarewski bez wątpienia znał wcześniejsze trawestacje, dlatego też nie dokonał rzeczy niezwykłej – po prostu wziął na warsztat popularny rzymski poemat epicki, przebrał bohaterów w stroje kozackie i otoczył ich realiami życia ukraińskiego z XVIII w., zachowując przy tym główne wątki i przygody bohaterów poematu łacińskiego. Tak więc Trojanie u Kotlarewskiego to kozacy ukraińscy, a starożytni bogowie – drobna szlachta ukraińska. Sama fabuła także zawiera szereg aluzji do historii ukraińskiej i dnia społecznego – opis wędrowki Eneasza-Eneja po zburzeniu Troi stanowi analogię do wędrowki kozaków po zburzeniu Sycy Zaporoskiej. Z kolei opis piekła to satyra na skorumpowany carski aparat polityczno-administracyjny i własne elity. Opisu perypetie Trojan-kozaków, Kotlarewski posłużył się żywym językiem ukraińskim, nie zdając sobie sprawy, że w ten oto sposób zmienia oblicze całej literatury ukraińskiej.

Prowincjonalny język malorosyjski

XVIII w. to okres upadku kultury ukraińskiej, która coraz bardziej jest wchłaniana przez kulturę rosyjską. Funkcję języka literackiego nadal pełni język cerkiewno-słowiański, a właściwie słowiańsko-ruski, czyli mieszanka bułgarskiego, staroukraińskiego i rosyjskiego, zwana w XVIII w. jazyczijem, jednak perspektyw dalszego rozwoju literatury w tym języku już nie ma. Na Ukrainie Wschodniej językiem literackim staje się rosyjski, na Zachodniej – polski i łacina, a na Zakarpaciu – łacina i język węgierski. Język ukraiński, uznawany za narzecze języka rosyjskiego, jest traktowany jako prowincjonalny, wieśniacki, którym wykształceni Ukraińcy posługują się co najwyżej dla żartu.

Prawdziwy przełom następuje wraz z publikacją w 1798 r. „Eneidy” Iwana Kotlarewskiego, w której autor zrywa z panującym od pokoleń sztucznym językiem książkowym i wprowadza do literatury ukraińskiej czysty język ludowy w postaci swej macierzystej gwary połtawskiej. Warto nadmienić, że już przed Kotlarewskim język ludowy wykorzystywał Iwan Nekraszewycz (ur. ok. 1742 r.), pochodzący ze wsi Wyszeńki na kijowskim Polesiu, który pisał utwory swoją ojczystą gwara poleską. Notabene, gdyby przyjął się jego wariant języka literackiego, mielibyśmy

dziś ukraiński język literacki o wiele bardziej zbliżony do archaicznego gwar Podlasia...

Najpopularniejszy utwór literatury przedszewczenkowskiej

„Eneida” została wydana bez wiedzy i zgody autora. Kotlarewski nie spieszył się z jej wydaniem, jednak rękopis poszedł w świat i zaczął żyć własnym życiem, zdobywając pewną popularność. W taki sposób pierwsze części trafiły do asesora Maksyma Parpury, który w 1798 r. wydał trzy pierwsze części „Eneidy”, o czym sam autor dowiedział się post factum, co go niezmiernie rozczłowiło. Parpura ułożył dodatek skierowany do rosyjskojęzycznego czytelnika z tłumaczeniem 972 słów, dzięki czemu zachował się zabytek leksyki ukraińskiej końca XVIII w. Jako ciekawostkę można dodać, że później Kotlarewski znajdzie dla wydawcy-pirata miejsce w „Eneidowskim” piekle i skaże go na męki za to, że *чужее отдавав в печать*.

Mimo że „Eneida” jest zakorzeniona w tradycji baroku ukraińskiego, jest uznawana za utwór nowożytny literatury ukraińskiej. Zadecydowała o tym nobilitacja potocznego języka ukraińskiego – rodzimej Kotlarewskiemu gwary środkowonadnieprzańskiej, należącej do dialektu południowo-wschodniego, który stał się podstawą ukraińskiego języka literackiego. Warto zaznaczyć, że autor przedstawił w „Eneidzie” nie tylko język chłopów i prostych kozaków, ale też starszyzny kozackiej. I chociaż pierwszy utwór napisany po ukraińsku był parodystyczno-komiczną trawestacją, czyli należał do stylu niskiego, Kotlarewski pokazał niewyczer-

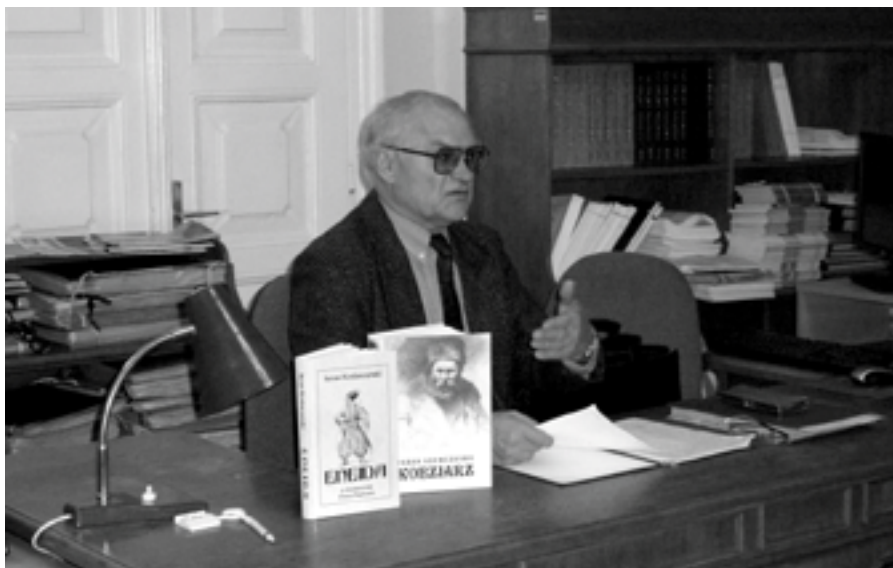
palne bogactwo ukraińskiego słownictwa ludowego.

Język Kotlarewskiego jest niezmiernie bogaty, barwny i sugestywny. Został on wzbogacony elementami tradycji ustnej, licznymi dialektyzmami, barbaryzmami, profesjonalizmami, a nawet wulgaryzmami (*Пресучий, лютий яга, Постій, прескурсиві, вражий сину*), dzięki temu oczom czytelnika jawi się obraz życia narodu ukraińskiego w XVIII w. ze wszystkimi jego pozytywami i negatywami. Kotlarewski chętnie wykorzystywał synonimy, onomatopeje, niekiedy też tworzył neologizmy. Pojawiły się w jego utworze także elementy dotychczasowego języka książkowego oraz rosyjskiego.

„Eneida” to także swego rodzaju pierwsza ukraińska encyklopedia etnografii i folkloru. Przedstawione zostały w niej szczegóły kultury materialnej i duchowej ludu ukraińskiego: chaty, ich wygląd, stroje, potrawy, napoje, muzyka, tańce, zabawy, obrzędy ludowe i cerkiewne. Autor powołuje się na pieśni ukraińskie – weselne, kołędy, pieśni liryczne i kozackie – bajki, wierzenia ludowe, zabobony.

„Eneida” w pierwszej połowie XIX w. była na tyle popularna, że znalazła wielu – mniej lub bardziej utalentowanych – naśladowców. W literaturoznawstwie ukraińskim na ich określenie funkcjonuje nawet termin „kotlarewsczyzna”.

Iwan Kotlarewski wbrew zamierzeniom, napisał dzieło, które zmieniło oblicze całej literatury ukraińskiej. Dzięki „Eneidzie” dokonano się zasadnicza zmiana w kształtowaniu literackiego języka ukraińskiego w jego narodowej formie. Jednocześnie wraz z jej pojawieniem się wzrosło zainteresowanie ludem ukraińskim, jego życiem i bogatą kulturą, co

miało też wpływ na wzrost samoświadomości narodowej rusyfikującej się elity ukraińskiej. Wartość tego utworu podkreśla już chociażby ten fakt, że pomimo upływu lat, kolejne pokolenia śmieją się, czytając tę lekką przeróbkę burleskową, a Eneasz-Enej nadal jest jednym z najpopularniejszych bohaterów literatury ukraińskiej, otrzymując zresztą coraz to nowe artystyczne wcielenia. W 1991 r. znany animator ukraiński Wołodmyr Dachno stworzył bowiem pełnometrażowy film rysunkowy na podstawie utworu Kotlarewskiego, zaś kilka lat wcześniej kompozytor Serhij Bedusenko – operę rockową. W 2002 roku imię bohatera pierwszego utworu napisanego po ukraińsku przyjął olsztyński zespół wykonujący muzykę z pogranicza folku, ska i szeroko pojętej alternatywy. Wśród założycieli i członków zespołu są zarówno Ukraińcy, jak i Polacy, a piosenka śpiewana po ukraińsku stała się ogólnopolskim przebojem, pokazując, że w „normalnych czasach” oba narody mogą mieć do siebie i do swojej kultury normalny stosunek. Niech więc chłopcy z Olsztyna nadal *ładnie śpiewają*, a publicyści i politycy doksztalcą się z literatury ukraińskiej, skoro biorą się do wypowiedziania na tematy z nią związane.

* * *

Skoro już mowa o „Eneidzie”, to na zakończenie – parę słów o języku „Eneidy” w kontekście gwary podlaskiej

Większość cech fonetycznych, morfologicznych i syntaktycznych języka Kotlarewskiego stała się normą w ukraińskim języku literackim, choć nie wszystkie. Co ciekawe, wiele z tych cech, które uznawane są współcześnie za nienormalne, jest charakterystyczna dla gwar podlaskich.

W „Eneidzie” znajdziemy więc formy typu *люде, миряне, дворяне, мищане*. Zakończenie *-e* w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników rodzaju męskiego II deklinacji z sufiksem *-ин*, pojawiające się w zabytkach piśmiennictwa staroukraińskiego, zachowało się do dnia dzisiejszego w gwarach na Podlasiu. We współczesnym literackim języku ukraińskim końcówce *-e* zostało zastąpione (pod wpływem analogii do form innych rzeczowników w liczbie mnogiej) przez *-и*, stąd też dzisiejsze *люди, миряни, дворяни, мищани*.

Zarówno u Kotlarewskiego, jak i w gwarach podlaskich w połączeniach zaimka osobowego z przyimkiem nie ma tzw. *н* epentetycznego. Mamy więc w „Eneidzie”:

*Пошли на його лихо злез
І дужий був з його хлопак
І в його приязнь заставлявся
Просить собі у їх пораду.*

Także na Podlasiu powiemy *на його*, a nie *на нього*, *у їх*, a nie *у них*, *у єї*, a nie *у неї*.

W „Eneidzie”, podobnie jak w archaicznych gwarach podlaskich, nie ma oboczności *o* z *i* w słowach typu *радість* (dzisiejsza norma literacka to *радість*), oprócz tego występują formy czasownikowe z sufiksem *-ова-*. Mamy więc u Kotlarewskiego *бенкетовать, замудровав, жартувати*, a nie jak we współczesnym języku literackim *бенкетувати, замудрував, жартувати*. Warto dodać, że samogłoska *y* na miejscu *o* w czasownikowym sufiksie *-ова-* pojawiła się trochę później, bo dopiero w XIX w. (u Tarasa Szewczenki oprócz nowych form z *o* występują już formy z *y*). W archaicznych gwarach podlaskich zachował się starszy wariant z *o*, np. *жартувати*.

W pierwszym utworze napisanym ludowym językiem ukraińskim dominuje forma przyimka *од*, typowa dla gwar podlaskich (choć mamy też u Kotlarewskiego *від*), oprócz tego mamy formę *перехристився*, zamiast *перехрестився* oraz *которий*, zamiast współczesnego literackiego *котрий*:

*Котору він як плац носив
Которую сам добре знаєш
Його котора не любила
Которих ради слухав сам.*

Jeszcze pod koniec XVIII oraz w XIX w. dzisiejszy zaimek wskazujący *цей, це, ця* miał w języku ukraińskim formy z charakterystyczną także dla gwar Podlasia spółgłoską *с* zamiast *ц* (w naszym regionie m.in. *своїй, сая, сьое*, na innych terenach ukraińskojęzycznych m.in. *сеї, ся, се* itp.). Różnorodność dawniejszych form zaimka wskazującego znajdziemy u Kotlarewskiego:

*За сеє ж дівку чорнобриву
Я все б зробив за сую плату
Сам Турн стоїть ні в сих ні в тих
І з сього князька зробила
Підземного сього царя*

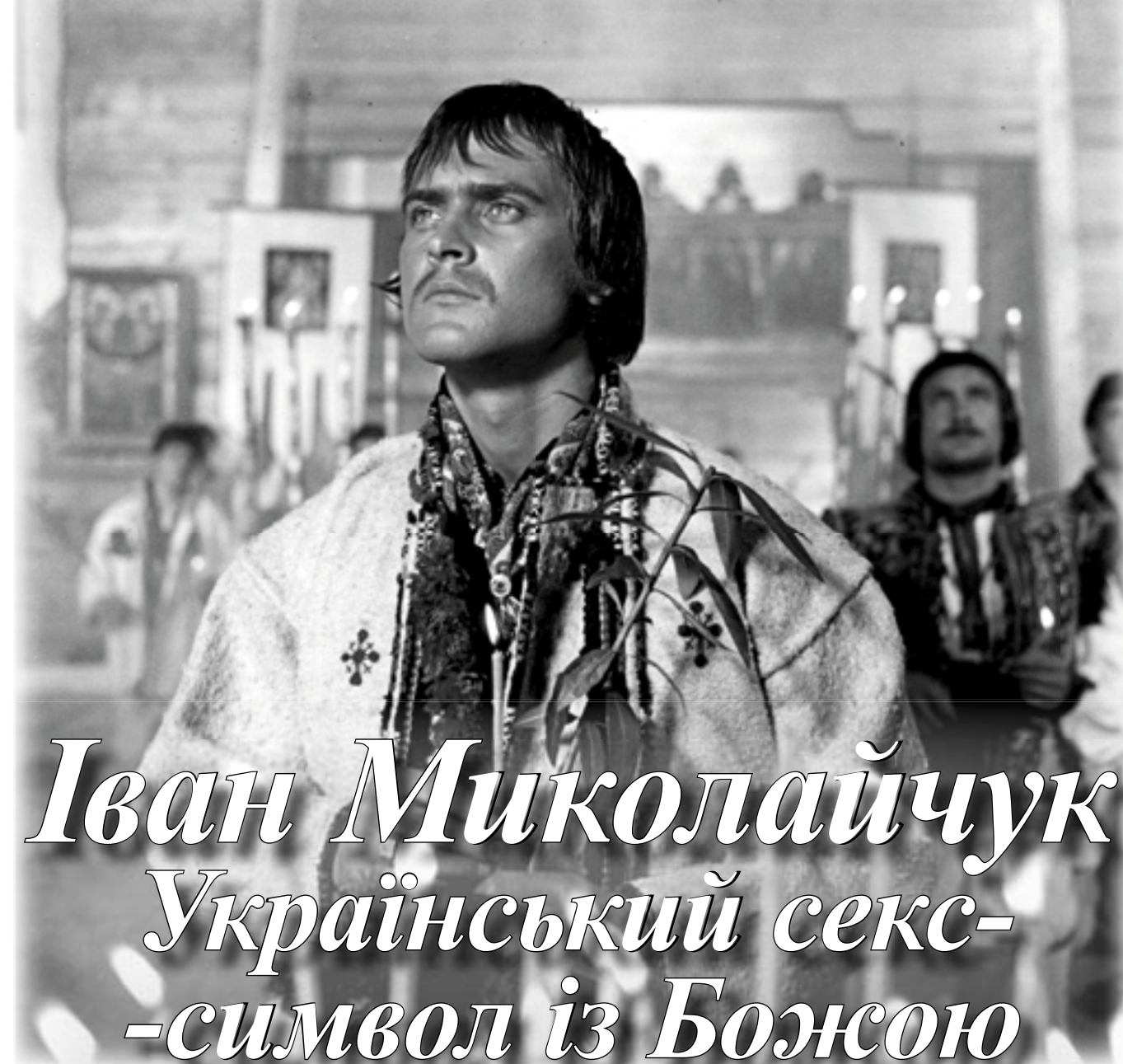
Formy *цей ця це* to późniejsza innowacja.

Oprócz form słów, które ze zmianami fonetycznymi nadal występują we współczesnym języku literackim, trafimy, czytając „Eneidę”, na takie wyrazy, które są obecnie traktowane jako archaizmy, a które „zakonserwowały się” w gwarach Podlasia. Będą to m.in. *послі* (w znaczeniu później notuje ten przysłówek także *Słownik języka ukraińskiego* Borysa Hrinchenki), *хутко* etc.

Chociaż dzisiaj „Eneidę” czyta się nie tak lekko, jak np. utwory Tarasa Szewczenki, które zdają się być stylizowane na folklor okolic Czeremchy, to Podlasianie mogą znaleźć w niej znajome formy i słowa, które w XIX, a nawet dopiero w XX w. znikły z języka literackiego. Przegląd głównych z nich powinien zainteresować osoby, które dokładniej zajmują się gwarami między Bugiem a Narwią.

Ludmila LABOWICZ

Na zdjęciu autorki artykułu: Dr Mikołaj Roszczenko prezentuje tłumaczenia na język polski (autorstwa Piotra Kuprysia) dwóch najpopularniejszych księzek literatury ukraińskiej – „Kobziarza” Tarasa Szewczenki i „Eneidy” Iwana Kotlarewskiego, Białystok 2009.

Іван Миколайчук Український секс- -символ із Божою ознакою

Його називали душою поетичного кіно, аристократом духу, блискучим самородком. «Я не знаю більш національного, більш народного генія», – захоплено відгукувався про нього Сергій Параджанов.

Доля послала Іванові 34 ролі у фільмах, більшість із яких увійшли до золоті колекції українського кіно. А може, тому й увійшли, що пропустив їх через своє серце, засвітив своїми, одному йому притаманними барвами Іван Миколайчук.

Він відійшов у вічність на 47-му році життя. Майже як Шевченко, з якого почалася його кінематографічна кар’єра. Майже як Стус. Навіть у цьому в царині нашого духу вони несподіваним чином поєднались.

Старого діда Іван Миколайчук зіграв у 12 років

«Гуцульщина... Забутий Богом і людьми край карпатський, як про нього сказав Михайло Коцюбинський. Тут, на цій землі я побачив світ, навчився говорити, запричастився до радості людського існування», – цими словами мала би початися єдина прижиттєва телепрограма, де Іван Миколайчук розповідав про себе, про кіно, про найскровенніше.

На жаль, лишився тільки сценарій, написаний Леонідом Череватенком: програму довгий час «закривали», а коли «височайший дозвіл» було отримано, Миколайчук сам відмовився. Він на той час уже знімав фільм «Така пізня, така тепла осінь» і волів не повертати до себе зайвої уваги – «Пропала грамота» й «Тіні

забутих предків» уже лежали тоді на полицях. А він хотів знімати СВОЄ кіно.

Народився Іван Миколайчук за кілька днів до початку німецько-радянської війни в буковинському селі Чорторія у простій селянській родині – одним із тринадцяти дітей Василя Миколайчука. Іванового батька в селі називали філософом і казали, що він мав дар передбачення. Правда, невідомо, чи знав він, яка доля чекає на сина, чи просто не захотів втручатися в Божий промисел.

Театром, акторством Іван захопився ще в дитинстві. У селі існувала своя театральна трупа, яка майже щомісяця ставила спектаклі. Грали усі: від тих, хто ледве спирався на ноги, до підтоптаних односельців. Але всі без винятку хотіли грати ролі молодих, вродливих, закоханих.

«Польська Русь» чи «Холмська Україна»?

(З холмських нарисів)

(Продовження з попереднього числа)

Також у ділянці освіти, попри намагання князя Володимира Черкаського, людини з відносно ліберальними поглядами, який у 1864-68 рр. очолював комісію внутрішніх справ у російському керівництві «Конгресівки», щоб вчителі при навчанні і священники при проповідях використовували рідну мову населення (закуплено тоді навіть у Галичині шкільні підручники і збірники проповідей), бачимо швидко перемогу типових «обрусительних» тенденцій. Тому ці просвітницькі зусилля, хоч можна сказати, що додавали стійкості «твердій русі», показуючи «простолюддю», що письменність і «панська» культура не мусять бути польськими, негативно оцінювали не лише польські активісти, але й українці із т.зв. Великої України. Ось, які роздуми снував Іван Нечуй-Левицький, котрий влітку 1869 року побував на Південному Підляшші: «В Білій є класична гімназія, в котрій половина учеників українців-уніатів; є педагогічні курси, де вчать на сільських учителів діти виемно наших селян. (...) Наука в тих школах тепер на великоруській мові, котрою задумано виперти з того краю польську мову. Що ж з того для нашої національності і язика? Щоб підняти дух нашого народу на Підляшші, щоб перевернути більських і межиріцьких міщан з поляків, треба розбудити в їх завмершій душі їх національність українську, треба завести для народу і міщан українські школи, дати їм у руки Шевченка, Основ'яненка, Куліша, Марка Вовчка. Шевченко в один рік зробив би те, чого московські школи і за сто літ не зроблять! Бо коли ж ті сполучені українці та стануть великоруськими патріотами?! Коли ж стане таке диво, щоб з сполученого українця та зробити не те що українця, а великоруса!! Диво дивне хоче зробити уряд, але час чуда вже давно минув. А що ми кажемо правду, прикладом тому Галичина, де сполучені русини встають із гробів, бо їх воскресив Шевченко, але не Гоголь і Пушкін, і не великоруська школа. Насміло кажемо, що велико-

русська праця на Підляшші без українщини – то даремна праця. Вона не розворушить великоруським язиком і солдатами національного духу, при котрому тільки міщани і нарід і попи відрізнялися б від Польщі і польщини, побачивши у всьому тому свого ворога, а не приятеля».

Зрозуміло, на врахування українського національного фактора російська бюрократія не була спроможна, бо перечило б це самим основам національної політики царського режиму в Російській імперії, яка саме з 1860-их років базувалася на документах типу Валуєвського циркуляра, закону про доплату «за обрусеніє» чиновникам і вчителям, та Емського указу. Все ж, попри русифікаційні намагання, розвиток шкільної справи серед народних мас Забужжя сприяв піднесенню загального рівня освіченості, в тому числі й знання місцевої історії, хоч ця, звісно, у шкільних підручниках та популярних публікаціях, підданих гострій цензурі, показувалася в «загальноросійському руслі». Виникнення місцевого інтелігентського середовища, хоч і обмеженого переважно вчителями народних та середніх шкіл (у Холмі і Білій), стало фактором сприяючим появі на Холмщині і Південному Підляшші групи інтелігенції з викристалізованою українською свідомістю.

Перші наслідки цього, по суті підпільного, процесу бачимо вже у період політичної лібералізації царського режиму після революції 1905 року. І так, у 1907 р. в Грубешеві й Сідльцях засновані були «Просвіти», а в Кобилянах Надбужних Просвітно-Економічне Товариство ім. Тараса Шевченка. Грубешівська «Просвіта» почала випускати українською мовою популярні брошури для селян та організувати редакцію часопису «Буг». Його появі перешкодила однак інтервенція російської поліції, яка знищила готовий вже набір першого числа та арештувала головного редактора. До 1909 р. ліквідована була також сама грубешівська «Просвіта», отже політична лібералізація, зокрема у так чутливому для великодержавних російських кіл регіоні,

як Холмщина (а тут ще пробували нею користуватися «мазепинці») була дуже половинчатою.

У цих умовах діяти могли організації, що декларували лояльність до «загальноросійської ідеї», як Холмське Православне Св.-Богородичне Братство чи Народно-Просвітне Товариство Холмської Русі, якого головою був вчитель холмської духовної семінарії Михайло Кобрин (1871-1956). Братство з 1907 р. випускало півмісячник «Братская Беседа», в якому крім російськомовних текстів друкували твори авторів, що писали «на местном малорусском языке», з яких найбільше відомим був народний вчитель Василь Остапчук (виступав під псевдонімом Василь Ткач).¹ Українськомовні вірші В. Ткача та інших авторів, присвячені переважно подіям княжої доби, коли «князь Данило робив широ своє руське діло» (отже «безпечним» з точки зору тодішньої російської влади), склали збірку «Заветы родной старины», видану 1907 р. у Холмі Народно-Просвітним Товариством.

Як згодом писав у своїх спогадах Михайло Панаас, випускник учительської семінарії у Холмі, який від 1907 р. до вибуху війни працював у народних школах у південно-західній частині Холмщини, у цьому часі: «Найбільше улюбленою і найбільш читаною книжечкою були «Гайдамаки» Шевченка. Не менше улюбленими були також «Заветы родной старины» з українськими віршами... і «Збірка» віршів Васяка Ткача і його «Очерки Холмщини и Подляшья»» Зрозуміло, що всі літературні, історичні чи народознавчі публікації, які з'являлися тоді в Холмі, з огляду на цензуру мусили бути витримані у згаданому дусі «малоросійської» лояльності по відношенні до «всероссийского отечества». Свої «красольні» думки холмщини могли однак висказати в Галичині. Саме так зробив загадуваний вже Антін Лютицький, який у брошурі «Русини-українці на Холмщині й Підляшші» (Львів, 1909), дуже низько оцінював загальний стан освіченості українського населення Забужжя, бо хоч шкільна мережа була

Одного разу ледь не зірвалася постаповка п'єси «Безталанна» за Старицьким, бо всі парубки навідріз відмовилися грати батька Софії, старого Івана. Виручив... дванадцятирічний Іван Миколайчук, якого намастили сажею, причепили на плечі горба із соломи й випустили на сцену. З того моменту він став повноправним членом трупи і протягом наступних трьох років зіграв тридцять шість прем'єр.

Коли настала пора визначитися із професією, Іван жодної миті не сумнівався. Остаточно утвердила Миколайчука в рішенні... грузинська пісня «Суліко». Іван пас вівці, коли раптом почув цю мелодію із колгоспного репродуктора. Вона настільки вразила підлітка, що ледь не того ж дня він, потайки від батька («пожалів свої вуха», – жартуватиме пізніше), тікає до Чернівців – із наміром «учитися на артиста». Переконавшись, що такого навчального закладу в обласному центрі не існує, він потрапляє до музичища, де його приймають у клас труби («у вас зуби і губи підходять», – обгрунтував директор училища).

Пізніше буде студія при Чернівецькому облмуздрамтеатрі, мрії про режисерський факультет ВДІКу, куди так і не наважився подати документи, і нарешті вступ у 1963-му до Київського інституту ім. Карпенка-Карого у майстерню до Віктора Івченка.

Доля іще раз у вирішальну мить зведе Миколайчука з Грузією – народжений у Тбілісі Сергій Параджанов за день до початку зйомок затвердить його на роль Івана Палійчука у фільмі «Тіні забутих предків». Фільму, який і для режисера, і для актора стане одним із найбільших триумфів і однією з найбільших трагедій.

Миколайчук і Бельмондо провели вечір удвох, не зронивши ні слова

Знімається Іван Миколайчук почав із другого курсу, у 1964 році. І одразу в двох фільмах: «Сон» у ролі Шевченка та «Тіні забутих предків».

До речі, і в цьому є якийсь знак долі: Марія Миколайчук, дружина актора, згадує, що перші дві книжки, які вона подарувала Іванові ще до одруження, були саме «Кобзар» та повість Коцюбинського.

Це був прекрасний час розквіту українського поетичного кіно, і Миколайчук став його органічною частиною. Та й кіносвіт тоді жив іще проникливими фільмами Антоніоні, Фелліні, Курасави, а не механістичними витворами голлівудських комп'ютерних геніїв.

«Тіні забутих предків» триумфально пройшлися по всьому світові. Фільм здобув 39 міжнародних нагород, 28 при-

зів на кінофестивалях (із них – 24 гран-прі) у двадцять одній країні й увійшов до Книги рекордів Гіннеса.

Але «зоряна хвороба» не торкнулася душі Йвана. Він і надалі лишався заводієм компаній, у його однокімнатній квартирі на Жилианській, 43 збирався весь цвіт української інтелігенції: Параджанов, Якутович, Драч, Павличко, Леонід Биков і багато-багато інших. Дехто, як актор Іван Гаврилюк, подружжя Савченків, Брондукових, по кілька місяців, а то й років «гостювали» у Миколайчуків, коли ті були на гастролях, доки не з'являвся власний куток.

Гаврилюк розповідав, як одного разу Миколайчук на останні гроші полетів до Чернівців, по дорозі купив столітрову бочку пива і привіз до Чорторії, пригостити все село. По дорозі назад він, щасливий, промовив: «Маю велику мрію: заробити багато грошей і накрити столи від моєї Чорторії до Чернівців. Постелити білі ткани скатертини, а на них – усе, чого тільки забажаєш. І щоб хто хотів, той підходив, і скільки хотів, стільки пив і їв».

Слава лише спонукала Миколайчука до глибшого осягнення секретів майстерності, магії кінематографу. «Кіно здавалося мені мистецтвом високим і витонченим. Мене вразило, що великі й найбільш напружені, найбільш емоційні епізоди могли розігратися без будь-яких слів, що природною, «нефорсованою» пластикою можна передати найтонші і найневловиміші нюанси. І найбільше потрясіння – крупний план, коли бачиш очі людини і в них читаєш усе», – пояснював він своє перше захоплення кінематографом.

Він активно знімається – після «Тіней...» і «Сну» на екран виходять «Аничка», «Помилка Оноре де Бальзака», «Камінний хрест», «Комісарі», «Захар Беркут», «Білий птах з чорною ознакою», «Пропала грамота»... У кожній ролі він був іншим, але безпомилково вгадувався особливий дух і цілісність натури.

Він був філософом у кіно, усе робив сам, нікому не дозволяв себе дублювати. Кіно для нього було всім: навіть отримавши телеграму про смерть батька, він поїхав на похорон лише по закінченню знімального дня, нікому нічого не сказавши. Тоді саме знімали прощальний танець Івана і Марічки...

Миколайчук і справді був явищем в українському кінематографі, явищем, що «катастрофічно наближалось до геніальності», як сказав про нього Вадим Скуратівський. Він «у штири ока» розмовляв з американськими астронавтами, що висаджувалися на місяць, і ті відповідали на його запитання несподівано щиро, відкривали душу.

Він, без пафосу і зайвого драматизму, піднімав з глибин душ найсокровенніше – розповідають, що після демонстрації «Тіней...» в Мексиці до учасників хору ім. Верьовки підійшла невідома жінка і попросила передати Миколайчукові золотий перстень.

А на зйомках у Болгарії, як розповідає режисер Георгій Стоянов, актор зустрівся з Жаном-Полем Бельмондо. Француз спеціально прийшов після зйомок на майданчик, довго спостерігав, як працює Миколайчук, а тоді запросив його на кілька годин до бару перед відльотом.

Їм запропонували перекладача, але Бельмондо сказав: «Якщо двом таким акторам, щоб зрозуміти один одного, потрібен хтось іще, то акторська справа взагалі нічого не варта на цьому світі». Вони провели вечір удвох, так і не зронивши жодного слова.

Душа згоріла

Тим часом з початком 70-х фільми з участю Миколайчука негласно потрапляють під статтю «надто націоналістичні». Ще раніше, у 1965-му, після акції протесту, вчиненої київською інтелігенцією на прем'єрі «Тіней...», фільм оголошують «неблагонадійним» і знімають із прокату, а за авторами та акторами встановлюється нагляд.

Пізніше на полицю потрапляє «Пропала грамота» разом із «Криницею для спраглих» Юрія Іллєнка та іншими «неправильними» фільмами, а екрани заповняють українці-телепні в стилі Корнійчука. Дедалі важче стає доводити своє право бути українцем і в творчості, і в житті.

Миколайчука змушують відмовитися від ролі Ореста у фільмі «Білий птах з чорною ознакою», писаної спеціально під нього, бо, мовляв, такий привабливий типаж не може грати роль «бандита» (Ореста, зрештою, зіграє Богдан Ступка, а Миколайчук – Петра).

Вісім років чекатиме затвердження сценарій фільму «Така пізня, така тепла осінь» (перша назва – «По той бік ночі»). Стрічка «Камінна душа» за Хоткевичем, для якої Миколайчук написав сценарій разом із Борисом Ільченком, знімається за іншим текстом.

Остаточне «вдлучення» від екрану відбувається в 1973 році. Кажуть, що причиною став конфлікт Миколайчука з одним високоповажним чиновником від культури, якому Іван зробив зауваження щодо манери поведінки. З того часу ім'я Миколайчука викреслюється зі списків усіх знімальних груп, хіба що час від часу трапляються епізодичні ролі.

Закінчення на 34 стор.

вже досить сильно розвинена (автор згадує про 800 шкіл для селян), «школа на Холмщині, як і скрізь по Україні, не є школою українською, національною, а є школою московської політики обмосковлювання. Дуже ще гальмували і гальмують справу справжньої народної освіти шкільні інспектори, котрі найвизначнішу частину своєї праці покладають на те, щоб не допустити в школу нічого українського. Є багато фактів, що учителів прогнали єдине за те, що знаходили в них одобрені цензурою книжки, писані українською мовою... (...) Сдине, що можна признати за російською школою, так се те, що вона багатьох навчила читати». Саме це вміння читати, при тому кирилицею, відкрило дорогу не лише російському, але й українському друкованому слову: «Попит на книжку, на газету, взагалі на всяке друковане слово за останній час значно поширився. Часто-густо по селах ви надібаєте гуртки людей, що в складчину передплачують газету. До речі сказати: українські газети, книжки, журнали дуже охоче приймаються холмщакими».

М. Панас, перераховуючи українську літературу, яка починаючи з революційного 1905 року потрапляла в його руки, отже й інших учнів та випускників холмських шкіл (окрім вчительської і духовної семінарії діяла тут ще й професійна школа) М. Панас називає м.ін. видання Революційної Української Партії, літературну класику (твори Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Леоніда Глібова), історичні праці Миколи Аркаса і Михайла Грушевського, перше видання Євангелія українською мовою (продавалося у крамниці Холмського Св.-Богородичного Братства), а також періодику із Києва – першу українську щоденну газету «Громадська думка», яку згодом замінила «Рада», «Рідний Край», тижневики «Село» і «Слово» (орган Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії), «Літературно-Науковий Вісник», а навіть буковинський «Промінь»².

Отже, попри всі заборони і поліційні репресії, русини холмсько-підляського Забужжя мало-помалу починали пробуджуватися до українського життя. І хоч період, коли склалися до цього сяк-так сприятливі умови, був досить короткий, визріла тут група свідомої інтелігенції, яка у 1917-1918 рр. влилася у ряди будівників української державності, а згодом формувала українське суспільно-культурне життя регіону у, формально демократичних, умовах польської державності. Якщо гля-

немо на біографії найвизначніших та найактивніших постатей з цього гурту побачимо, що у доросле життя, коли формуються також і національні погляди, входили вони переважно у 1890-1915 роках, отже саме цим періодом, у якому важливим моментом були революційні події 1905 р., треба датувати формування на холмсько-підляському Забужжі українського національного полюса.

Демографічною опорою для закріплення та розвитку цього полюса була саме територія побутування «твердої русі», яка після переходу частини населення у римо-католицизм простягалася смугою гмін розташованих найближче Бугу (повіті: Більський, Володавський, Холмський і Грубешівський) та при межі із Галичиною (повіті Томашівський та Білгорайський). Багатьох сільських гмін на цьому терені процес конверсії зовсім не захопив, або втрати були мінімальними, отже православні зберігали свою чисельну перевагу, складаючи у деяких гмінах навіть більше 80-ти відсотків населення, зокрема у Грубешівському повіті, у якому була лише одна гміна – Грабівець, де у 1909 році римо-католики (51,7%) переважали над православними (25,6%). Згодом, у міжвоєнному періоді, саме тут найсильніше розвивався український національний рух, а у 1942-1944 роках спалахувало полум'я збройної боротьби, перетворюючи цю частину Холмщини у бранне поле. Ось назви цих гмінних центрів, які раз за разом з'являються у документах та спогадах про події 1940-их років: Міняни (87,1% православних у 1909 р.), Грубешів (сільська гміна – 85,5%), Вербковичі (84,0%), М'ячин (73,1%), М'яке (67,9%), Дол(г)обичів (67,1%), Білополе (66,2%), Мирче (64,3%), Монятичі (59,8%), Молодятичі (56,8%), Крилів (54,1%), Городло (51,6%), Ярославець (41,6%). У суміжному з Грубешівським Томашівському повіті православне населення перевагу зберігало у гмінах Потуржин (82,9%), Телятин (68,8%), Кітличі (58,4%), Черкаси (56,3%), Ярчів (53,3%), Тишівці (43,5%).

Як видно зі спогадів Михайла Панааса, який народився і виростав у польськомовному селі біля Щебрешина та серед своїх національно усвідомлених учнів мав також католиків, була можливість розбуджувати українську свідомість також у далеку на захід вису-нутих місцевостях, де православне населення було мовно ополічене, як і серед римо-католиків. Однак, щоб цей процес переформатовування «Польської Русі» в «Холмську Україну» дав

хоч би частковий успіх, потрібна була спокійна й довготривала праця, якій на перепоні станула ще й війна, котра спалахнула влітку 1914 року й рік пізніше вигнала православних мешканців Забужжя у кількарічне поневіряння, із якого багатьох ніколи вже не повернуло...

II. Від «нашої і вашої свободи» до «*Vae victis*»

Хоч аж до німецько-австрійської окупації Забужжя влітку 1915 року вирішальну роль в формуванні суспільно-культурного життя українського населення на цій території надалі відіграла російська бюрократія, діюча з метою русифікації як почерез освітню мережу, так і підпорядковану державі церкву, зміна внутрішньої ситуації в Російській імперії після 1905 року дала можливість голосу у «холмській справі» також українським діячам з Києва, отже українці хоч словом ставали тут стороною в національно-політичній боротьбі. На жаль український національний рух, хоч доволі динамічний, почерез історичні зумовлення опинився в ситуації щойно третього – найслабшого – із політичних гравців на етнічно українських землях Російської імперії, які раніше належали Речі Посполитій.

Після періоду своєрідного симбіозу польських аристократичних верхів з ліберальним царем Олександром I, розгорнувся тут запеклий, місяцями кривавий, двобій між російським царизмом, який будовав свою ідеологію на уваровській трійді «самодержавство, православ'я, народність», та польською шляхетською нацією, яка, м.ін. користуючись прибутками з праці українського селянства, намагалася як зберегти свої привілейовані позиції, так і відновити на цій території – анахронічну, і в добі новітніх націй не маючу вже морального оправдання – польську державність. Зрозуміло, що й влада російського царизму була тут так само анахронічною і протиприродною, але – завдяки, як би це парадоксально це звучало, спільним зусиллям цих двох сил – українська нація як політичний суб'єкт просто не існувала. Отже, український народ та заселена ним територія слугували обом сторонам джерелом ресурсів, в тому числі й людського ресурсу – як для польських повстань, так і для російських «усмірителів» цих «мятежей». І так у польському повстанні 1830-1831 рр. призовники із холмсько-підляської «поль-

Будинок Холмського православного Свято-Богородичного братства, у якому діяв також Церковно-археологічний музей, організований 1882 року (в його збірці були також архітектурні елементи споруд, збудованих Данилом Романовичем (загинув під час евакуації влітку 1915 року). Фото Ю. Гаврилюка.

ської Русі» воювали у лавах регулярно війська «Конгресівки». Згодом холмських і підляських русинів-добровольців бачимо на польському боці під час чергового «мятежа» – Січневого повстання 1863-1864 рр. Найбільш відомою постаттю був уродженець Грубешева Іван Нечай (1818-1863), який, працюючи лікарем в Дубенці, зв'язався із радикальним крилом польських конспіраторів (т.зв. червоні), які виступали під кличем «За нашу і вашу свободу». В січні 1863 р. повстанський загін Нечая³, складений із українських селян, ремісників та дрібної польської шляхти захопив Грубешів, але згодом був розбитий російськими частинами, а його командира розстріляли 13 березня 1863 р. у Красноставі.

З черги серед кадрів, які після подавлення Січневого повстання царський уряд заангажував для перетворення Польського Королівства в російський Привісленський край, також були українці. Саме тоді до Варшави потрапили колишні члени Кирило-Мефодіївського братства, репресовані за правління царя Миколи I, Пантелеймон Куліш (1819-1897) і Василь Білозерський (1825-1899). Це був, можна б сказати, перший парадокс ситуації українців у Російській імперії, адже за «українофільство» і «мазепинство» найбільш дівіє одиниці арештовувалися та засідали у віддалені губернії, а водночас – як православні і представники «малоруської гілки всеруської нації» – могли, примушені матеріальними потребами, ставати в ряди «обрусітелів окраїн». Все ж названі кирило-мефодіївці не показали у цій ролі надійними і вже у 1867 р. були змушені залишити свої пости в Установчому комітеті.

Дещо довше в російській адміністрації протримався Теофан Лебединцев (1828-1888), згодом видавець і редактор журналу «Киевская старина» (заснованого 1882 р.), який в умовах заборони україномовного друку протягом чверті сторіччя був над Дніпром єдиним органом української думки. Саме Лебединцев, який наприкінці 1864 р. став директором Холмського учбового округу, запросив на посаду вчителя місцевої гімназії Сергія Грушевського, завдяки чому майбутній історик і голова Української Центральної Ради Михайло Грушевський народився 29 вересня 1866 р. саме у Холмі.

Саме тоді, може навіть внаслідок якихось «малоросійських нашіптунань», князь В. Черкаський вперше зголосив план поділу Польського Королівства за етноконфесійним принципом та створення окремої Холмської губернії. Проект цей не був однак реалізований, бо хоч під час проведеної 1866 р. адміністративної реформи тодішню Люблинську губ.⁴ поділено, то відбулося це через створення у її північній частині Сідлецької губернії, яка охоплювала як заселені українцями околиці Володави, Білої, так і чисто польські терени з Сідльцями, Венгровом та Гарволіном. Отже, було це відтворення ситуації із початків існування Польського Королівства, а Холм надалі залишався повітовим містом Люблинської губ., до речі, невеликим, адже у 1860 р. було тут всього-на-всього 3,6 тис. мешканців.

Час російського «відпольщування» церковного і суспільного життя русинів Забужжя це водночас період зміцнення українського національного руху на Наддніпрянщині, який в силу обставин

складав конкуренцію не лише для російського самодержав'я, але й для польської національної еліти, котра намагалася втримати свої позиції також на територіях з українською, білоруською і литовською більшістю. Отже конфлікт поміж польським і українським національними рухами був неминучий, тим паче, що навіть польські демократи, які виступали під лозунгом боротьби також «за вашу свободу», по-суті пропонували лише свою версію «троїєдної всеросійської нації великоруського, малоруського і білоруського племен» – у формі відбудованої «історичної Польщі», що красномовно показує вислів з декрету повстанського Національного уряду про «рівність і свободу усіх **снів Польщі** [виділення моє – Ю.Г.], без різниці віри і племені, роду і стану».

Зрозуміло, українські народовці із Києва також підтримували ідею національної рівності і свободи, але перспективу їх реалізації вбачали не через повернення у «польське минуле», навіть якщо воно було б модернізоване, а в загальній перебудові Росії із самодержавної імперії на федеративну і демократичну державу вільних громадян. Саме таку ідею поширював Михайло Драгоманов (1841-1895), ідеолог радикального крила українського народництва, який свою концепцію виклав у публікації із промовистим заголовком «Вільна Спілка» (1884 р.)⁵. Одним із елементів цієї перебудови мав бути поділ Російської імперії на низку наділених широкою самоуправною областей, складених на основі географічних, економічних і етнографічних факторів. І так, землі заселені українцями Драгоманов пропонував об'єднати у 4 області: Київську, Одеську, Харківську та

Поліську, до якої увійшла б більшість тодішньої Волинської губернії, південні частини Гродненської і Пинської губ., а також східні частини Сідлецької і Люблинської губ., які він називає Забузькою Україною.

З огляду на зміст публікація з'явилася поза межами Російської імперії, у Женеві, де Драгоманов перебував в еміграції та у 1878-1882 рр. видавав політичний журнал «Громада». Можливість публічної дискусії над українським національним питанням, в тому числі й на Холмщині, з'явилася у Києві шойно після революції 1905 р. Можна сказати, що в оцінці проекту про відокремлення Холмщини, який став знов активно обговорюватися після цього, як поразка російської політики супроти «упорствующих» стала очевидною, українські публіцисти тримали Драгоманівську лінію, стверджуючи, що умовою будь-яких позитивних змін є знищення національного гноблення в Росії по через автономію для кожної нації. Адже, як читаємо в одному з чисел київської «Ради» за 1909 рік, трудящому українському народові буде зовсім так само чи то в «самостійній» Холмській губ., чи то в частині якоїсь іншої – якщо не відбудуться докорінні зміни національного життя.

До речі, при стриманій позиції київських українських публіцистів та редакторів, бачимо присутність серед українського населення Забужжя антипольських настроїв, які сигналізує хоч би коментар на сторінках щоденника «Громадська думка» (1906 р.). Повідомляється в ньому, що редакція отримує багато листів з Холмщини, котрих однак не можна публікувати м.ін. через це, що майже з кожного листа тхне завзята й гірка ненависть до сусідів-поляків, яка спонукувала як нечисленну ще місцеву інтелігенцію, так і народні маси підтримувати будь-який проєкт, котрий змінив би їхню ситуацію. Думаю, що варто тут ще раз глянути до цитованої вже брошури А. Лютицького, який дуже саркастично висловлювався про ініціаторів проєкту⁶, але водночас стверджував його масову підтримку українським населенням, в тому числі й селянами, у яких поведінці чималу роль відігравав класовий фактор: «Мені здається, що тут до речі буде сказати пару слів про ті нарікання, буцім то справа відокремлення Холмщини є мила лише для православно-духовенства і урядовців. На сей закид мусимо одказати, що воно не так. Воно правда, що справа відокремлення Холмщини в останні часи уперше була піднесена на з'їздах пра-

вославно-духовенства, але ця думка була охоче підхоплена усіма холмщанами. Холмщанин-селянин, який ціле своє життя працював і працює на користь польської шляхти, віддає їй свою силу, своє здоров'я, в уяві котрого поляк є доконче паном-гнобителем – селянин холмщанин учепився охоче за думку відокремлення Холмщини. Йому здається, що коли відділять Холмщину, то і власть ненависного йому пана-поляка впаде. Не можна його суворо обвинувачувати за ту ненависть. Де він бачив добрих поляків, котрі б його навчили кохати цю націю? Таких на Холмщині немає». Другим фактором, який відштовхував від польського суспільства, отже штовхав до підтримки російської політики, були «темні, несвідомі католики, нафанатизовані своїм духовенством (...) їх фанатизм за тих останніх пару літ допік холмщанам, як то кажуть, до живих печінок».

Молодий холмський публіцист завершив свою брошуру оптимістично: «Поступова, свідомо частина громадян Холмщини добре бачить, що одним відокремленням Холмщини, без конечних реформів, самої широкої демократизації усього життя Холмщини горю не поможеш. Але вона вітає підокремлення Холмщини і прилучення її до київського округу. Вона певна того, що раніше чи пізніше Україна здобуде собі політичну автономію, визволиться економічно і втоді Холмщина, після довгих літ неволі і тяжкого пригноблення, як рівноправний член всеукраїнської сім'ї, заживе в добрій згоді з іншими братніми народами, прямуючи до вищої мети – матеріального і духовного добробуту».

На жаль, це переконання, зроджене з духу драгоманівської ідеї ненасильницького та еволюційного шляху модернізації Російської імперії та емансипації проживаючих в ній націй, не збулося. Сама ж ідея показала у великій мірі утопічною, позбавленою суспільного ґрунту в найбільшій, отже маючій вирішальний вплив, російській нації, і тому незабаром на руїнах царизму виникла не «вільна спілка», а збудований на брехні, крові і насильстві «союз нерушимий», що був для українців постійною катастрофою, з якої наслідків не вдалося оговтатися донині. У кращій, а в порівнянні з т.зв. Радянською Україною навіть комфортній, ситуації опинилися поляки, котрим вдалося відсепаруватися від цієї нової імперії та створити свою національну державу, в котрій, поруч з іншими землями заселеними українцями, опинилося також Забужжя. Все ж, попри за-

хист від трагічних наслідків «перемоги комунізму», доля тутешніх українців була далеко не рожевою, адже так само ілюзорними показалися надії польських лівих⁷, що польське суспільство є в змозі створити таку політичну конструкцію, яка б гарантувала задоволення хоч їхніх основних національно-культурних потреб. Адже ще перед розвалом Російської імперії переважна частина польської політичної еліти, зокрема пов'язана ідейно з т.зв. ендецією (національною демократією), очолюваною Романом Дмовським, по суті перейняла від царизму палочку в естафеті – займаючи супроти православно-населення Холмщини і Південного Підляшшя таку саму позицію, як «обрусітелі» займали супроти уніатів та «мазепинців». Отже, коли хід історичних подій розв'язав ім руки стали вони із не меншим завзяттям нищити все, що символізувало українську присутність на цій території.

Бачимо це вже зразу після відходу росіян, коли з початком німецької і австрійської окупації Забужжя, захопленого у серпні 1915 р., почалося формування нових управлінських структур, які на низовому рівні були у великій мірі наслідком активності самих громадян. До речі, тут знов своє чорне діло зробила Російська імперія – російські війська, які відступали з Забужжя, щоб залишити ворожим арміям «спалену землю», провели великомасштабну акцію нищення сіл і урожаю та евакуацію населення, у великій мірі насильну, котра охопила не менше як 90% українського православно-населення⁸. Прирікаючи загал українців Холмщини і Підляшшя на багаторічні скитання, царський уряд черговий раз посилив на цій території польські позиції, зокрема на Холмщині, яка опинилася під прихильною полякам австрійською адміністрацією.

Як пише сучасний польський історик Ярослав Цабай: «Особливою активністю у початковому періоді австрійської окупації вирізнялося управління Холма. Тутешня польська інтелігенція, очолювана президентом Богушевським, не допустила цього, щоб у міській владі засіли представники руського (sic!) населення, яке залишилося після евакуації. Окрім цього, управа Холма, здомінована поляками, зайняла супроти штабу І-ої австрійської армії рішучу позицію у питанні урядової мови на території окупації. Виступила вона, зокрема, проти допущення української мови у публічних оповіщеннях. Делегація Холма, очолювана президентом, склала в штабі І-ої армії заяву, що в

«управі міста немає місця для русина, всі-бо «москвофіли» виїхали разом з владою, а решта населення вважає себе поляками». (...) Схожу позицію в українському питанні зайняла управа міста Грубешева, на якій рішення мав вплив ксьондз Мельхіор Юсьцінський».

Знесення обмежень заведених російським режимом та допомога організації і установ із чисто польських теренів Польського Королівства і Галичини (її західна частина це ж чисто польська Малопольща з Краковом), дали змогу швидкого розвитку польського національного життя. Цією ситуацією не могли натомість скористатися українці. Першим негативним фактором було те, що українського населення залишилася жменька й було воно позбавлене керівної сили, якою в нових умовах могла стати інтелігенція місцевого походження, зокрема національно освідмлена частина вчителів і духовенства, адже всі установи – не лише урядові, але й освітні та церковні, були евакуйовані на схід, а крім цього ще сильно розпоршені⁹. Другим фактором була політика віденського уряду, який спочатку розраховував на т.зв. австро-польську розв'язку, тобто приєднання Польського Королівства та частини «забраних земель» до австрійської частини Австро-Угорщини, чому сприяла частина польських політиків. Виходивши з цих міркувань австрійці, організуючи свою окупаційну адміністрацію – Люблинське генерал-губернаторство, трактували Холмщину нарівні з чисто польською рештою земель півдня Польського Королівства¹⁰. Не змінилося це також після т.зв. акту 6 листопада 1916 р., коли Німеччина і Австро-Угорщина, надіючись на можливість зміцнення своєї мілітарної позиції створенням союзницької польської армії, проголосили польську «самостійну державу» із земель «вирваних з-під російського панування». Отже як військові, так і цивільні установи на Холмщині були комплексовані передусім поляками – австрійськими підданими із Галичини. Ці звісно, сприяли розвиткові польських ініціатив, так як це робили хоч би польські шкільні інспектори, що діяли від кінця 1915 р. при австрійських повітових командах, котрі, за словами Я. Цабая, «робили натиск на творення польських освітніх ланок. Спричинилися також до гальмування місцевих українських ініціатив».

Все це зводило нанівець дії Союзу Визволення України (гуртував вихідців із т.зв. Великої України) і галицької Загальної Української Ради, які на-

магалися відстоювати національні права українців, що залишилися на рідній землі, та вже у серпні 1915 р. створили у Львові Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей (очолив його історик Іван Крип'якевич (1886-1967), через своє родинне коріння пов'язаний із Холмщиною¹¹). Саме наслідком зусиль цих організацій було вписання у розпорядження з вересня-жовтня 1915 р., які регулювали працю австрійських окупаційних установ, гарантії на право вживання української мови у контактах з «царськими і королівськими командами та властями» та в школах. Все ж таки, хоч у перших днях окупації на території Холмського, Грубешівського і Томашівського повітів з'явилися оповіщення німецькою і українською мовою, то згодом будь-які ініціативи на цій території, як хоч би спроби зорганізування українських шкіл у Холмі (січень 1916 р.) чи селі Богородиця в Грубешівському повіті (серпень 1917 р.), були блоковані адміністрацією та опротестовувані місцевими польськими середовищами, які намагалися надавати всім установам суспільного життя чисто польський характер. Краше з українського погляду виглядала ситуація у підляській частині Забужжя, якою адмініструвало німецьке військове командування. У квітні – травні 1917 року у Білій-Підляській вдалося створити культурно-освітній осередок, т.зв. Українську громаду, в якому працювали солдати українських полків сформованих завдяки ініціативі СВУ з полонених із російської армії. Вже у червні став тут виходити тижневик «Рідне слово» та почали з'являтися українські народні школи, які охопили також окуповану німцями частину Берестейсько-Пинського Полісся та Волині.

Звісно, навіть найбільш успішна праця серед нечисленного українського населення, яке залишилося після 1915 року на захопленому німцями і австрійцями Забужжі та суміжних з ним теренах Гродненської і Волинської губерній, не змогла б змінити факту, що вирішення українського питання на цьому просторі було залежне від цього, чи на політичній сцені Європи вкінці з'явиться українська держава та складеться сприяюча для неї політична ситуація. І у 1917-1918 роках така ситуація справді починала відриватися – внутрішній розвал Російської імперії, який заплідносив спочатку поваленням царизму, а пізніш і Тимчасового уряду, створив умови для народження Української Народної Респуб-

ліки та, як здавалося на зламі 1917/1918 років, відкрив перед нею шлях зайняти позицію одного із чільних суб'єктів у східноєвропейській політиці. Все ж чергові роки – 1919-1920-ті – показали, що прагнуча до самостійного життя українська еліта не в силі змобілізувати народні маси до успішної боротьби за втримання політичної незалежності. Отже, записана у Берестейському мировому трактаті з 9 лютого 1918 р. приналежність Холмсько-Підляського Забужжя до української держави¹² показала лише, з одного боку, декларацією благородних, але на жаль – утопічних, намірів діячів Центральної Ради, які мріяли про те, щоб захистити державними межами будь-яку гілку українського етносу. З другого боку, для польського суспільства був це черговий подразник сприяючий посиленню серед нього впливів шовіністично-історичної ендецької течії, яка була ворожою до будь-яких українських політичних устремлінь, та українські прагнення супроти Забужжя змальовувала як безпідставні та зловмисні наміри підступно заволодіти «від завжди польським краєм».

Саме такий образ бачимо у друкованій резолюції, розповсюдженій ще до заключення Берестейського трактату (її перший тираж датований липнем 1917 р.), з метою, щоб приймали її мешканці кожного повіту «Люблинської землі ... штучно відділеного до т.зв. «Холмщини»» (тобто цих надбужанських повітів, які до 1913 року входили у склад Люблинської губернії). Як видно зі змісту, поштовхом до акції були громадні заяви біженців із Забужжя (також солдатів мобілізованих звідси до російської армії), що їхня мала батьківщина має належати до України¹³, які публікувала м.ін. звільнена від цензури українська преса в Києві, а також подібного змісту декларація українського клубу в австрійському парламенті (23.05.1917 р.). Отже «зібрані на віче ... духівники, землевласники, міщани й хлібороби» мали своєю присутністю підтвердити також таку «істину», що: «Всілякі зазіхання українців – між іншим на наш повіт – мусимо вважати лише провокацією, адже їхня пропаганда не має у нас на місці жодних реальних підстав через відсутність у нашому повіті українського елемента, а штучно і з перфідією створена до 1914 р. православно меншість, разом із відступуючими російськими військами, відпливла з нашого повіту».

Продовження на 29 стор.

Дослідження Данилового храму

Як ми вже повідомляли, весною 2013 року почалася реалізація першого етапу українсько-польського наукового проекту «Пошук, ідентифікація і наукове вивчення найстарішого храму Пресвятої Богородиці, побудованого в Холмі королем Данилом Галицьким». У проєкті беруть участь: Національний університет «Львівська політехніка» (кафедра Реставрації і реконструкції архітектурних комплексів), Інститут археології та Інститут українознавства Національної академії наук України, Інститут національної спадщини Міністерства культури Польщі, Інститут археології Польської академії наук. Проєкт здійснюється за фінансової підтримки Фонду Порошенка та Інституту національної спадщини Міністерства культури Польщі.

Спільне дослідження було розпочато у травні. Вже на першому етапі віднайдено археологічний об'єкт XIII ст. – релікти фундаментів та стін катедральної церкви Пре-

святої Богородиці. Перша згадка про цю церкву відноситься до 1253 р. Згодом вона ще кілька разів згадується в літописах, але у XVIII ст. стару катедру розібрано і на її місці зведено нову будівлю. Літописи вказують, що за величиною і красою катедр не поступалася іншим тогочасним храмам. В її стінах було поховано короля Данила та його двох синів – Романа і Шварна, а відтак десятки інших визначних осіб української історії – холмських єпископів та представників шляхетських родин.

В ході реалізації першого етапу проєкту виявлено також сотні предметів XIII-XVII ст., які пов'язані з будівництвом та функціонуванням Данилового храму (керамічну плитку підлоги, дахівку, фрагменти одягу, монети та ін.). Розкриті в результаті археологічних досліджень субстанції вказують, що маємо справу з об'єктом збудованим з брускової цегли-пальцівки, а техніка мурування (цегла, характер в'язання муру, викінчення швів, заправки) пов'язана із західноєвропейською традицією. Археологічний об'єкт є багатошаровим і крім реліктів катедрального собору XIII ст. включає пізніші будівельні субстанції та поховання (з XIV, XV та, особливо багато, – з XVII ст.).

Як стверджує професор Микола Бевз, керівник української групи дослідників, дослідження вимагають продовження не тільки в археологічному плані, але й виконання комплексу лабораторних досліджень, подальших архівно-історичних пошуків, проведення консерваційних робіт щодо виявлених субстанцій та предметів. Однією з головних проблем, яку слід вирішувати на найближчу перспективу є музефікація виявленого комплексу знахідок, враховуючи необхідність експозиції археологічних пам'яток та підземних споруд. Це є складне наукове та практичне завдання, яке ще у такому масштабі не вирішувалося у Польщі. Тому воно вимагає концентрації наукових зусиль та достатніх коштів на консерваційно-реставраційні роботи і на влаштування експозиції підземних об'єктів, які можуть знаходитися як в нинішніх інтер'єрах так і на відкритому повітрі. В силу особливостей об'єкту, було б доцільно розширити коло учасників проєкту і у перспективі, крім польської та української сторін, залучити до наукових досліджень представників інших країн, насамперед, тих які були історично причетні до подій XIII ст. – Угорщини, Швеції, Австрії, Литви, Чехії та Словаччини. Наукова ідентифікація залишків храму допомогла б у дослідженнях інших об'єктів архітектурного комплексу королівського столичного центру у Холмі. Катедр знаходилася поряд із замком і палацом Данила та була частиною великого містобудівного комплексу королівської резиденції XIII ст.

Дослідження важливі не лише з погляду виявлення нових фактів з історії колишнього катедрального собору збудованого у першій половині XVIII ст., але й інших об'єктів пов'язаних з катедрою – дзвіниці зведеної у XIX ст., прикатедральних будівель XVII-XIX ст.ст. включаючи залишки оборонних мурів та брам, давню будівлю василіанського монастиря та інші об'єкти. (ред.)

Одна із найцікавіших знахідок українських і польських археологів у Пречистенському соборі: датована 1590 роком плита, покладена на місці поховання «Феодора Селиванова із Холма» (на жаль, розламана на дві частини).
Фото Ю. Гаврилюка

Костянтин Харлампович – дослідник минулого, якого долю понівечили «будівники світлого майбутнього»

Особа уродженця підляського села Рогачі у Мілейчицькій гміні, члена Всеукраїнської академії наук **Костянтина Харламповича та його рідних постійно привертає нашу увагу. Минулого року надрукували ми статтю про його брата Степана, автора фотографій, які зображують сільський побут колишнього Берестейського повіту, до якого до Першої світової війни належали Рогачі та Мілейчиці, а відтак з України наспіла чергова цікавинка. Отже, 2011 року дослідники історії грецько-українських взаємин отримали книжку академіка Костянтина Харламповича «Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні». А з'явилося це видання завдяки кропіткій пошуковій роботі київського греколога Євгена Чернухіна та ніжинського історика, завідувача Музею рідкісної книги Ніжинського державного університету Олександра Морозова. Упорядники цього справді унікального видання в передмові розповідають про історію створення книжки та знайомлять з біографією її автора, який з 1927 по 1930 рік проживав у Ніжині і досліджував історію Грецького православного братства, яке існувало там впродовж XVII-XIX ст.**

До останнього часу широкому долу дослідників лишаються маловідомими студії з історії ніжинської грецької громади XVII-XIX ст., написані свого часу видатним істориком, професором Казанського університету, доктором церковної історії Санкт-Петербурзької духовної академії, членом-кореспондентом Російської академії наук, дійсним членом Всеукраїнської академії наук Костянтином Васильовичем Харламповичем (1870-1932).

Як історик К. В. Харлампович належав до старої наукової академічної школи. Його ім'я та науковий доробок навіки вписані в українську історіографію, а дослідження з історії За-

Костянтин Харлампович з дружиною Вірою (казанський період життя)

хідно-Руської Церкви (Київської митрополії) та шкільної освіти на теренах України та Білорусі XVI-XVIII ст. досі не втратили своєї вагомості та актуальності.

Народився Костянтин Васильович Харлампович 18 серпня 1870 року в селі Рогачі Берестейського повіту Гродненської губернії (зараз – село у Мілейчицькій гміні Сім'ятицького повіту Підляського воєводства) у родині православного парафіяльного священника. Початкову освіту отримав у духовних школах, навчався у Віленській духовній семінарії. Прагнення здобути вищу освіту привело юного семінариста до Санкт-Петербурзької духовної академії, курс якої він успішно закінчив у 1894 році. Був тоді направлений викладати латинську мову та "цивільну" історію в Казанську духовну семінарію. З 1900 року він додатково викладав церковну історію в Казанському університеті, де 1909 року отримав посаду виконуючого обов'язки екстраординарного, а згодом – ординарного професора.

Вже у цей час молодий історик друкує численні статті та дослідження з церковної історії, з історії Казанської

епархії та шкільництва в ній, досліджує пам'ятки церковного письменства. У 1898 році в Казані виходить друком капітальна монографія вченого «Западно-русские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православия», в основу якої К. В. Харлампович поклав власну дисертацію на ступінь магістра богослов'я, захищену у Санкт-Петербурзькій духовній академії.

Ще більшого успіху приніс автору перший (і на жаль єдиний) том із замисленого тритомного дослідження «Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь» (Казань, 1914). Ця друга ґрунтовна праця історика стала його дисертацією, за яку К. В. Харлампович отримав ступінь доктора церковної історії Санкт-Петербурзької духовної академії. Перший том «Малороссийского влияния» знайшов схвальний відгук серед істориків і громадськості як Росії, так і України. К. В. Харламповича запрошують взяти участь у XVI Археологічному з'їзді у Пскові, а 24 квітня 1915 року Імператорське Товариство Історії та древностей Російських при-

судило автору премію імені Г. Ф. Карпова. У 1916 році Харлампович стає членом-кореспондентом Російської академії наук.

Вагомий внесок історика у вивчення української історії не лишився непоміченим і в Україні. 4 червня 1919 року новостворена Українська академія наук на спільному зібранні обрала К. В. Харламповича своїм дійсним членом по кафедрі Історії Української Церкви. Враховуючи важливість теми, яку розробляв історик, УАН доручила йому продовжувати цю роботу і водночас запросила переїхати до Києва. Але отримавши це запрошення, історик так і не зміг своєчасно ним скористатись. В умовах тодішньої розрухи та громадянської війни цей переїзд був дуже небезпечним і вимагав значних фізичних та матеріальних витрат для родини, що складалася з п'ятьох осіб – самого Костянтина Васильовича, його дружини Віри Петрівни та трьох дорослих дітей, що навчалися у казанських вузах. Революційні зміни в країні негативно позначилися на долях багатьох тисяч людей. Не могли обійти вони й відомого історика. Після скасування Казанської духовної семінарії та реформи навчання у Казанському університеті, професор церковної історії виявився нікому непотрібним. Але К. В. Харлампович і в цей важкий час не припиняє педагогічної діяльності. Перебиваючись мізерними заробітками, він викладає протягом 1921-1922 років математику в Казанській військовій школі та латину у фармацевтичному технікумі. У цей час веде активну роботу по збереженню історико-культурної спадщини під час масової кампанії нищення церковних старожитностей і на цьому ґрунті вступає у конфлікти з представниками радянської влади.

20 вересня 1924 року вченого заарештували, залишивши родину без жодних засобів до існування. Відомого академіка двох Академій звинуватили у «зберіганні та розповсюдженні контрреволюційної літератури» (якою, на думку слідчих з ГПУ, були «Известия» Казанського товариства археології, історії та етнографії) та «приховуванні церковного майна». Без суду і слідства К. В. Харламповича відправили на заслання до Киргизії строком на три роки. Місцем відбукання покарання для вченого визначили далеке киргизьке містечко Тургай Актюбинської губернії (за-

раз – територія Казахстану), де вченого за жалюгідну платню примусили працювати рахівником у повітрово-му виконкомі.

Особливе занепокоєння долею К. В. Харламповича виявив академік ВУАН Михайло Сергійович Грушевський, який щойно 1924 року повернувся з еміграції до Радянської України. Користуючись своїм "особливим становищем", Михайло Сергійович розгорнув не тільки наукову, але й енергійну правозахисну діяльність, рятуючи від репресій своїх колег учених. З Костянтином Харламповичем його пов'язували давні приятельські взаємини. Обидва історики близько познайомилися ще в Казані, де з осені 1916 року заідозрений в «австрофільстві» М. С. Грушевський разом із сім'єю відбував адміністративне заслання під наглядом російської поліції. Тут доля і звела його з родиною Харламповичів. Згодом ці дружні стосунки поміж двома академіками знайшли несподіване продовження.

Дізнавшись про біду, що трапилася з К. В. Харламповичем у 1924 році, М. С. Грушевський став клопотатися про дозвіл репресованому вченому переїхати в Україну. Саме з його ініціативи Харламповича включили до складу відразу двох комісій ВУАН – Старої історії України та Археографічної. Це дозволило не тільки залучити опального історика до наукової роботи, головним чином у вигляді наукових публікацій та рецензій в академічних виданнях, але й підтримати його та родину матеріально. Надзвичайно важливою була й моральна підтримка, яку надавав М. С. Грушевський.

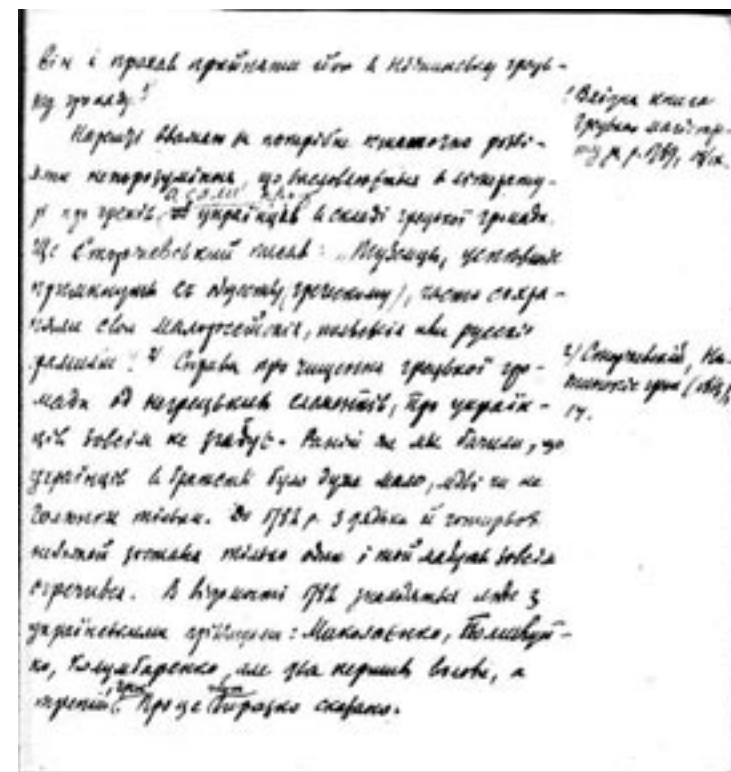
За час перебування на засланні К. В. Харлампович написав чимало повідомлень та рецензій, котрі були надруковані у часописі «Україна» та інших академічних виданнях, а також самостійно вивчив літературний варіант української мови, яким до цього часу не володів (всі освітні установи в Російській імперії, у яких він вчився, були російськомовні). Весь цей час М. С. Грушевський листувався з К. В. Харламповичем, повідомляючи про стан справ в Академії та керуючи його науковою роботою. Водночас Михайло Сергійович не залишав спроб матеріально полегшити життя репресованого вченого, клопотався за нього перед Особливою нарадою при Раднаркомі СРСР, керівництвом Головнауки у Харкові, намагався використати для цього й особисті зв'яз-

ки. За його дорученням справою Харламповича у Москві займався аспірант В. Юркевич. Але усі ці зусилля не мали жодного успіху. До того ж становище самого Грушевського було дуже непевним: він сам перебував під пильним наглядом ГПУ. Не сприяла зміцненню становища М. С. Грушевського і постійна ворожнеча з віце-президентом ВУАН С. Єфремовим та її неодмінним секретарем А. Кримським.

Рішучий злам у становищі Академії та особисто М. С. Грушевського відбувся з приходом на посаду Наркома освіти М. О. Скрипника. 31 березня 1927 року останній особисто відвідав Академію і провів спільне зібрання академіків. Скориставшись нагодою, на зібранні виступив М. С. Грушевський, і, зокрема, знову порушив питання про повернення із заслання К. В. Харламповича. Відповідь Скрипника була дуже різкою і вразила навіть недоброчинців Грушевського. Так, С. Єфремов у щоденнику писав, що Грушевський мусив вислухати «начальницького покрику, мов школяр, пійманий на шкоді». «Я не знаю справи Харламповича, – промовив розгніваний нарком, – але за щось же його покарано, були, напевне, якісь до того підстави... Я обіцяв, що зроблю все, щоб полегшити роботу академікам... Коли ж вони робили заяви проти радянської влади або друкували пасквілі за кордоном, то, звичайно, ні на які пільги чи сприяння сподіватись вони не можуть. З ворогами ми поводитимемося як з ворогами».

Але М. Скрипник на цьому не зупинився і невдовзі домігся перегляду особового складу академіків ВУАН. 9 березня 1928 року розширена колегія Наркомосу УСРР розглянула питання про затвердження дійсних членів ВУАН. Стосовно двох академіків по кафедрі історії церкви, К. Харламповича та Ф. Міщенко, прийнято рішення «визнати неможливим затвердити таких осіб з політичного та ідеологічного боку та у зв'язку з недостатньою їх кваліфікацією». Підставою для цього твердження стало те, що ці вчені свого часу були професорами духовних навчальних закладів. Ця подія викликала велике незадоволення в академічних колах і, за висловом академіка М. Василенка, була розцінена як початок «ломки Академії».

Виключення зі складу академіків болуче вдарило 58-річного Костянтина Васильовича Харламповича. Тим більше для нього це було сер-

Сторінка з рукопису Костянтина Харламповича та обкладинка перевидання його нарисів про греків у Ніжині.

йозним ударом, що 1927 року нарешті скінчився термін його заслання. Але переїхати до Києва науковцю не дозволили, і він змушений був добувати ще два роки заслання, на цей раз у Ніжині, куди Харлампович приїхав на початку 1928 року. 25 травня 1928 року вже згадуваний нами С. Єфремов робить у щоденнику наступний запис: «Приїхав Харлампович – найгіршої для себе години, коли його... викинуто з академії. Одбув своє заслання в Тургаї і думав, що врешті матиме святий спокій коло наукової роботи в Києві. Сталося інакше. До того ж і жити йому в Києві не дозволено – мусив оселитися в Ніжині... Складає враження серйозної і порядної людини».

Оселився вчений у будинку Івана Григоровича Турцевича, професора стародавньої історії Ніжинського історико-філологічного Інституту. Тоді ж до нього змогла приїхати і дружина Віра Петрівна. Але нещастя продовжували переслідувати родину Харламповичів. Після перенесених поневірянь Віра Петрівна тяжко захворіла і радість зустрічі була короткою: невдовзі вона передчасно померла...

Перебуваючи у Ніжині, К. В. Харлампович, здоров'я якого теж було суттєво підірване важкими умовами

життя на засланні, не схилився перед ударами долі і не облишив серйозної наукової роботи. Співпрацюючи у бібліографічному відділі часопису «Україна» та Педагогічній комісії Історико-філологічної секції ВУАН, історик продовжував друкувати статті та рецензії в різних академічних виданнях.

У цей час з ініціативи М. С. Грушевського в Ніжині створюється науковий осередок, до складу якого увійшли як старі наукові кадри, так і молоді викладачі Ніжинського інституту народної освіти Д. І. Абрамович, К. Ф. Штепа, А. Г. Єршов, І. Г. Турцевич, М. Н. Петровський, О. І. Покровський, С. А. Рихлик, В. І. Резанов, М. М. Бережков та інші. До цього ґурту визначних істориків та філологів прилучився і К. В. Харлампович. Одночасно історик досліджував місцеві архіви, зокрема архів Ніжинського грецького братства та магістрату, що містив унікальні документи XVIII-XIX ст.

Результатом його кропіткої праці стала публікація 1928 р. у часописі «Архівна справа» нарисів «Архівна спадщина ніжинських греків». А в наступному 1929 р. побачила світ перша частина його фундаментального дослідження – «Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-

КОСТЯНТИН ХАРЛАМПОВИЧ

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ГРЕЦЬКОЇ КОЛОНІЇ В НІЖИНІ XVII-XVIII СТ.

XVIII ст.». У передмові до «Нарисів» К. В. Харлампович, згадуючи своїх попередників у вивченні історії ніжинських греків, писав: «Щодо мене, то я, випадковий гість у Ніжині, теж зробив спробу вивчити грецькі архівні справи... Відсутність багатьох справ у Ніжинському архіві – з одного боку, з другого – неможливість для мене, через умови мого життя, використати архіви харківські, московські, тощо, примусили мене відмовитися від думки скласти історію ніжинської грецької колонії. Я поставив собі обмежену мету: дати кілька нарисів з історичного життя грецької общини, поповнюючи її спростовуючи те, що вже друкувалося про греків». Незважаючи на таку скромну оцінку автором своєї праці, до останнього часу це дослідження лишається найповнішою науковою розвідкою з історії грецької колонії у Ніжині.

За задумом К. В. Харламповича, його праця про грецьку колонію в Ніжині XVII-XVIII ст. складалася з 6 великих нарисів, загальним обсягом 383 сторінки, кожний з яких висвітлював окремий бік життя ніжинських греків. У фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського зберігається автограф К. В. Харлампови-

ча, який містить проспект його майбутньої роботи. Незважаючи на велику кількість документального матеріалу (понад 10 тисяч грецьких справ у Ніжинському округовому архіві), праця була написана дуже швидко і передана до друку в історико-філологічний відділ ВУАН. Але, як вже зазначалось, побачила світ у 24 номері «Записок історико-філологічного відділу ВУАН» за 1929 рік лише перша частина цієї праці. Незважаючи на ряд схвальних рецензій, подальше видання дослідження загальмували, можливо з причин ідеологічного характеру. На жаль, значна частина цієї фундаментальної праці про ніжинських греків на сьогодні вважається втраченою.

Лише у 1999 році С. К. Чернухін, відомий історик і філолог, греколог Київського національного університету імені Т. Шевченка, визнаний фахівець з історії грецьких громад в Україні, видав за віднайденими рукописами п'ятий розділ «Нарисів» «Ніжинські греки й торгівля» у III-й книзі «Записок історико-філологічного товариства Андрія Білецького» (1999).

У Ніжинському відділі Чернігівського обласного державного архіву, в особовому фонді К. В. Харламповича, нам пощастило віднайти чернетку початкового варіанту нарису «Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII-XVIII ст.)». Ця розвідка, хоча і не була закінчена автором, але все ж таки має самостійне наукове значення та була опублікована у збірнику «Греки в Ніжині» (вип. II, Київ, 2001). У ніжинському фонді К. В. Харламповича також пощастило відшукати ще один фрагмент чернетки II розділу дослідження про ніжинських греків «Національний склад, професійна розбивка, статистичні дані», який теж було опубліковано у вищезгаданому збірнику.

До останнього часу неопублікованим лишився шостий розділ «Нарисів», що був озглавлений автором: «Просвітна діяльність Ніжинської грецької громади. Заходи соціальної допомоги». Машинописна копія цього розділу у двох примірниках і підготовлений до друку додаток у вигляді документів (який, на жаль, так і не був завершений автором) зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського.

Дослідження з історії ніжинських греків стало останньою фундаментальною працею історика. Здоров'я К. В. Харламповича було серйозно підірване. 6 червня 1930 року Костянтин Васильович нарешті отримав повідомлення про те, що йому дозволене «вільне проживання», і почав клопотатися про переїзд до Києва. У цьому сприяв його ніжинський колега, молодий талановитий історик К. Ф. Штепа, якому вдалося залучити К. В. Харламповича до роботи у створеній 1 лютого 1930 року у Києві Комісії для досліджень з історії Близького Сходу та Візантії. 30 вересня 1931 року К. В. Харлампович нарешті виїхав до Києва, залишивши бібліотеку та деякі особисті речі своєму ніжинському колезі І. Г. Турцевичу.

Про останні місяці життя видатного історика, на жаль, ми знаємо дуже мало. Можливо, що попрацювати на новому місці вченому так вже і не пощастило. Не додали йому здоров'я і драматичні події, що у цей час відбувалися у Києві. Гучна справа так званої Спілки визволення України, з якої розпочався давно запланований радянськими репресивними органами розгром Всеукраїнської академії наук, арешт та депортація у Москву академіка М. С. Грушевського навесні 1931 року, гучна кампанія цькування в партійній пресі його «буржуазно-націоналістичних» концепцій та арешти колишніх соратників, загальна атмосфера безвиході – усе це призвело до загострення старих хвороб.

Після переїзду до Києва, К. В. Харлампович поселився у К. Ф. Штепи і змушений був заробляти на життя, вичитуючи в «Держвидав» коректури журналів «Економіст-марксист» та «Історик-марксист». Одночасно вчений намагався знайти собі житло і будь-яку роботу, зокрема в Інституті соціального виховання, де йому обіцяли місце бібліотекаря. Посильну допомогу Харламповичу надавали його друзі і знайомі по Ніжині, зокрема випускниця ніжинського Інституту народної освіти Євгенія Спаська та вдова колишнього професора Ніжинського історико-філологічного інституту В. К. Піскорського Зінаїда Піскорська. До останніх днів життя Костянтин Васильович продовжував листування з ніжинським колегою М. М. Бережковим.

Не помилилось дуже, якщо зазначимо, що передчасна смерть вченого 23 березня 1932 року врятувала його від чергової розправи радянських репресивних органів: слідчі з ГПУ хотували К. В. Харламповичу чільне місце серед діячів ніжинського відділу вигаданого ними «Національного центру», яким буцімто керував сам М. С. Грушевський... У коротенькому анонімному некролозі, вміщеному в збірнику праць Інституту слов'янознавства АН СРСР у Ленінграді сухо повідомлялось про смерть «відомого історика, колишнього академіка ВУАН» Костянтина Харламповича і відзначалось, що більшість праць вченого була присвячена різноманітним питанням церковної історії та історії народної освіти докапіталістичної доби і стосувалась України та Білорусі. Тут же наводився далеко неповний перелік друкованих праць вченого. Так драматична доля історика уклалась всього в декілька абзаців друкованого тексту...

Олександр МОРОЗОВ Ніжин

Публікації та архівалії:

1. Харлампович К. В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII-XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні / Підготовка тексту, післямова, коментарі: С. Чернухін, О. Морозов. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; Музей рідкісної книги; Ніжинське міське товариство греків імені братів Зосимів. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.; іл. – (Серія: «Греки в Ніжині»)
2. Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині XVII-XVIII ст. // Записки історико-філологічного відділу УАН. – Київ, 1929. – Кн. 24.
3. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII-XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки й торгівля II Записки історико-філологічного товариства ім. О. Білецького. – Київ, 1999. – Кн. III. – С. 87-174.
4. Чернухін Є. Кость Харлампович та його нариси з історії ніжинських греків II Записки іст.-філологічного товариства ім. О. Білецького. – К., 1999 – Кн. III.
5. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (НВ ДАЧО), ф. Р-6214, оп.1, спр.1.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), ф. III, од. зб. 55994; ф. X, спр. 18313, 6789-6790.

Від «нашої і вашої свободи» до «*Vae victis*» (З холмських нарисів)

Продовження з 23 стор.

Звісно, українські активісти із Забужжя твердо стояли на позиціях викладених у резолюціях, прийнятих на Всенародному З'їзді Холмщини у Києві (7-12 вересня 1917 р.), в яких проголошувалося, що: «1. Народ холмський¹⁴ визнає себе українським. 2. Доля його повинна бути спільною з долею всего Українського народу. 3. Через те губернія Холмська ні в якому разі не може прилучитися до королівства Польського, а повинна бути прилучена до автономної України в межах федеративної Російської республіки і тепер же повинна бути під управлінням Центральної Ради і Генерального Секретаріату.» Доброю, як думаю, ілюстрацією емоцій, які у цих місяцях переживали українські уродженці Забужжя, буде заява солдатів із табору для військовополонених у Зальцведелі (травень 1917 р.), в якій ширше викладено питання відношення до поляків та історіографічне обґрунтування: «Ще не затихла світова пожежа, ще гудуть гармати, вам, поляки, ще тільки почала всміхатися доля, а ви кричете чорними круками над нашою многажкою Холмщиною й, радіючи чужому нещастю, називаєте її польським краєм, а страждальний народ – поляками. Дякуєм вам, шановні сусіди, за Вашу многолітню «опіку» над нашою Холмщиною й її народом і рішуче заявляємо, що ми частина 35-мільйонного українського народу; нам дорога його слава, героїчна історія, його невичерпна, багата народна пісня, його стара культура, котру не змогли задушити на протязі соток літ ні ви, ні наші «добрі» сусіди-москалі.

Ще раз звертаємось до вас, панове поляки. Геть руки від нашої Рідної Країни! Ми не хочемо бути погноєм для вашої «панської» культури, ми не хочемо, щоб ви бенкетували на руїнах славного колись Володимиро-Галицького князівства та, щоб Холм – столиця могутнього нашого короля Данила був осередком чужої, ворожої нам культури. Ми хочемо самі бути господарями у своїй хаті, ми хочемо Вільної України».

Ці документи, можна сказати, віддають психологічну суть позицій обох сторін, адже обидві вважали, що «їхне діло праве». Українці відкликувалися передусім до факту, що Холмщина, така, яку вони її бачили, сформувалася у давньоукраїнській добі, коли поляки як політичний фактор були тут не присутні. Поляки з черги акцентували на фактах будучих наслідками суспільно-культурних процесів у XV-XIX ст. та дій російської адміністрації проти забужанських уніатів (при чому «уніатство» ставало в цьому освітленні тотожне з «польськістю»), які руську етноконфесійну спільноту, котра могла стати опорою української державності, перетворили – у масштабі регіону – в меншість, а евакуація 1915 р. зробила цю меншість по-суті реліктовою. Звісно, наслідки цієї воєнної деукраїнізації почали відвертатися вже влітку-осінню 1918 року, адже Берестейський мирний договір ліквідував лінію фронту, яка більше ніж два роки перерізувала Пинщину і Волинь, що дозволило на повернення біженців, а властиво вигнанців. Все ж українські селяни, які повертали у південну частину Забужжя, в жодному разі не могли розраховувати на роль господарів у «холмській хаті». Формально влада надалі належала тут до австрійської окупаційної адміністрації, але оскільки сама Австро-Угорщина вже ледь трималася як держава, фактичними господарями ситуації ставали поляки, що проявлялося не лише традиційним ігноруванням українських домагань, але також захопленням закритих від 1915 р. православних церков.

Саме такий образ ситуації у другій половині 1918 р. рисується із дописів публікованих на сторінках українських часописів, які виходили у Бересті. «До Холмщини вертає в посліднім часі багачко біженців, – читаємо в першому числі двотижневика «Мир», який став виходити з початком жовтня 1918 р. – Через самі Барановичі їде денно 1500 душ. Вдома поляки порозбирали їм будинки, позанимали поля та попереорювали, щоби властите-

лі не пізнали свого майна. «По-християнськи» стрічають їх вдома поляки словами: «То вшистко не ваше, вращайце там назад»¹⁵. На Холмщині є зараз вже багачко українського населення, а поляки не пускають туди ні одного українського священника». Дописи в чергових числах подають нові подробиці: «В Холмщині робиться ось що: Школи обсаджували польськими учителями й учительками, які нашвидку набрані, не мають відповідної підготовки і дітей українських вчать польською мовою. Коли ж стали повертати з біженства вчителі українці, то їм було заборонено займати шкільні будинки і навчати українських дітей не тільки в школах, але й на приватних домах. З деяких сіл з чисто українським населенням шкільні будинки перевезені в села з переважно польським населенням.

Всі урядові інституції обсажені такою поляками. Коли українець звертається своєю мовою до урядовця поляка, то той селянина за це налає, а інтелігентові нічого не відповідає, наче не бачить і не чує його. Коли же той намагасться, щоб на нього звернули увагу, то кажуть прийти на другий день, бо сьогодні нема часу. На прохання, писані українською мовою (які дуже неохоче приймаються), урядові установи ніякої відповіді не дають. Рекомендованих листів з адресами української мовою на поchtі не приймають, а нерекондовані листи десь пропадають.

Ще гірші знущання діються над релігійним почуттям і сумлінням українського народу на Холмщині. Значна більшість українського населення, яка залишилась на своїх місцях після одходу російського війська в 1915 році, більше трьох років не могла задовольняти своїх релігійних потреб через відсутність православного духовенства. Коли ж з літа 1918 року стали повертати в свої парафії священники українці то поляки стрічали їх з скаженим фанатизмом. Газета «Kurier Polski» надрукувала статтю «Pilnujcie porobw» (т.зн. «Слідкуйте за попами»), в якій розвдила про якусь небезпеку для польського діла від православного духо-

венства і радила всім мати на увазі кожний крок священика. (...) ...ми бачимо, що православна церква правом на Холмщині тепер не визнається, що православному духовенству забороняється там правити служби божі в церквах, хрестити, сповідати, вінчати, ховати умерших, провадити книги метричні, займати церковні доми і будинки, користуватись церковною землею, яка взята в державне урядування і здається в оренду приватним особам. Нас повідомляють, що священики мусять по-невіряти по чужих хатах на селі, тоді як церковні доми займають якісь найзжигі пани або місцеві дідиці – поміщички, – що священики церковними землями можуть користуватись не інакше, як заплативши гроші за їх аренду, а ключі від церкви дістати і церкву відімкнути легше було за часів Зельмана, ніж тепер.

Я не буду багато говорити про те, що з часу як розпочався масовий поворот біженців на Холмщину, там стали горіти православні церкви (в липню в одну ніч в одному Грубешівському повіті згоріло дві: в с. Богутичах, і с. Молодятичах, в липню ж підпалена була церква в с. Заборнях) – що порозбірано було немало парафіяльних будинків (в Тишівцях, в Спасі, в Чувчичах, Хутчу і др.), що церкви обернуто на костели (в Грубешові, Клештові, в Замістському повіті¹⁶ та ін.) і навіть продано на знос, як це недавно сталося в с. Сельці коло Холма, куди щороку на празник св. Анни збиралося кількадесят тисяч народу. Що це, як не мерзотне знущання над душою української людности, над його свята святих!»

Чергова публікація, – стаття «Самовизначення на Холмщині» у тижневику «Рідне слово» з кінця січня 1919 р., – показує вже частково ситуацію, яка склалася у Грубешівському повіті після проголошення незалежності Польщі та спалаху польсько-української війни у Галичині: «Грубешівський повіт Холмської України один з повітів, де процент українців досягає 80. Навіть так званих перевертнів-калакутів, українців-католиків, які себе рахують поляками, тут дуже мало. Правда, тепер ще й половина вигнанців не вернулося на свої місця, але й та кількість українців, що тепер є, далеко переважає числом поляків і ополячених українців-католиків. Коли, після трьохлітнього скитання по чужих кутках, холмщачки повертали додому, то думали, що вони їдуть дійсно додому на свою землю, але приїхавши, опинилися на нашій не своїй землі, як казав Шевченко. Скрізь тут нами попихаються, над нами знуща-

ються ляхи: нігде нашому українцеві нема доступу ні права. Коли восени минулого року селяне з сіл Ярославця, Дяконова, Підгіречь і инш. стали подавати прохання до пана грубешівського інспектора, щоб дозволено було їм вчити дітей по-українськи, то інспектор не дозволив. Коли же селяне почали вчити своїх дітей по хатах, то явилися польські жандарми, вишукували всіх вчителів, що вчили по-українськи і заарештовували. Їх обвинувачували в агітації, шпигунстві, в зраді «крулевству» й т. ін. Таким чином переловили і обвинили всіх вчителів, що повернули разом з утікачами у свої села Холмщини. Засадили їх у тюрми і гноять до нішнього дня. Вчителі: Тарасюк, Дудко, Терещенко, Любарський, Юрчук і инші сидять у тюрмі в Грубешеві. Всього в цій тюрмі знаходиться коло 15 вчителів. Сидять із ними й инші українці, що хоч трохи освічені та свідомі національно. Найгірш мучили та знущалися ляхи над учителем Любарським: він дві неділі сидів у ручних кандалах у темній комірчині сам один. Сидять у грубешівській тюрмі і селяне з так званої підфронтової смуги з сіл Ощева, Долобичева й ин., як заложники. Ляхи загрожують, що за кожного вбитого «гайдамаками» легіонера, вони будуть розстрілювати по десять хлопів-українців. Полкові казарми за містом переповнені такими заложниками. Ніхто з українців не певен, що завтра його не схоплять, як заложника, і не розстріляють... Настало пекло, а не життя».

Хоч, як бачимо, південну частину Холмщини зачепила українсько-польська боротьба, яка спалахнула у Галичині, загал Забужжя, також його підляська частина, майже «безболісно» опинився у польських руках. Згідно із адміністративним поділом, заведеним законом із 2 серпня 1919 року, вся ця територія увійшла до складу Люблинського воєводства, а Холм став знов повітовим містом. Черговий раз воєнна хуртовина налінула на Холмщину ще в серпні 1920 р., але цим разом солдати Армії Української Народної Республіки воювали пліч-о-пліч з польськими солдатами проти більшовицького наступу – до історії перейшла успішна оборона Замостя, якою керував командир 6. Січової дивізії полк. Марко Безручко. Це однак нічого не змінило в ситуації місцевих українців – окрім чергових матеріальних знищень, які спричинили бої. Крім цього воєнні події 1919-1920 р. загальмували процес репатріації біженців, який однак набрав прискорення після підписання Ризького мирного договору.

Все ж репатріація охопила лише частину колишніх біженців, багато із яких померло ще у 1915 році від різних хвороб під час погано організованої евакуації, інші загинули внаслідок революційного лихоліття. І так, згідно із обрахунками проведеними у 1938 р. повітовими старостами¹⁷, на території Люблинського воєводства проживало тоді біля 210 тис. православного населення, отже в жодному із повітів не було воно вже більшістю, хоч надалі переважало в багатьох окремих гмінах.

Навіть якщо визнати це число надалі заниженим на кількадесят тисяч¹⁸, то й так видно, що навіть після майже двох десятиріч миру, коли всі, хто лише хотів та міг, повернули із біженства, та коли відбувся також натуральний приріст числа населення, український демографічний потенціал був тут десь на третину менший від довоєнного. Крім цього навіть у найбільших скупченнях українського населення, зокрема у південно-східній Холмщині та в околиці Володави, було воно перемішане, із поляками (як автохтонами, так і колоністами, які займали парцельовані мастки, в тому числі й поцерковні), або, принаймні менш-більш вже ополяченими, римо-католиками¹⁹. Створювало це все, принаймні потенційно, сприятливий ґрунт під асиміляторські дії польських структур – як державних, так і релігійних, адже у своїй політиці супроти православних українців Забужжя вони діяли (та співдіяли) аналогічно до державного і церковного керівництва у Російській імперії²⁰. Можна навіть сказати, що все відбувалося в дусі створеної графом Уваровим, міністром часів царя Миколи I, «трійці» принципів: «самодержавство, православ'я, народність» (звісно – православ'я підмінено римським католицизмом, «руськую» народність польською, а в «крісло» самодержавства, деякий час пусте, після 1926 року табір т.зв. санації посадив авторитаризм). Ця ментальна «русифікація», до речі, не дуже й дивує, адже переважна більшість польських «власць імущих» еліт міжвоєнного часу виховувалися у духовній атмосфері формованій силовим полем Російської імперії. Як би не було, аксіома першого люблинського воєводи, висказана у 1921 році, що «по Буг край є чисто польський» (1921 р.), повністю гармонізувала з намаганнями польських церковників, які надіялися «зіпхнути православ'я аж за Буг». Ехрессіс вербіс було це висказано у 1924 р., в настановах опрацьованих Міністерством Віросповідань та Громадської Освіти, в яких м.ін. записано: «У Лю-

Український православний цвинтар у Сільці біля Холма. Фото Ю. Гаврилюка.

блинському воєводстві ... слід прагнути до полонізації православ'я, або витіснення його на користь Римо-католицького костелу». Отже, образно кажучи, українська стихія на Холмсько-Підляському Забужжі, покалічена наслідками політики російського царизму, опинилася у ситуації звіра, на якого накинулася чергова ватага мисливців, щоб знов пробувати його запрягти у свою кормигу, а якщо це не вдасться, то просто вбити.

До речі, політика російського самодержавства на «западнорусских» землях надалі лежала чорною тінню на національно-культурному житті тутешніх українців. З одного боку її наслідком було ж бо загальне «обрусіння» православного духовенства, яке будувало структури у межах відродженої Польської держави (частина його була навіть етнічними росіянами). З другого – у якійсь мірі підірвало це й саму легітимність православ'я, сприяючи формуванню стереотипу, що є воно виключно спадщиною антипольської політики царизму, який послуговувався церквою для русифікації польського народу. У 1930-х стало одним це із оправдань репресивних зусиль держави, якими намагалася вона «ревіндукувати» для польськості «заблудші душі» холмщан та підляшан.

Юрій ГАВРИЛЮК

ПРИМІТКИ:

1. Однак на сторінках цього журналу з'явилися також, спрямовані проти українського національного руху, «викривальні» статті з заголовками типу «Правда о «украинофилах»» чи «Кому служать «украинофильцы» (украинцы)» (1910 р.).
2. Педагогічний двотижневик, орган українського вчителства Буковини і Галичини, який виходив у 1904-1907 рр. За свідченням М. Панааса, до нього «дописував з Волині учитель Козицький, а з Холмщини Антін Лютницький... Обидва вони багато потерпіли за українську ідею, побувавши в арештах».
3. Сучасний український історик, уродженець Вільки Тернівської біля Холма, Олександр Коляничук пише: «Треба підкреслити, що в повстанському загоні панували демократичні погляди, командира називали «батьком», лунала команда українською мовою».
4. Люблинська губернія виникла 1837 р. із перейменування Люблинського воєводства. У 1844 р., коли зменшено загальне число губерній «Конгресівки», приєднано до неї Підляську губернію (до 1837 р. Підляське воєв.).
5. Звісно, з огляду на зміст, публікація була видана поза межами Російської імперії, у Женеві, де Драгоманов перебував як політичний емігрант, та у 1878-1882 видав політичний журнал «Громада».
6. «Масовий перехід Холмщан на католицтво був для наших вищих духовних і урядових сфер громом з ясного неба. На папері у них, як і завжди, «обстояло все благополучно». Усякі справоздання, починаючи од нижчих аж до вищих урядовців, писали ся в такому тоні, що немов би то на Холмщині нема ні одного упорсткуючого. Усі православні, усі говорять московською мовою!...

Цей гром, мимо волі, примусив всіх, власть на Холмщині імущих, оглянути ся на пройдений шлях. Почали ся з'їзди духовенства, почали обмірковувати, як би запобігти дальнішому переходу нашого народу на католицтво. І ось як найкращий ратунок було вигадано клопотатись про сполучення українських частин Люблинської і Сідлецької губернії в одну Холмську губернію і прилучення цієї губернії до Київського округу.»

7. Польський публіцист Леон Василевський, пов'язаний із самостійницьким соціалістичним забором та приятель Юзефа Пілсудського, у 1909 р. переконав, що на Забужжі «більша частина православного населення далася б врятувати для української національності, але тільки в одному випадку. А саме тоді, коли б Польське Королівство отримало автономію. Один лише польський національний інтерес наказував би – щоб ліквідувати будь-які сліди русифікації – гарантувати православному населенню Холмщини українську мову в школах і судах. Цікавою підказкою за цим є проєкти, як автономії, так і міського та земського самоуправління, сформульовані від імені польського суспільства різними партіями. Всі вони без винятку брали до уваги мовні права холмських русинів – не із жодної особливої любові до них, а з причин практичної політики.»

8. Згідно із даними австрійської окупаційної адміністрації, яка обіймала Холмщину, на території Холмського, Грубешівського і Білгородського повітів у 1916 р. було лише 16,1 тис. православного населення, тобто на 185,3 тис. (на 92%) менше ніж у 1914 р. Подібне співвідношення – приблизно 9:1 – бачимо у надрукованій 1918 р. брошурі польського публіциста Г. Верцинського, який користу-

Пам'ятник біля церкви в Городлі над Бугом, поставлений у 1915 році Катериною і Василем Сайкевичами для шанування чернечого подвигу їхнього сина Миколи, монаха Печерської лаври в Києві. Фото Ю. Гаврилюка.

вався інформаціями римо-католицького духовенства. Подас він, що в цих парафіях, з яких мав дані, виїхало 185,5 тис. русинів (0,7 тис католиків і 184,8 тис. православних), а залишилося 23 тис. (1,7 тис. католиків і 21,3 тис. православних). Отже можна вважати, що на Забужжі після серпня 1915 р. залишилося не більше як 35 тис. українців. Число римо-католицького і єврейського населення зменшилося в тому часі приблизно на чверть, а загальне число населення на цій території зменшилося у 1914-1916 р. на 58%.

Цікавинкою є факт, що у 1916 р., внаслідок діяльності греко-католицького духовенства з Галичини у Білгорайському повіті (передусім у гміні Крешів) з'явилася греко-католицька громада, що нараховувала 1,6 тис. осіб.

9. Для прикладу – вчителі із 65 шкіл, котрі до 1915 р. діяли в Білгорайському повіті, влітку 1918 р. проживали у 14 губерніях України і Росії.

10. Вже від 1.10.1915 р. у складі Люблинського генерал-губернаторства, яким керував австрійський генерал Еріх Діллер, опинилися Білгорайський і Замістський повіти, а з 5.06.1916 р. приєднано сюди Холмський, Грубешівський і Томашівський повіти, які до цього часу залишалися під управу австрійської військової команди.

11. Іван Крип'якевич походив із «династичної» священничої родини із південно-західної Холмщини – у документах XIX ст. виступають м.ін. його прадід Тадей Крип'якевич (1794-1836) та дід Михайло Крип'якевич (1828-1878), який не прийняв православ'я та у 1877 р., разом із сином Петром (1857-1914), поселився у Галичині.

12. У 2-й статті мирового договору Центральної держави визнавали кордон УНР на території Забужжя «починаючи від Тарнограду, загальною по лінії Білгорай – Щебрешин – Красностав – Пугачів – Радин – Межиріччя – Сарнаки – Мельник». Однак цей запис в договорі, якого Австро-Угорщина так і не ратифікувала, нічого по-суті не змінив у ставленні австрійської окупаційної адміністрації та український губерніяльний комісар до Холма не був допущений. Тому організаційним центром Холмської губернії, як в добі УНР, так і Української Держави гетьмана Павла Скоропадського, став Бересть, а українська адміністративна і освітня мережа обмежувалася територією під німецькою окупацією, отже лише підляською частиною Забужжя.

13. Була це реакція на утворення російським Тимчасовим урядом (30 березня 1917 р.) ліквідаційної комісії Польського Королівства, під якої юрисдикцією мало б опинитися також Холмсько-Підляське Забужжя, що було розцінюване як крок в сторону віддачі цієї території польській державі, що мала виникнути.

14. Поняття «Холмщина», «холмський» в тодішньому поточному розумінні охоплювали все Забужжя, тобто Холмську губернію.

15. Отже бачимо тут, що дійсність польсько-українського співжиття на Забужжі черговий раз йде врозрід із ідеальним самообразом «польської лицарськості», декларованої хоч би у, цитованому вже, проекті польської резолюції з липня 1917 р.: «Довірившись своїй багатотисячній культурі і не керуючись шовіністично-національними настановами, зі спокоєм очікуємо на повернення до нас евакуйованого населення, яке прагнемо трактувати справедливо, як наших сусідів, які є меншістю».

ваного населення, яке прагнемо трактувати справедливо, як наших сусідів, які є меншістю».

16. До половини вересня 1918 р. у Замістському повіті на костели пересвячено церкви у Кособудах, Липську, Терешполі, Щебрешині (св. Катерини), Радочниці і Топільчі. «В селі Кособуди, – писав кореспондент «Миру», – люди сильно опиралися пересвяченню церкви на костел. Там лишилися багацько православних. Людей страшено військом і на пересвячене крім польських процесій прийшло і військо для охорони. З церков повикидали і поломали поляки іконостаси і образи, ризи подерли, або поперешили собі на убрання чи попродали жидам і жидівки ходять в спідницях пошитих з церковних риз і поляки пишаються в убраннях ушитих з «облачених»...».

17. Були це дані призначені на внутрішні потреби адміністрації, отже можна сподіватися, що відносно точно віддавали фактичний стан, принаймні у порівнянні із офіційними даними загального перепису населення проведеного у 1931 р., за якими у Люблинському воєводстві мало проживати лише 63,1 осіб, які як рідну мову подали українську мову та 10,7 тис., які мали розмовляти «русською» (не плутати з російською). Отже 2/3 православних мало вважати своєю рідною мовою польську, що є повним абсурдом.

18. Для прикладу, на думку Євгена Пастернака, автора «Нарису історії Холмщини і Підляшшя», число українського населення на Забужжі на початку 1930-х дорівнювало 240 тисячам.

19. На Володавщині римо-католицьке, – отже в понятті тодішніх урядовців польське, – населення довгий час ще зберігало українську мову, яку старше покоління знає ще й нині. Звідки й такий курйоз, як звіт володавського повітового староости, який у 1935 році жалівся, що у 80-ти селах повіту «поляки не вміють говорити польською мовою» та «говорять як у себе вдома так і поза домом в розмові з українцями [тобто православними – Ю.Г.] тільки українською мовою».

20. Як визнає сучасний польський дослідник Павел Борецький, спеціаліст з ділянки віросповідного законодавства у Варшавському університеті, «попри досить ліберальні віросповідні правила Березневої конституції, польська держава у відносінах з Православною церквою по-суті «увійшла в черевики» російського загарбника. Відбувалася глибока інгеренція у внутрішнє життя церкви. Вважалося це натуральною справою, навіть якщо не було до цього правових основ». Отже й така безпрецедентна акція, як зруйнування у 1938 році більше сотні храмів, «не була інцидентною подією. Виростала із філософії віросповідної політики міжвоєнного періоду, стисло пов'язаної з національною політикою. Була наслідком конфесійного характеру польської держави у 1918-1939 роках та стереотипів, які призводили до ототожнення релігії з національністю. Знайшла при тому сприятливий ґрунт у конфронтаційній позиції Католицького костелу супроти Православ'я».

Родинно-побутові пісні Підляшшя: національна специфіка

Закінчення з числа 5/2012

Родинно-побутові пісні, що передають ліричні почуття чоловічої половини населення, на противагу жіночим, репрезентовані на теренах підляського регіону незначною кількістю текстів. Немає кількісної пропорційності між ними і на теренові України. Однак якщо брати до уваги окремо тексти парубочих та чоловічих пісень, то останніх на Підляшші (попри невелику їх кількість загалом) значно менше, аніж перших.

Так, репертуар парубочих пісень у регіоні налічує близько п'ятнадцяти текстів, із яких майже всі мають загальноукраїнське побутування. Від імені парубка виконуються пісні «У Ганнусі хата на помосту», «Пуд ялиною, пуд зеленою», «Ой ходив я, ходив, бо вже й находився», «Пуозно, дивко, цвіти сіеш», «Чом дуб не зильоний», «Ой ти, дубе, дубе зелененький», «Ой там за горою», «Лототю, лототю, чом ти не розвівсе», «Марисю, Марисю, скучно за тобою», «Веду коня до Дунаю», «Пуд каліною то й чирвоною», «Ой заржи, заржи, сивий конику», «Пуд яліною, пуд зильоною», «Ой зийді, зийді, ясний мі'сецю», «В'яне рута у присадах» тощо.

Передаючи інтимні почуття, подібно як і дівочі, такі пісні мають, однак, свою специфіку. В. Давидюк зазначає, що тема кохання головна і в парубочьких піснях, проте за переліком основних мотивів вони істотно відрізняються від тих, що співають дівчата, адже найпоширенішим у них – мотив пошуку пари¹⁸.

Роздуми про майбутнє одруження маркують переважно більшість підляських парубочьких пісень, варіюючись різним перебігом подій у них. Так, вищезгадані парубочі пісні розповідають про очікування зустрічі з милою; кохання до вже засватаної дівчини або до такої, що нерівня парубкові-бідняку; про заборону одруження з боку батьків та про те, що дівка, за якою впадає козак, має ще кілька претендентів на роль майбутнього чоловіка.

Вирізняються парубочі пісні й системою основних образів, що трапляються в них. Як правило, кожен другий текст містить згадку про найвірнішого друга козака – його коня. І хоч пісні ці – не описи козачьких звичаїв на полі бою, а зовсім інший подієвий спектр, згадка про коня чи розмова з ним – радше закономірність, аніж випадковість. Для справжнього козака кінь – це його вірний друг не лише на війні, а й удома, адже з його допомо-

гою можна дістатися до коханої у будь-який час, хіба що на заваді стане хтось із рідні:

Ой чом ни прийшов, чом ни приїхав,
як я тобі казала,
Чи коня не мів, дороги ни знав,
чи мати ни пускала?
А я коня мів і дорогу знав,
мине мати пускала,
Найменша систра, бодай ни зросла,
сиделечко сховала¹⁹.

Присутність у ліричних піснях Підляшшя атрибутів козацької доби промовисто вказує на єдність із репертуаром теренової України, більше того – на суто українську його генеалогію. Для української ліричної пісенності, як, зрештою, і для обрядової, номінування парубка лексемою «козак» є типовим явищем. І хоч календарно-обрядова пісенність має значно тривалішу історію, слово це, із виникненням Запорозької Січі на теренах України, проникло і в архаїчний пласт фольклору. Лірична ж пісня, будучи майже ровесницею козаччини, містить чимало реалій, що співвідносяться з цією добою в історії української держави. За спостереженням В. Давидюка, майже кожна з родинно-побутових пісень має на собі печать козацької доби – козацький побут проглядає на кожному кроці, мало не в кожному рядку. Маркування ж текстів цих пісень словом «козак», на думку дослідника, вагомий аргумент для визначення їх віку, адже доволі важко знайти родинно-побутову пісню, вільну від козацької лексики²⁰.

Репертуар підляських родинно-побутових пісень – не виняток. Будучи українськими за походженням, ці тексти, попри територіальну та історичну віддачу від оплоту козацької вольниці, містять чимало інформації, маркованої її впливом. Найвідчутніше це помітно у тих фольклорних зразках, які традиційно прийнято називати піснями про кохання, – у дівочих та парубочих. Так, одна з парубочьких пісень, що побутує на Підляшші, докладно передає суть козацького способу життя, у якому нема місця осілості, спокою та родинному затишку – цьому всьому протиставляється зовсім інша перспектива, про яку й попереджає дівчину козак:

Ти багата, а я бідний,
в тебе батько, мати є.
Батько, мати, вся родина
і що в хати – все твоє.

А я бідний сиротина, батька,
матиря нема.
Шабля, люлька – вся родина,
кінь вороний, то мій брат²¹.

Родинно-побутових пісень, котрі розкривають ліричні почуття одружених чоловіків, на Підляшші побутує небагато. Найпопулярнішими текстами чоловічих пісень є «Орішку, орішку, орішку мизерний», «Ой пошов той Семі'нко в чисте поле ораті», «У городі юолка, за городом юолка», «Журилась черемха, що роду не мас», «Ти вишенько-черешенько, чом ягуд не масш». Тематика цих пісень зразків обертається навколо подій, які турбують та бентежать чоловіче серце, головними серед них – пияцтво та гуляння жінки, незгода в сім'ї:

Ой пошов той Семі'нко
в чисте поле ораті,
Сказав жуонці Катеринці
коб принесла обі'дати.
Ой оре той Семі'нко та й на сонце
погледає,
Чужи жуонкі обі'д несут, а мою чорт
тримає²².

У городі юолка, за городом юолка.
Там гуляє, гуляє Григорова жуонка.
Гуляє, гуляє, про хату не дбає²³.

Побутують на Підляшші серед чоловічих і пісні, що розкривають тяжку долю приймака і описують, подібно до жіночих, складне життя в чужій родині, де чоловік знає постійного приниження:

Журилась черемха, що роду не мас.
Хто в приймах не був,
той гора не знає.
А я приймаченько, всьо горе
та й знаю,
Кулачки под бочки,
сам спати лягаю²⁴.

Ще однією групою родинно-побутових пісень, що побутують на Підляшші та характеризуються хорошою збереженістю текстів, є сирітські пісні. Тексти цього жанрового різновиду фольклору, котрі можуть, залежно від особи ліричного героя, передавати почуття чи то дівчини, чи то парубка, чи навіть одруженої жінки, єднає один спільний тематичний спектр – мотив сирітства та нещасливої долі, з ним пов'язаної. На теренах регіону найпоширенішою є сирітська пісня із назвою «Кує зозуля, кує сивая», котра по-

буває на Підляшші у численних варіантах, що відображають уже хоча б самі їх назви – «Бодай, зозуля, бодай, сірая, на літо не кувала», «Кувала зозуля, в горах літаючи», «Кує зозуля, кує сивая, по саду літаючи» тощо. Тексти пісень, у яких згадується зозуля, найчастіше репрезентують докірливо-тужливі звернення до птави як призвідниці сирітства:

Кує зозуля, кує сивая,
по саду літаючи,
Плаче дивчина, плаче небога,
на людей горуочи.
Бодай, зозуля, бодай, сивая,
на літо не кувала,
Як виковала отця й матюнку –
я сиротою została²⁵.

Описуючи головню ліричні почуття неodrуженої молоді, сирітські пісні час-

то розповідають про запросини померлих батьків на весілля, нерідко їх могли виконувати й під час самого весільного обряду, якщо хтось із молодих сирота. Для прикладу порівняємо тексти двох підляських пісень, перша з яких – родинно-побутова сирітська, друга ж знама у регіоні як родинно-обрядова і належить до репертуару весільного фольклору:

Як ступив я із гороньки в долину,
Той натрапив на батькову могилу:
Батеньку роднюський, прошу
на весілля²⁶.
.....
Ой там на двори новий колодязь
і видро,
Де ж то, Манечка, твєї матюнки
ни видно?

Ой ступила з гороньки в долину,
І натрапила на матенчину могилу.

Іван Миколайчук...

Закінчення з 18 стор.

Лише 1979 року, завдяки заступництву секретаря ЦК КПУ з ідеології Валерія Івашка, вдалося вибити дозвіл на зйомки «Вавилона XX» за романом Василя Земляка «Лебедина зграя». Фільму, що став режисерським дебютом і, поряд із «Тінями...», другою вершиною творчості Миколайчука. Фільму, який повертав у мистецтво засади поетичного кіно, повертав душу, і був чимось набагато глибшим, ніж просто філософською притчею про життя і смерть. Сценарій до нього Миколайчук написав за три дні і три ночі.

Система так і не випустила майстра зі своїх лабет. Кілька разів знімалися і перезнімалися сцени з фільму «Така пізня, така тепла осінь» – раз по раз там знахо-

дили якусь крамолу. Багато пропозицій він відхиляв сам – його талант був набагато більшим за куці рамки ідеологічних односторонніх. «Згоріла душа», – признавався він Іванові Гаврилюку незадовго до смерті.

Іван Миколайчук дуже любив Сквороду, часто повторював його «Світ ловив мене, але не спіймав». Світ ідеологічного маскараду і справді був не владний над митцем: він відійшов тихо 9 серпня 1987 року, лишивши нам свої фільми, як вічну загадку любові.

Наталка ПОЗНЯК-ХОМЕНКО

На фотографіях Іван Миколайчук в ролях Івана Палійчука («Тіні забутих предків») й Тараса Шевченка («Сон»).

Фотографії з сайту: <http://ivanmykolaychuk.org>

Устань, устань, моя матюнку,
до мене,
Ой щось я маю поговорити до тебе²⁷.

Щодо активності побутування сирітських пісень на Підляшші, то про неї говорять уже хоча б той факт, що у сучасних збірниках підляського фольклору таких текстів зафіксовано близько десятка.

Окрему групу в числі родинно-побутової лірики Підляшшя складають коліскові пісні, однак, зважаючи на те, що майже весь їх репертуар – дублювання репертуару коліскових пісень теренової України, вважаємо за доцільне обмежитися номінативним окресленням тих текстів, що побутують у регіоні. Серед них – пісні «Ішов кіт по плоту в червонім чоботу», «А-а-а, котки два», «Де ти, кицю, волохатий», «Кицю, кицю, кицю, займи нашу бицю», «Кицю, кицю, волохатий», «Ой ти, котик волохатий», «Ой да, ой да, ой да, да, ходить кіт коло полотна», «Люлі, люлі, люлі», «Гойда, гойда, гойда» тощо.

Таким чином аналіз репертуару родинно-побутової пісенності Підляшшя дозволяє вважати її повноправною та невід'ємною частиною загальноукраїнської позаобрядової фольклорної традиції. На органічну єдність та спільну генеалогію вказують основна тематика родинно-побутових пісень, кількісна співвіднесеність текстів із статевою належністю виконавців (дівочі та жіночі пісні становлять основний пласт родинно-обрядової лірики), а також специфіка основних образів. Так, переважна більшість текстів родинно-побутових пісень Підляшшя, не зважаючи на територіальну віддаленість від державного козацького утворення, позначена впливами козацького побуту та лексики. Тому більш, ніж очевидно, що генеза таких пісень, навіть попри впливи фольклорних традицій сусідніх держав, суто українська.

Надія КРАВЧУК
Луцьк

Примітки:

18. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). – С. 236.
19. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя. – С. 219.
20. Давидюк В. Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). – С. 228.
21. Співаєч Підляшшя. – С. 161.
22. Традиційні пісні українців Північного Підляшшя. – С. 241.
23. Співаєч Підляшшя. – С. 132.
24. Там само. – С. 150.
25. Співаєч Підляшшя. – С. 51.
26. Там само. – С. 68.
27. Филімонюк Л. Весілля підляських українців // Над Бугом і Нарвою. – 2007. – № 1. – С. 30.

З підляської мови предків

(Деякі аспекти ідентичності українського літературного феномену на Північному Підляшші)

У XX ст. зокрема у 70-80-х рр., почала стихійно розвиватися українська література на Північному Підляшші (зараз це Підляське воєводство). Свої твори тодішні літератори намагалися писати на порозі дебюту в українському діалекті. Вони вважали себе складовою частиною українського культурного феномену на Північному Підляшші. Цю нову ідентичність не відразу усвідомила українська літературна критика. Заява тодішніх літераторів на Підляшші, що вони становлять невід'ємну етнічну гілку українців у Польщі, як національної меншини, заскочила соціологів та антропологів культури. Цей шлях позначений реєстрацією кількох регіональних усталених тодішньою державною політикою очевидностей почав наростати після виникнення у Польщі «Солідарності». Особливо болісно реагувало на цей факт Білоруське суспільно-культурне товариство, що діяло на Північному Підляшші від 1956 року. Дискусія велася на сторінках газети «Ніва» та літературної організації «Біловежа», що об'єднувала поетів і письменників в регіоні. У газеті «Ніва» друкувалися вірші в українському діалекті, але їх не вважали частиною української ідентичності культурного феномену на Північному Підляшші. Літературна білоруська організація «Біловежа», після виникнення у Польщі «Солідарності» надалі вела семінари з письменниками, намагаючись не бачити українську ідентичність нового культурного феномену на Північному Підляшші.

У літературному українському становленні Підляшшя, важливу роль відіграв позацинурний літературний щорічник «Наш голос» (Люблин-Більськ), редагований у 80-х рр. XX ст., суспільним діячем Іваном Ігнатюком та поетом Іваном Киризиюком, як суто підляське видання. Літературні зустрічі, які відбувалися на сторінках того позацинурного літературного щорічника, не тільки дали авторам іншу перспективу на друк у білоруських виданнях, але і розширили можливість друку. Група письменників, пов'язана зі щорічником «Наш голос», використовувала українські підляські діалекти та підвищувала свою літе-

ратурну самосвідомість. Мову між Бугом і Нарвою, яку на Північному Підляшші, що був регіоном взаємовпливів, окреслювалося, «простою мовою» або за «Нівою», як «наша мова», почали називати українською. В той спосіб на Північному Підляшші, офіційно існували, умовно кажучи від 1956 року, три мови: польська, як державна та білоруська і українська, як мови національних меншин. Натомість офіційно на Північному Підляшші існували структури БСКТ та православна церква. В офіційних документах українці заіснували лишень після 1990 року.

Відомий лінгвіст та діалектолог проф. Михайло Лесів писав про феномен Північного Підляшшя, як про територію національної власності: «бути у себе», де людина належить своїй, а не чужій нації, або культурі. Це визначає також координати безпосередньої релігійної приналежності. На Північному Підляшші, свою приналежність до православної громади, окреслювали білоруси та українці.

Літературознавець Віктор Яручик², ідентичність культурного феномену на Північному Підляшші 70-90-их років XX ст., охарактеризував як самостановлення. Тоді у місті Більську-Підляському виникло, умовно кажучи, середовище української літератури. Лідером того середовища став відомий поет та культурний діяч Іван Киризиюк – якого підтримали поети та письменники: Софія Сачко, Юрій Гаврилюк, Ірина Боровик, Євгенія Жабінська, Юрій Трачук та інші.

Віктор Яручик, визначив два умовні періоди розвитку української літератури на Північному Підляшші – перший (1956-1990) та другий (1990-2009). На думку Віктора Яручика українська література від 1956 року до 2009 року, на Північному Підляшші пройшла довгий творчий шлях саморозвитку, від римованого віршування до верлібру, від говіркових творів до літературної творчості таких словесників, як Іван Киризиюк, Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська та інші.

Вагоме місце на полі української поезії посіли народні поети Північного Підляшшя, які писали підляською говіркою. Це були маловідомі народні літератори. До них Віктор Яручик зара-

хував також народного поета і маляра Степана Сидорука зі Ставок, який писав підляською говіркою Південного Підляшшя.

Українську літературу, як елемент життя рідних земель Північного Підляшшя продовжують Іван Киризиюк, Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська, які, можна сказати, створили підляську школу в українській літературі, що розвивається у Польщі донині. Віктор Яручик згадує також про суспільно-культурну діяльність українських поетів з Підляшшя, які були співзасновниками Підляського відділу УСКТ, а згодом Союзу українців Підляшшя, які заснували видання «Над Бугом і Нарвою», важливого для українців Північного Підляшшя журналу, в якому друкувалися твори письменників, котрі живуть та працюють у Більську-Підляському. Віктор Яручик охарактеризував поняття батьківщини в творчості поетів, як особистої присутності. Це поняття, на думку дослідника, складне і неоднозначне.

Літературознавчий дискурс Північного Підляшшя – першого (1956-1990) та другого (1990-2009) періодів розвивався у двох напрямках, а українську літературу творили дві групи підляських словесників. Це були народні поети та словесники, які писали або пишуть літературною мовою.

До першої групи (за Юрієм Гаврилюком), слід зарахувати жителя села Видово, письменника Василя Білокозовича (1899-1981), поетесу Ольгу Онацік (1921-2007) з села Ягуштова під Більськом, любителя народних легенд і казок Миколу Патенюка (1923), з села Забагонщина, яке зараз в гміні Дубичі-Церковні, поета Василя Петручука (1926), уродженця села Грабівець біля Дубич-Церковних (зараз це Гайнівський повіт). Це поети, яких літературний дискурс зараховує паралельно до білоруської та української спадщини Північного Підляшшя. До першої групи потрібно зарахувати також непрофесійного маляра наїву та поета Василя Альбічука (1909-1995) з Малої Дубровиці та згаданого вже Степана Сидорука (1919-2012), народного поета і маляра зі Ставок під Володавою. Обидва писали філософську лірику українською підляською надбужанською

говіркою. З Південного Підляшшя походив краєзнавець та суспільний діяч, що жив у Любліні Іван Ігнатюк³ (1928-2013), який писав поезію у народному стилі або віршовані верліброві стилізації. З Костомолот на Південному Підляшші походив автор польсько-української поезії Петро Купрись⁴ (1933-2002), що проживав у Любліні та писав вірші для себе. У Кривовербі – Володавського повіту, жив уродженець села Сити-та Микола Дацюк (1945-1993), який писав народну поезію. До цієї групи належить народна поетеса Марія Сарнацька (1939), з села Довгоброди над Бугом.

До другої групи словесників, які писали або пишуть літературною українською мовою зараховується поетів: Івана Киризука, Юрія Гаврилюка, Євгенію Жабінську котрі живуть та працюють у Більську-Підляському. До другої групи слід зарахувати поета Юрія Трачука, який проживає у Любліні та займається літературознавством. Поет Юрій Трачук був у 80-х рр. редактором білоруської «Ниви» та у 90-х р., співзаснував видання журналу українців Північного Підляшшя «Над Бугом і Нарвою».

Окрему дорогу пройшла поетеса з Північного Підляшшя Софія Сачко, яка друкувалася у виданнях Білоруського суспільно-культурного товариства, у білоруській «Ніві» та в українському «Нашому слові». Ця талановита прихильниця говірки рідного села Вілька під Більськом, на думку дослідника Віктора Яручика, показала, що поет може існувати на пограниччя літератур – білоруської та української, хоча в обох цих літературах знаходиться у ніші, бо його говірка залишається притаманною тільки його творам, так як і у народній поезії. Цю лінію творчого доробку продовжує Юстина Королько, поетеса, яка українською говіркою з Підляшшя (точніше: мовою предків) та польською мовою пише верліброву поезію.

У 1983-88 рр. підляські поети друкувалися зі своїми віршами у чергових числах позацензурного поетичного щорічника «Наш голос», що на хвилі руху «Солідарності» 80-их років видавався з ініціативи любителів українського підляського фольклору і мовлення. Це були: Іван Киризюк, Софія Сачко, Юрій Гаврилюк, Євгенія Жабінська, Іван Хвасцевський, Юрій Трачук, Юрій Баєна, Євгенія Овсянюк-Мартинюк та інші.

У вступному слові до першого числа «Нашого голосу» за 1983 рік, редактори написали про сенс видавання такого збірника, звертаючись до творців сло-

ва обох частин Підляшшя. Це звернення прочитується неначе неформальний маніфест:

«Всіх нас єднає гаряча любов до рідної мови наших батьків і дідів, до мови, яку ми самі називаємо руською, нашою або простою, а яка є в дійсності діалектом північно-західного наріччя української народної мови. Єднає нас любов до нашої рідної землі – Підляшшя, любов до нашого народу, до витворів його духовної та літературної культури, до його звичаїв та обрядів, любов до нашої рідної пісні та любов до наших рідних традицій»⁵.

Безперечно підляські говірки становили мовну основу віршів поетичного щорічника «Наш голос». Тут друкувалися не тільки відомі поети, що розславили Підляшшя своїми творами як Іван Киризюк, Юрій Гаврилюк чи Євгенія Жабінська, але також маловідомі: Іван Хвасцевський, Ірина Боровик, Ганна Пасічник, Євгенія Овсянюк-Мартинюк та інші.

Літературна українська дорога поета Івана Киризука

Іван Киризюк народився 10 жовтня 1949 року, у селі Крив'ятичі на Північному Підляшші. Поет, суспільно-культурний діяч на українській ниві, співзасновник УСКТ та Союзу українців Підляшшя, його часопису «Над Бугом і Нарвою», член Національної спілки письменників України. Дебютував поезіями українською мовою в 1971 році у білоруській «Ніві», згодом друкувався у «Нашому слові», «Нашій культурі», «Українських календарях», «Українських альманахах» та «Українському літературному провулку» (2001-2013). Співредагував та видавав позацензурний «Наш голос» (1983-1988) з поетом та любителем фольклору Іваном Ігнатюком. Видав власні томики поезії позацензурно: *Моя Батьківщина Підляшшя* (Більськ-Підляський 1982), *Пісні моєї сторони* (Більськ-Підляський 1985), та у видавництві ГП УСКТ *Моїй Батьківщині* (Варшава 1986), *На дорозі із криниці* (Львів 1995), *Весна з русалками* (Більськ-Підляський 1995), *Смак ягоди ожини* (Більськ-Підляський 1999). Зараз поет живе в Більську-Підляському та у селі Крив'ятичі.

Поезії Івана Киризука були друковані на сторінках видань: «Біловежа» (Білосток), «Світо-вид», «Лемківщина» (США), «Дукля» (Словаччина), «Дзвін» (Україна). Два роки працював (1972-1973) на Лемківщині у Балгороді та Затварниці над Сяном, що на Бойківщині, де керував будівель-

ними роботами підприємства, яке було з осідком в Устриках. Там пізнав величезну трагедію: насильне виселення в 1947 році, українського населення з їх рідних земель в рамках акції «Вісла».

У 1998-2002 роках Іван Киризюк був заступником бурмістра міста Більськ. Співорганізував навчання української мови (на Північному Підляшші) в школах Більська-Підляського.

Поезія Івана Киризука відображує душевні переживання та оповідає про історію рідного Підляшшя. У творі *Крив'ятиське жниво*, поет мовою серця прикликає рідний сільський краєвид з церквою, як домінантом та лелеками, як невід'ємними учасниками буття:

В Крив'ятичах
Віє теплий вітер
З півдня
З Волині
Пливе гомін
Церковного дзвону
Вурлянської
Святині
В спокійному небі
Кружляє лелека
На руках дитину
Несе молодиця
Під ганком
Рідного дому
Стелиться запах
Дозрілої пшениці.

У вдумливому творі *Смак поцілунку*, поет описує особисті пережиття, які представляє у формі мрій, відображуючи чистоту кохання:

Як приснюсь
Тобі
В час жнива
При річці
У горах Карпатах
Прилітай до мене
Білим
Вільним птахом
З сердечної волі
Закоштуємо разом
Смак
Райського поцілунку
Під зоряним дахом.

Творчість Івана Киризука глибоко вписується у рідне село Крив'ятичі, де поет народився та провів своє дитинство. Іван Киризюк завжди писав з потреби серця висловлюючи у поетичному слові глибоку віру у сенс життя. Його захоплювало життя людини підпорядковане порам року, вписане у весняні пориви вітру та пробуджене до іс-

нування. Літом, коли дозрівали на рідних полях засіви, поет радів з врожаїв, бо вони заповідали достаток та багатство. У словах задуму він дякував Всевишньому за осінні дари садів, тужливо прощавав ключі вирійних журавлів надіючись на побачення весною. Зимом, коли рідне село оповивалося снігом, а природі та людині дарувався відпочинок, поет займався батьківською хатою.

У творі *Пелюстки любові*, поет співає пісню кохання, так притаманну тему у його творчій біографії:

Грає нам
Вітер
Музику
Молодецького вальсу
Шепоче
Про помадку
На твоїх устах
Про перфуми
Про корсет
Розп'ятий
На грудях
Смакували ми
Вогонь і воду
Твоє і моє тіло
Шукаючи причалу
Горіло
В білих
Пелюстках любові.

У вірші *Ниточка*, автор описує підляську природу, несучи глибоку любов та щирі поетичні слова:

Рум'яніє тіло
Від жару
Літнього сонця
Високо
У небі
Крилом надій
Розсипана
Азбука кохання
Ми делікатно
Йдемо
По ниточці мрій
Шукаючи
Щастя
Срібного ключа
В загонах
Золотого збіжжя.

Твір Івана Киризука *Човен долі*, з 2011 року, неначе дорогоцінна перлина мережитья вишивкою вдумливих слів та метафор:

Життя річкою
Бистрокрилою ластівкою
Життя
То ти і я разом
У човні долі

На Підляшшя
Просторах
Життя
То мандрівка
В надіях
З рідною піснею
То вічне питання
Про сенс існування
А невдачі?
То пусте
Сідло без коня
То пусте вікно
За занавіскою сну
На холодному камені
Епітафія
Розсипаного зерна
Кирилиці.

Богдан Бойчук – поет Нью-Йоркської групи, – представляючи збірку Івана Киризука⁶ *Смак ягоди ожини. Поезії*, ділить творчість поета «на три головні частини, у які складаються усі ті грані: світ, де минуле стикається з сучасним і долею людини; світ природи, який інтегрує й людину; та світ особистих почувань.

Сучасна цивілізація не втягнула джерельного поета Івана Киризука на своє плитке плесо. Поет далі живе у світі, в якому суть існування, зміст душі, коріння предків і почуття людини переплітаються. Вони взаємовпливають на себе та й визначають долю людини. Богдан Бойчук підкреслює, що у віршах поета «мотив минальності пронизує усі три обговорювані сфери. Невпинний час змиває мрії людини, під тиском часу щезають доріжки підляського родоводу, і Хронос «дні, мов хліб, на скібки крає». А відвічна пам'ять переходить у мовчання.

Усе це закономірне. Бо минання всесвіту – це хід життя. Це також хід поезії – в непроминання.

Продовження в наступному числі.

Тадей КАРАБОВИЧ

ПРИМІТКИ:

1. Ширше на цю тему: Михайло Лесів, *Українські говірки у Польщі*, Варшава 1997.
2. Ширше на цю тему: Віктор Яручик, *Українська література в Польщі: історія, видавничі діяльність та періодика, літературні дискусії, поезія: історико-літературний нарис*, Луцьк 2009.
3. Іван Ігнатюк, нар. 20 жовтня 1928 р. в Данцях на Південному Підляшші, помер 29 серпня 2013 р. у Любліні, краєзнавець, збирач та дослідник матеріальної культури Підляшшя. Автор нарисів та фольклорних збірників. Записав чимало народних пісень з Південного Підляшшя різних жанрів: об-

рядових, сімейно-побутових, жартівливих, рекрутських. Писав вірші, популяризував творчість українських поетів з Підляшшя. Видавав позацензурний „Наш голос» (1983-1988) спільно з поетом Іваном Киризуком. Жив у Любліні.

4. Віктор Яручик, Українська література в Польщі: До старшого покоління письменників Холмщини та Підляшшя належав поет і перекладач Петро Купрись (1933-2002), маловідомий поет, що жив та працював у Любліні. Народився він у надбужанських Костомолотах в хліборобській сім'ї Параскеви та Михайла Куприсів у 1933 році. Завдяки допомозі діда по материній лінії родина купила нове господарство із доброю землею у селі Строміва поблизу Луцька, і Куприсі переїхали туди. Там сусідами на хуторах були чеські колоністи з дітьми, з якими маленький Петрусь дуже здружився. Образ того села в ідеальній уяві заховав поет аж до смерті, незважаючи на те, що 11-літній хлопчик ледве не загинув від знайденої в городі гранати, що страшенно покалічила йому ноги. Лікарі в Луцьку, а пізніше у Львові, ледве „відходили» його. В 1957 році батьки, втікаючи від колгоспних злиднів, повернулися над Буг до рідних Костомолот. Початкову школу Петро закінчив ще в Україні. Вчився він добре і був дуже ретельним учнем. Безпроблемно закінчив також загальноосвітній лицей у Білій-Підляській у 1951 році, а потім закінчив факультет російської філології у Кракові. Мріяв про наукову працю, однак доля розпорядилася по-іншому. Десять років працював вчителем у різних школах Щецінського і Познанського воєводства. У 1966 році переїхав до Люблина, де до пенсії працював викладачем російської мови у Сільськогосподарській академії. Поезії почав писати у кінці 50-х років українською, польською та декілька російською мовами. Серед улюблених тем: патріотична, інтимна, пейзажна. Багато писав про Батьківщину, в основному про Волинь, менше про Холмщину і Підляшшя. Петро Купрись займався також перекладацькою діяльністю. Переважно перекладав поезії з української на польську. Його перу належить повний переклад польською мовою *Енеїди* Івана Котляревського. Переклади окремих віршів часто вміщували часописи «Kamena», «Sztandar Ludu» та «Український календар». Останні двадцять років свого життя Петро Купрись віддав кропіткій праці над вдосконаленням повного перекладу польською мовою *Кобзаря* Тараса Шевченка. Наполегливо працював над власними поезіями. Помер у Любліні в 2002 році, де і був похований на православному кладовищі.

5. Ширше на ту тему: «Наш голос», т. 1, Люблин 1983.

6. Іван Киризюк, *Смак ягоди ожини*. Поезії, Більськ-Підляський 1999, 94 с.

3 циклу: **ВЕРЕСИ****Пам'ять**

Лиця козаків,
Що на картині
Іллі Рєпина
Не старіють!
Пам'ять
Роду мого,
Мов стержень,
Боями
Запеклими
Під Берестечком,
Під Полтавою...
Гомонить!

Зустріч

Перейшла
На мій берег
По кладочці
Зустрічі,
Принесла
В очах
Спів розкоші.
Сповнений
Слід поцілунку
Припечатав
Спокійний гомін
Церковного дзвону.

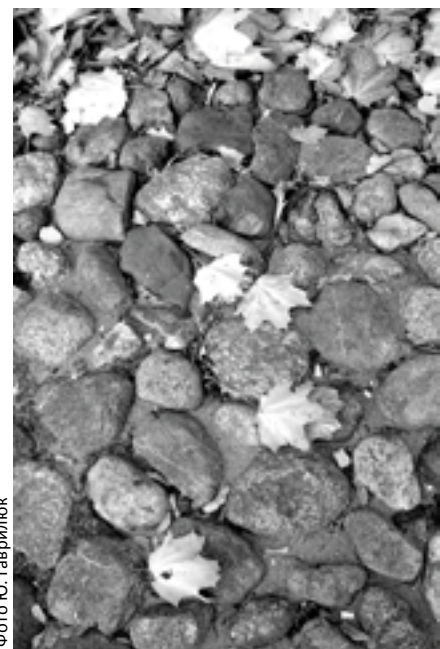

Фото Ю. Гаврилук

Було

Мрії
Ластовиним
Крилом
Ранньої весни,
Влетіли
До гніздечка
Звитого грудьми,
Розгойдавши тіло,
Затьохкали
Осолодою
Під серцем.

Ранок

Пестить щоку
Теплий шепіт
Літнього ранку,
В хаті
На стіні
Предків фотознімки
В почорнілих рамках.
Перед порогом
Задзвеніла клямка,
На подвір'ї
Спокій
Загостив
Запахом розчини.

Позбираю

Мрії
Кольорові
Ниточки життя,
Сполучаться,
Делікатно
Сплетуться,
Червоним,
Хмільним вином
Розпливуться,
А я
Уст твоїх
Таємну солодощь
Позбираю
Кінчиком язика.

Любострасті

У очеретах
Розгойданих
Високих трав
Мокрий Ерос
Золотою стрілою
Виїгрує
На листочках
Верболоз
Розпалені любострасті
Стидливо пливуть
Під вельоном імлі
Втулені
Закохані
Дві тіні.

Стерня

Вже по жниві
Розболіла
Мене осінь
В перепелицях
Призабутих серпах
Іржавіє надія серпня
Без лишніх значень
Коли спотикнусь
На межі
Підтримай мене
Безкрилого
Невимовною
Музикою стерні.

Більськ, 9 вересня 2013 р.

**Zwrot podatku z pracy,
rodzinne, urlopowe,
emerytalne
– Niemcy, Holandia,
Anglia, Irlandia, Dania,
Austria, Norwegia.**

**Tel.: 71 385 20 18
lub 601 75 97 97.**

ТРИБУНА ЧИТАЧІВ**Не здійснена мрія про рідну хату
(Три розповіді з життя діда Павла)**

Мій дід Павло Кобак народився у 1894 році в Жукові – селі на шляху поміж Белжцем і Ярославом (в гміні Чесанів у Любачівському повіті). Я пам'ятаю діда досить добре, адже коли він помер на 86 році життя мені було вже 19 років, але мій зв'язок з ним не був дуже сильним. Жалію, що це так склалося, тим більше ціню кожне оповідання про нього, яке мені передає мій Батько. Недавно розказав він мені, протягом однієї нашої зустрічі, три історії, які висвітлюють характер тамтих часів, їх складний зміст, а водночас показують впертість діда, який не зважав на реальну загрозу для життя – свого і сім'ї.

На початку треба пояснити, що дід Першу світову війну, від самого початку до кінця, перебував на італійському фронті і повернувши з неї мусив стати самостійним господарем, хоч не мав нічого свого, адже батьківську господарку перейняв вже старший брат Петро. Дід купив собі невеликий клаптик землі на жуківському присілку Фрайфельд (нині Ковалівка), заснованому у 80-х роках XVIII ст. австрійськими колоністами під час т.зв. йосифінської колонізації (як римо-католики ці австрійські німці дуже швидко ополячилися). У 1932 році дід одружився з Анною Артимович з віддаленого на кільканадцять кілометрів Улазова. Побудував нову хату. В 1933 році народилася перша дитина – Ярослав. А у 1938 році хата дощенту згоріла. Батько каже, що підпалили, бо не подобалося деяким мешканцям Фрайфельду, що дід читає українську літературу і що зустрічається для цього з іншими сусідами, але чи саме так було – невідомо. Залишився з маленькою дитиною і жінкою без хати, тимчасово мешкаючи в земляній пивниці. Пізніше виявилось, що оця тимчасовість тривала щось з 5 років.

Молоко – на воєнні потреби!

Так прийшла війна. У вересні 1939 року до Жукова прийшли німці. Коли тільки з'явилися, то завели воєнний по-

Павло Кобак у австрійській армії

рядок і почали стягувати контрибуцію. Вже першого дня зажадали від господарів різних речей, а від мого діда молока. А в господарстві була одна-однісінька корова, яка кормила малу дитину та інших членів сім'ї.

Дід не скорився реальній дійсності, сказав твердо «Ні!» – і, разом із ще такими як він героями, потрапив до пивниці в сусідніх до Жукова Кособудах, де очікував суду і негайного розстрілу. Тривало це очікування щось три дні.

Остання ніч, можна додумуватися, була страшна, непереспана. На світанку відчиняються двері і... заглядає совєтський солдат та каже виходити.

- А що з нами?
- Ідїть додому.
- А німці?
- Вони пішли.

Але «під советами» не прийшлося жити довго. Через декілька тижнів кордон між німецькою і совєтською зонами знов змінено і до Жукова повернули німецькі солдати. Але це вже були зовсім інші військові одиниці – грєншц (погранична охорона). Отже дідова впертість не була покарана. Вернувся він до своєї сім'ї, до пивниці, і почав збирати каміння на побудову нової хати.

Каміння – на дороги!

Коли вже дід назбирав каміння на фундамент під нову хату, німецька влада видала наказ, щоб все каміння, яке назбирили селяни, віддати на будову доріг для німецької армії. Це була весна 1941 року, наближався наїзд Німеччини на Радянський Союз. Дід знов сказав: Ні! Не віддам! Злякав цим рішенням усіх сусідів, не кажучи вже про свою жінку. Це ж могло стягнути репресії з боку військової влади не лише на його голову, але й на всю сільську громаду.

Завезли його до старшини, який вислухав дідового прохання. Дід відреккомендувався – німецькою мовою – як підстаршина австрійської армії (це була правда), який воював цілу війну на італійському фронті за цисаря Франца-Йосифа, і тепер, у так важких обставинах, коли має малу дитину та хоче для своєї сім'ї побудувати хату, просить, щоб цього каміння йому не забирати.

Офіцер спокійно вислухав його, а далі спокійно запитав, уточнюючи інформацію, в якій австрійській дивізії та в якому полку служив дід. Отримавши відповідь, видав посвідчення, що дід може затримати зібране ним каміння.

Побудувати дідові хату було однак у цей час дуже складно. Війна, окупанти, які зазіхають на все, що може їм знадобитися, біда, а зокрема біда у діда. Господарка була маленька, може 2 морги, життя в пивниці. Ще до війни дід навчився шевства, щоб цим способом трохи підзаробити. Не знаю, чи хтось з односельчан ходив у суботу зроблених дідом Павлом, але знаю, що його власні чоботи сподобалися польським воякам.

Чоботи – тому, хто зі зброєю!

Це вже був мабуть 1945 рік. Після чергової зміни кордонів закріплювалася тут польська «народна влада». Почалися регулярні депортації на радянську Україну. Військо воювало з УПА, яка намагалася протидіяти виселенням. Були щораз частіші напади на села. У березні-квітні 1945 р. військо спалило недалеко від Жукова села Люблинець Старий, Люблинець Новий та Горасць, вбиваючи чимале число їхніх українських мешканців.

Анна та Павло Кобаки. 1950-ті роки

Під дідову хату підійшло двох у військових мундирах. Дідо на ногах мав чоботи з халявами, які сам зробив. У хаті жінка, старший син Ярослав і молодший Еміліан (мав тоді щось 3 роки). До українців представники влади відносилися в той час дуже жорстоко. Жовніри без подальших церемоній зарепетували пепеші і крикнули: «Oddawaj ty taki i owaki synu buty, bo jak nie, to zastrzelimy!». Дідо каже знов: «Ні, не віддам!»

«Ставай струнко і руки в гору» – кричить один, підносить автомат і стріляє дідові то під одну, то під другу пазуху. Кулі пробивають стіну і дошки на підлогу в новій хаті, які дідо гарно поскладав, щов добре висохли...

– Віддаш!?
– Ні, не віддам!
– Руки в гору!!! І знов стріляє то під одну то під другу пазуху.
– Віддаш!?
– Ні, не віддам!

За піччю сховалася баба Анна з дітьми. Баба вмирає від старху, діти пла-

чуть, а дідо боронить свої чоботи, свою гідність, свою сім'ю, не віддаючи цих своїх чоботів.

І сталося диво – військові пішли, так і не доставши чоботів.

Але стрілянину було чути в селі. Коли ці ж жовніри зайшли в іншу хату, то там чоботи були вже поставлені на порозі.

І корова знадобилася

Жертвою нападників стала однак корова-годувальниця. У тому часі ходили грабункові банди. Як згадує батько, прийшли зі сторони Руди вночі, зі зброєю, і забрали корову.

Епілог

Дідо так і не встиг завершити облаштування хати, хоч залишилося небагато, тільки покласти ще підлогу.

28 квітня 1947 року прийшло виселення. В цей день усі йшли пішки на залізничну станцію в Белзці, по доро-

зі ночуючи на поляні перед Плазовом. З Белзця виїхали транспортом до Пасленка, 1 або 2 травня 1947 року, разом з іншими українцями з Жукова, Фрайфельду та інших присілків. У цьому транспорті було 55 вагонів, 159 родин, 561 осіб, 55 коней і 96 корів.

Дідо бив певно в цих його чоботах. Висіли на станції Пасленк, кілометрів 20 від Ельблонга, вже майже з третьою дитиною, яка у цьому ж 1947 році народилася вже на вигнанні (бабуся була ось-ось перед родами, але солдат, який пильнував транспорту, не посоромився вдарити вагітну жінку прикладом у живіт).

Виїхали на вигнання без корови, з однією козою і трьома вівцями, залишаючи назавжди хату, своє поле і річку попід лісом, і дерев'яну церкву Різдва Пресвятої Богородиці, і цвинтар, на якому спочивають Павлів батько, дідо, прадідо і усі предки наші русини-українці.

І так дідо замкнувся в собі. Ніколи не приїхав на свою землю, навіть тоді коли влада вже не слідувала за виїздами людей з акції «Вісла».

Коли прийшла політична відлига і за часів Гомулки почався рух, деякі почали вертати, дідо – як йому дорадили – написав заяву до громадської ради Жукова, що він хоче повернути на своє. Виявилось, що правових перепон немає, тільки – як це буває в демократичному суспільстві – треба переголосувати це рішення – ДЕМОКРАТИЧНО.

І як мені батько оповідає, піддали таке прохання діда Павла під голосування мешканців Жукова і Фрайфельду (вибачте, вже тоді Ковалівки – назву змінили у 1949 році). Який міг бути результат голосування?

Дідо помер у селі Єльонкі біля Пасленка. Після демократичного рішення мешканців Ковалівки не приїхав більше ніколи на свою землю. Похований на комунальному цвинтарі у Пасленці.

Залишилася хата, за яку так клопотався – можна навіть сказати, за яку борювся – в якій так коротко і в не дуже мирних часах жив. Але після виселення діда нові власники виселили також його хату, продавши, як каже батько, десь у Білгорайщину. Може оця хата добре послужила новим мешканцям?

Залишилася однак справжня хата дитинства мого батька, земляна пивниця, яка існує донині. Не раз, переїжджаючи через Фрайфельд-Ковалівку, хотів би там заглянути, але не знаю, як це сказати її новим господарям?

Андрій КОБАК

Церква Різдва Пречистої Богородиці у Ковалівці (XVIII ст.). Фото Ю. Гаврилюка

Західне Полісся в Українській Державі гетьмана Скоропадського

(Історія в документах)

Продовження з попередніх чисел

Документ № 19

Ф. 3766, Оп. 1, Спр.102, Арк.81.
Міністерство Закордонних Справ
Департамент чужеземних зносин
Відділ Дипломатичний
Жовтня 28 дня 1918 року
№ 2635
м. Київ

До Цісарського Німецького Представництва на Україні

З огляду на відношення Міністерства Ісповідань, Міністерства Закордонних Справ ласкаво прохає Цісарську Німецьку Делегацію вжити заходів, аби призначеному до Берестя єпископу Діонісію Кременецькому був даний дозвіл на повсякчасний проїзд в міста Берестя і Кобринь, та повіти їх, а також перебування єпископа Діонісія в цих місцевостях задля виконання архіпастирських обов'язків.

Міністр Закордонних Справ /-/
Директор Департаменту чужеземних зносин /-/

Останній документ побічно підтверджує, що Поліська єпархія з центром у Бересті все ж таки була створена. Однак тверді підтвердження цього треба ще шукати, хоча в інтернетівських біографіях Діонісія прямо пишуть, що він був в 1918 році єпископом Поліським.

Документ № 20

Ф. 2201, Оп. 1, Спр. 804, Арк.24
У.Н.Р.
М.Н.О.
Комісар Народного Міністерства Освіти на Холмщині, Підляшшу та Поліссю
Листопада 2 дня 1918 р.
№ 8208

До Міністерства Народної Освіти (Департамент Середніх шкіл)

Комісаріат Народної Освіти на Холмщині, Підляшшу та Поліссю щиро прохає Міністерство Освіти як найскорше повідомити Комісаріат, в якому стані справа з поворотом Холмської Вчительської семінарії до м. Берестя з м. Суража, Чернігівської губ.

При сьому Комісаріат має за честь повідомити Міністерство Освіти, що

справа ся негайна, бо вже учні тої школи прибувають до м. Берестя і чекають без діла, пока прибуде семінарія; крім того, Комісаріат повинен харчувати сих учнів на кошти, асигновані на організацію курсів для учителів, що лягає тягарем на ведення курсових господарчих справ.

В доповнення своїх представлень з 2 серпня і 10 вересня сього 1918 року під № 6315 і 7021 Комісаріат прохає вжити всіх заходів, щоб зазначена вище семінарія була перевезена з м. Суража до м. Берестя, як найскоріше.

Заступник Комісара /-/ М. Каліхевич²⁸

Вик. об. Діловода /-/ В. Василюк

Документ № 21

Ф. 2201, Оп. 1, Сп. 843, Арк.93.
Копія

До Центрального Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки
Представника від Учительської Спілки Холмщини, Підляшшя, Полісся та Західної Волині Миколи Марченка

Заява

Через те, що Українські гроши, якими видається платня для вчителів з Державного Банку, зовсім не мають курсу, на терені німецької окупації, учительство може опинитись в критичному становищі. Це питання обговорювалось на зборах учителів і я зараз, передаючи бачення вчителів, щиро прохаю Центральне Бюро В.У.С. звернутись до відповідних інституцій, аби для вчителів Холмського Комісаріату Освіти платня видавалась грішми німецькими, поки в тому буде потреба.

М. Марченко
1918 року 7 листопада м. Київ

Документ № 22

Ф. 2201, Оп. 1, Спр. 843, Арк.32.
Центральне Бюро Всеукраїнської Учительської Спілки
Київ Листопада 9 1918 р.
№ 512

До Міністерства Народної Освіти
Додаючи при цьому копію заяви представника від Учительської Спілки Холмщини, Підляшшя, Полісся та Західної Волині від 7 листопада б. р.,

Центральне Бюро Всеукраїнської Вчительської Спілки має честь прохати вдіяти всіх заходів, щоб платня вчителям Холмського Комісаріату Освіти виплачувалась німецькими грішми.

Голова /-/ С. Русова²⁹
Секретар /-/
Діловод /-/

9 листопада кайзер Вільгельм відрікся від престолу, а через кілька днів Німеччина підписала акт про капітуляцію. Становище гетьмана Скоропадського, влада якого спиралася на німецьку армію, стало катастрофічним. Сподіваючись на підтримку країн Антанті та білої армії генерала Денкіна, гетьман підписав 14 листопада Грамоту про федерацію України з майбутньою небільшовицькою Росією, що викликало протест багатьох українських патріотів, у тому числі і Скоропис-Йолтуховського.

Документ № 23

Ф. 3696, Оп. 1, Спр. 56, Арк. 10-12.

Протокол засідання Холмської Губерніяльної Ради 17 листопада 1918 р.
Присутні:
Холмський Губерніяльний Староста п. Скоропис-Йолтуховський
Помішник Холмського Губерніяльного Старости п. Донець³⁰
Холмський Губерніяльний Міністр Освіти п. Дмитріюк
Уповноваж. Міністерства Судових Справ п. Павлюк³¹
Уповноваж. Міністерства Здоров'я п. Король³²
Уповноваж. Міністерства Ісповідань п. Козловський
Члени Холм. Губ. Викон. Коміт.: Т. Олесіюк і А. Громадський³³.
Головує П. Скоропис-Йолтуховський.
Секретарює Т. Олесіюк.

Порядок денний:
1) Сучасне політичне становище.
2) Доклад Уповноваж. Міністерства Судових Справ.
3) Біжучі справи.

П. П. Скоропис-Йолтуховський забирає голос до першої точки порядку денного. Чим би не скінчилась боротьба в Центральній Україні, якби до неї не відноситись, тут на польсько-українському пограниччю робота мусить

вестись і надалі в напрямі зміцнення українських державно-національних позицій. Що до Холмщини стою на попередньому становищі – Холмщина мусить бути українською. Інша річ, чи при новому курсі політики центрального уряду буде можливість вести роботу надалі. У всякому разі обов'язок наш зараз оставатись на своїх місцях і вести не перериваючи свою роботу в цілі вияснення відношення уряду до Холмщини послано телеграми п. Гетьману і Міністрові Внутрішніх Справ, в яких вказано, що Холмський Губерніальний Староста не відмовиться працювати і при новому складі уряду, наколи буде дана можливість вести справу в українському національному напрямі.

Павлюк вказуючи на останні події в зв'язку з дезорганізацією німецького війська і евакуацією із польських та українських земель зазначає, що українська влада не могла як слід зорієнтуватися в політичному становищі і може зарано покинула Більський, Володавський та Константинівський повіти. З від'їздом німців Підляшшя залишилося цілком без усякої влади і треба ту встановити пославши уряди, а на села організаторів.

Дмитріюк. Ми стоїмо на старих позиціях, але необхідна реальна допомога з Києва. Необхідно заявити уряду, що який би він не був, він мусить вибавити Холмщину: 1) від поляків 2) від голуду.

Скоропис-Йолтуховський дає інформації. При його від'їзді Міністр Фінансів обіцяв, що буде видавати на харчування та допомогу біженцям на Холмщині щомісячно по мільйонів карбованців. Лишено д. Шелесту із сум Староства 300 тисяч карбованців на закупно збіжжя. Що до війська, то кадр Чорноморського коша із 100 офіцерів і 130 подофіцерів буде призначено на Холмщину, але тепер це мабуть обпаде. Що до державної варті, то справа вже підготовлена.

Відтак Староста відчитує текст телеграми до Ясновельможного п. Гетьмана, копія з якої послана до п. Міністра Внутрішніх Справ: «Ясновельможний Пане Гетьмане. Сьогодні дістав я звістку, що Ви зреклися самостійності Української Держави і беретеся за відбудову Федеративної Росії. Я вважаю цей крок Ваш хибним і для українського народу дуже небезпечним. Гадаю, що єдине правильним є шлях, яким ми йшли досі, внутрішня консолідація українських національних сил і будова самостійної Держави. З огляду на загрожене становище Холмського

Староства я не покидаю свого поста і готов далі вести свою працю по організації краю і української влади в них до того часу поки не встановиться в краю нормальний лад і поки не буде проведена остаточна державна границя між нами і Польщею. Як що Ви мені забезпечите, моя діяльність тут не буде торозитися з центру, як що український характер всіх моїх заряджень і мої самостійницькі переконання можуть бути терпимі для вашого нового Правительства, то я лишуся при праці. В противному разі прошу прислати мого заступника, якому б я міг здати край і уряд»³⁴.

Прот. Козловський піддержує думку Павлюка що до негайного поширення української влади на лівий берег Буга.

Олесіюк висловлюється проти негайності такого поширення. Поки не перешумить соціальна завірюха, ніяка влада не буде в стані удержати порядок, ніяка не буде популярною. Поляки, коли зараз візьмуть владу на Підляшші, без сумніву в очах населення скомпрометуються. Треба отже організувати для Підляшшя владу на правобереж'ї Бугу, і виждавши відповідного моменту перекинути на Підляшшя.

Дмитріюк пропонує, аби з початку виявити принципіальні відношення до подій на Україні. А потім перейти до обміркування питань місцевого характеру.

Олесіюк каже, що якби не розвівались події в центрі, Холмське українське громадянство мусить стежити пильно за тим, аби не станути перед якимись несподіванками в Холмській справі.

Донець вказує, що по смислу грамоти Гетьмана курс уряду остається прежнім. Тепер ясно сказане те, що раніше скривалось. Для Холмщини нічого поки що не міняється.

Дмитріюк. Курс уряду зараз же відбивається на настроях і роботі людей, які приїхали на Холмщину. В справі встановлення певного політичного курсу Холмській Губерніальній Раді, якої інституції урядовій не можна якихось заходів се діло Холмського Комітету.

Скоропис-Йолтуховський. Евакуація української влади лівого берегу Бугу сталася за моєю відсутності. Повертати українські установи назад можливо було б тільки тоді, коли б була реальна сила. На жаль такої сили у нас зараз нема. Маємо 100 рушниць, але нема до них людей. Правий берег Буга се база для повороту на Підляшшя.

Дмитріюк. Уряд на правий берег Буга зараз посилати не можна, але робота Староства мусить так бути при-

стосована, аби мати постійно зв'язь і подавати допомогу на Підляшшя. Для того треба задержати за собою пункти понад Бугом.

Павлюк згоджується, що тепер поширити українську владу на ціле Підляшшя неможливо, а треба тільки піддержати прибужні села Володавського та Більського повітів.

Олесіюк зазначає, що для сего можна зужити суми відпущені на варту.

Дмитріюк вказує на необхідність утворення організації хоч би для розподілення хліба поміж населенням.

Скоропис-Йолтуховський висловлюється проти організування невеличких військових відділів для операцій на Підляшшю, бо вони не можуть мати великої сили і внесуть ще більший заколот в життя краю. Варта буде зужита і на Холмщину.

Павлюк читає проект урядування судових установ.

Скоропис-Йолтуховський вважає, що з теоретичного боку сей проект мусять розглянути спеціалісти-юристи, Губерніальна Рада може лише заслухати його і висловити свої побажання практичного характеру. Отже такою практичною потребою є зорганізування негайно же хоч би елементарного судівництва. Поляки на справу суду звертають пильну увагу і навіть без адміністративної влади і по за межами Польщі встановлюють свої суди. П. Скоропис-Йолтуховський приводить документ польського суду на Волині. Таким шляхом треба і нам іти.

Павлюк вказує на неможливість заснування нормальних судів зараз поки не запроваджена в краї українська адміністрація. Окрім того суди опиняться без кодексу законів. Але ж у всякому разі заведення судів в окремих місцевостях можливо і за відсутності кодексу законів суд може відбутися на підставі звичайного права.

Олесіюк запитує п. Уповноваженого Міністерства Судових Справ чи робиться що в справі збереження судових документів.

Павлюк дає пояснення в сій справі. Громадський констатує непевний сучасний стан Холмської справи, необхідно звернутися до уряду з меморіалом що до Холмщини, аби на мировім конгресі відстояти її. Що до сучасного становища на лівому березі Буга, то треба аби Холмський Виконавчий Комітет розвинув свою організаційну діяльність подібно до польських комітетів. Для сего потрібні засоби і Староство мусить дати ті засоби.

Дмитріюк вказує, що умови роботи Холмського Виконавчого Комітету

і польських комітетів неоднакові. Поляки мають численну інтелігенцію і працюють під захистом польської влади, а навіть і німців весь час війни, аби Холмський Виконавчий Комітет не може розвинути роботу через брак інтелігентних робітників.

Скоропис-Йолтуховський. П. о. Громадський мислить занадто теоретично. Українці під час окупації опинились без інтелігенції, через те переведення організації на зразок польської Холмським Виконавчим Комітетом зараз неможливо. Велику роллю в місцевому житті може відіграти зорганізування просвіти³⁵, на що треба зараз звернути пильну увагу.

Дмитріюк дає інформації про стан справ з організуванням централі просвіти.

Скоропис-Йолтуховський. Справа стоїть погано, треба пока організується централі відкривати місцеві просвіти в окремих пунктах і зараз же в м. Бересті.

Підписав голова /–/ Ол. Скоропис-Йолтуховський

Скрипів /–/ Т. Олесіюк
З оригіналом згідно:

Діловод Холмського Губерніально-го Староства /–/ Білевський

Документ № 24

Ф. 2207, Оп. 1, Спр. 1785, Арк.119-121.

Українська Держава

Копія з копії

М.В.С.

Холмське

Губерніальне Староство

30 листопада 1918 року

№ 1758

Місто Бересть

Ясновельможний Пане Гетьман
Справа у Холмським Губерніальнім Старостві зараз стоїть так:

Німецькі військові частини скрізь заснували Ради Солдатських Депутатів, які стежать головню за тим, щоб відділи їх покидали наш край в порядку. Це їм на правому березі Буга удається. На лівому березі більше безладдя. Вони увесь час ведуть переговори з поляками, щоб забезпечити для своїх військ шлях через Варшаву і через те ідуть на дуже великі уступки їм. Так, наприклад, допустили поляків зайняти частину Ковельського вокзалу. Лиш мій протест обіцяли вони не допускати у Ковель озброєних поляків, а тільки залізничний персонал. І все-ж польська залізнична охорона вже пробувала заарештувати мого Ковельського Повітового Старосту.

Поляки настоюють на тім, щоб їм оддати Берестейській вокзал. Я заявив і тут свій протест проти віддачі української частини залізниці в польські руки і поки ще поляки тут не засіли.

Призначений мною Інспектор Державної Варти і Берестейській Повітовий Начальник Варти ще не наспіли сюди і в краю, які в багатьох місцях вже покинули німці, стягаючи свої відділи до залізничних пунктів. Я приступив до організації тимчасових відділів Державної Варти. Увійшовши в зносни, як з представниками місцевої німецької військової влади, так і Рад Солдатських Депутатів у Бересті і Ковелі я маю згоду їх на те, щоб сюди увійшла наша військова частина. З огляду на те, що ні добре з'організованої державної варті, ні війська у мене немає, я починаю організації зі свого центру, з Берестя і поширюю її поки що лиш у тил на схід і щоб забезпечити спокій в тих частинах Староства, які безпосередньо прилягають до не окупованої України, з тим, щоб в міру зросту моїх сил і адміністративного апарату ступнево, але систематично поширювати свою владу на цілу етнографічну українську територію Холмщини на захід від Бугу.

На території самої Холмщини (бувши австрійська окупація) компетенція Холмського Староства не поширилась ніколи. Підляшшя (повіти Володавський, Більський і Константинівський) з початку революції в Германії Староство втратило. Наша провізорична влада на Підляшшю спиралась виключно на військову організацію німців, а як вони самі мусили під напором поляків стягнутись за Буг, то і нам запропонували закріплюватись на правій стороні Буга. Німці зараз же держаться в Білій, але нас за Буг не пускають, властиво не хотять піддержувати, а ми самі не маємо сили. Правий берег Буга ще за нами, на лівому бродять невеличкі банди поляків, нерегулярні частини яких можна було б легко витиснити за межі України, як би був хоч невеличкий військовий відділ. Почав організацію варті, але боюсь, щоб це не кончилось трагічно, бо маю мало гроші, зовсім нема хліба, одежи, зброї і т. п. Трагізм в тому, що без варті тут тепер абсолютно неможливо вести організаційну працю, бо загрожують з одного боку поляки, а з другого – свої досить заражені більшовизмом села, а голдна і гола варта – ще гірше. Нам треба людей, гроші і хліба. Досі ми получали трохи грошей, але ні зерна хліба. Я сидів півтора місяця в Києві останній раз, поки добився трохи грошей і більш нічого. Цілий край самий зни-

щений в світі відрізаний від Києва буквально гине зараз. Староство шляхом упорної боротьби на протязі майже року зберегло цей край для України, але воно зараз вибивається з сил і або загине або муситиме покинути край на проїзвол стихії. Ми бачимо як розвалюється уже шкільне діло з таким трудом налагоджене, через брак грошей на ремонт шкіл, на їх урядження, через те, що учителі не мають чого їсти, сидять без світла і без дров. Уже розвалилося майже діло врачебне; лікарі стоять уж перед тим, що прийдеться викинути хворих зі шпиталю, дітей з приюта, бо вже існують на позичені гроші, а самім шукати приватної практики. Просвітна діяльність позашкільна мусила зовсім вмерти. Я не вдержу і урядовців самого Староства, бо і вони стоять вже перед голодом на самім порозі, а дров зовсім не мають. Староство одно не може замінити всі органи управління краєм, інституції всіх Міністерств. До цього часу німці не давали нам права перейняти од них найголовніших галузів управління краєм; тепер мусимо це зробити протягом тижня, треба перебрати ліси з тартаками, які німці готові уступити за безцінок, телефонну і телеграфну сіть, електричні станції принаймні хоч на вокзалах, крепості в Бересті і інші. Вони мали тут великі хазяйства. Треба перебрати засіяні поля і інвентар, який вони готові уступити за невеличкі гроші, або і без грошей під росписки Староства, маси машин ріжнородних, майстерень, заводів, залізних доріг та інш. Все це може обогатити край як його закупити зараз – то гроші не пропащі і все це може пропасти почасти зруйноване і розграблене селянами, почасти в руках спекулянтів. Ніяких абсолютно органів влади тут нема. Очевидно Староство само не може обсадить ліса і тартаки, залізну дорогу, телеграф, телефон, бути і поштою, агрономом, піклуватись о біженцях і строїть спалені села, бути і судом, і казначейством, і банком, і лікарем і земством та устроювати духовенство. До цього часу Староство почасти всім цим і займався, але тоді був німецький адміністративний апарат. Староство співділало з ним, направляло скільки могло його діяльність і доповняла. Зараз цей апарат вже розвалився і хоч держиться ще в головних пунктах і тим стримує поки що край від анархії, але це не надовго.

Ваша Світлість, завше цікавилась Холмщиною, тому то і надіюся, що Ви зарядите негайну поміч нещасному краю. Події розвертаються так скоро, що ми не встигаємо за ними, коли буде-

мо помаленьку, як доводилося це робити за часів німецької окупації, зводити наші інституції, ступнево замінюючи ними німецькі. Всі Міністерства повинні дати тепер же свої готові апарати на наш край, або принаймні частину їх:

Сюди треба зараз же:

(Міністерство Фінансів)

1) а) Фінансовий апарат для оподаткування населення і принаймні

б) два Казначейства до Берестя і Кобрина

в) а також в самім близьким часі приготувати казначейства на інші повітові міста

г) з'організувати філію Державного Банку.

(Міністерство Загальних Справ)

2) Від Міністерства Загальних Справ зараз треба:

а) цілий персонал лісної стражі,

б) якийсь солідний апарат для експлоатації державних маєтків, який би дав порядок тій масі засіяних німцями земель, які вони кидають зараз і

в) для перейняття тартаків і інших сільськогосподарських підприємств (тут буде маса непорозумін з тими, на чийх землях німці засіяли, кому продали засіяне чи покинули так).

(Міністерство Пошт і Телеграфів)

3) Треба в найближчій часі підготувати персонал пошти і телеграфів на території краю зараз прислати 250 фахівців для перейняття телефонної і телеграфної сітки, коли не хочемо, щоб пропала ціла сітка задурно.

(Міністерство Продовольчих Справ)

4) Від Міністерства Продовольчих Справ негайно треба сплатити од голоду ці сотні тисяч людей, які буквально гинуть од голоду і простягають руки до Києва поки що даром, бо Уповноважений Міністерства не дав ще сюди ні зерна хліба за кілька місяців свого існування.

(Міністерство Внутрішніх Справ)

5) Треба призначити особо-уповноваженого по відбудові краю, снабдити його солідною сумою грошей. Це одна з наболівших задач, 50% населення немає хат, а біженці які приїжджають зараз сидять прямо на снігу і мруть. Холод і голод. Люди кожний день сотнями оточують Староство і просять і потребують спасати од смерті.

(Міністерство Здоров'я)

6) Міністерство Здоров'я мусить одпустити Головного лікаря сюди і також з грошима. Досі він сидів більш у Києві і без грошей, а населення сливе жодної медичної допомоги немає.

(Міністерство Шляхів)

7) Міністерство Шляхів мусить:

а) прислати спеціальну комісію, яка

б) вияснила умови, на яких можна буде перебрати залізницю і

б) прислати персонал, щоб вже зараз зайняти дорогу Ковель–Камень-Коширський–Вигоновське Озеро.

8) Зараз же треба фахівців і грошей для перейняття електричних станцій, хоч самих важких.

(Міністерство Юстиції)

9) Зараз же потрібні кредити і штати Міністерство Юстиції.

(Військове Міністерство)

Зараз же потрібний апарат в Бересті з хлібом і грішми, який би зайнявся опікуванням полоненими і глядженям продовольчих пунктів для них. Уже тепер вони ідуть сотнями, але скоро повалять тисячами голі, босі, голодні. Це головна лінія. Всі полонені з Німеччини перейдуть через Бересть.

Конче прошу також, згідно з Вашою обіцянкою, прислати в моє розпорядження кіш полковника Годилю-Годлевського³⁶, або який інший відділ регулярного війська з провіантом і амуніцією, коли ми не хочемо стратити і те, що осталося.

Прошу Вашу Світлість розглянути це і запропонувати всім Міністрам, щоб кожний зробив відповідні заходи по своєму Міністерству.

Я просив телеграфно Раду Міністрів асигнувати мільон в марках і прислати мені. Відповіді я не дістав. Тепер виправляю з цим представленням посланця і прошу перевести через Раду Міністрів негайно аванс 10-20 мільонів, передавши частину його в моє розпорядження, частину розподіливши між тими Комісіями, які мусять вислати сюди негайно різні Міністерства, щоб тут на місці перейняти і урятувати все те, що можливо од німців і почати планомірну організацію українського державного апарату на бувшій окупційній території.

Це єдиний можливий в даний критичний [момент] реальний шлях, яким ще зможемо удержати край в наших руках коли для кожної асигновки вимагати спеціальної кошториси тоді мусимо зразу махнути рукою на справу.

На мою телеграму від 17 Листопада б. р. Ясновельможний Пан Гетьман, сьогодні дістав я звістку, що Ви зреклись самостійності Української Держави і боретесь за відбудову Федеративної Росії.

Я вважаю цей крок Ваш хибним і для Українського народу дуже небезпечним. Гадаю, що єдине правильним є шлях, яким ми йшли досі – внутрішня консолідація українських національних сил і будова нашої самостійної Держави.

З огляду на загрожене становище Холмського Староства я не покидаю свого поста і готов далі вести свою працю по організації краю і української влади в нім аж до того часу, поки не буде проведена остаточна державна границя між нами і Польщею.

Як що Ви мене забезпечите, що моя діяльність не буде тормозитися з центру, як що український характер всіх моїх заряджень і мої самостійницькі переконання можуть бути терпимими для Вашого нового правительства, то я лишуся при праці. В противнім разі прошу прислати мого заступника, якому б я міг здати край і уряд – я не одержав відповіді досі. Незалежно від того, як Ви поставитеся до мене ізза того, що наші політичні лінії розходяться, можете бути певні, що всю технічну справу по організації української державної влади в Старостві, оскільки Ви вчасно дасте матеріальну поміч, я вестиму так, як і досі аж до самого дня передачі влади моему заступникові, як що Ви визнаєте доцільним призначити в нових політичних обставинах іншого Старосту на Холмщину.

Підписали: Холмський Губерніяльний Староста /-/ Скоропис-Йолтуховський

Продовження у наступних числах

Підготував
Олександр ІЛЬІН

ПРИМІТКИ:

29. Софія Русова (1856-1940) – українська громадська і культурна діячка, видатний педагог, одна із засновників і керівників Всеукраїнської вчительської спілки.

30. Дмитро Донець – український політичний діяч, родом з м. Звягель (Новоград-Волинський).

31. Антон Павлюк (1875 – після 1944) – український громадсько-політичний діяч Холмщини.

32. Павло Король (1890-1940?) – відомий берестейський лікар, депутат польського сейму, один з лідерів російського руху у міжвоєнній Польщі, заарештований НКВС, подальша доля невідома.

33. Напевно, отець Громадський – це майбутній митрополит Олексій (Громадський, 1882-1943), під час Великої вітчизняної війни голова Української Автономної Православної Церкви.

34. Гетьман Скоропадський у своїх спогадах характеризує вчинок (телеграму) Скоропис-Йолтуховського як чесний й благородний.

35. «Просвіта» – українське культурно-просвітницьке товариство, створене в 1868 р. у Львові. Берестейська «Просвіта» була створена 1 грудня 1918 р., її очолив Карпо Дмитріюк.

36. Олександр Годилю-Годлевський (1880-1945) – генерал-хорунжий Української армії.

З хроніки подій на Підляшші

«Ранок» танцював у Перемишлі

6 липня у Перемишлі відбулася «Ніч на Івана Купала». Під час цьогорічної едиції найбільшого українського розважального заходу в цьому місті виступили українські танцювальні ансамблі, які діють при українських школах у Перемишлі, Білому Борі, Лігниць, Гурові-Ілавецькому та Більську. Їхній виступ завершував майстер-класи танцювальних ансамблів, які пройшли у Львові з участю хореографів з України в рамках ширшого проекту, проведеного при підтримці Департаменту з питань освіти і науки сім'ї та молоді Львівської обласної державної адміністрації.

У проекті бере участь коло ста дітей, у тому числі молоді учасники колективу «Ранок» з Більська, які вже вдруге зустрілися на майстер-класах з іншими українськими групами з різних міст Польщі. Результатом спільної праці буде велика хореографічна композиція на п'ятдесят пар, яку українські діти і молодь із Польщі покажуть на найближчому Фестивалі української культури в Сопоті.

Окрім танцювальних ансамблів, що беруть участь у проекті, під час фестивалю «На Івана Купала» виступила вокальна група ансамблю «Ранок» з Більська. Молоді підляські дівчата взяли також участь в обряді пускання вінків на воду. Тим самим підляшани черговий раз включилися в загальноукраїнське культурне життя у Польщі.

Захід організував місцевий відділ Об'єднання українців у Польщі.

Школа традиційної музики

8-20 липня у Гоголові неподалік від Ясла проходила XVI Міжнародна літня школа традиційної музики. Взяття в ній участь понад сто осіб, між іншими з Англії, Франції, Ірландії, Білорусії, України та Польщі. Серед учасників знайшовся більшанин Лука Чижевський, випускник української філології Університету Марії Кюрі-Скłodовської в Люблині, лідер ансамблю «Хвиля» з Люблина.

Під час школи протягом двох тижнів проходили як теоретичні, так і практичні заняття присвячені традиційній пісні і танцю різних народів – кожного дня учасники присвячували годин п'ять-шість для співу та стільки ж само для танцю. Вчили їх найкращі викладачі етномузикології та фольклористики з різних країн Європи – Сербії, Росії, Литви, Польщі та України, у тому числі Ігор Мацієвський, Тетяна Сопілка, Ірина Клименко. Майже половина доповідей і занять стосувалася саме української народної традиції різних регіонів, між іншими Центральної України, Слобожанщини, Волині, а також Підляшшя. Оскільки серед викладачів знайшовся Юрій Пастушенко, учасник «Древа» з Києва, який цікавиться також підляською народною музичною культурою, учасники вивчали пісні, між іншими, з Добриводи та Кліщель.

Літню школу провела Фондація «Музика кресів» з Люблина.

Молодь із Рахова в Більську

8-17 липня в Більську перебувала група молоді з міст-побратимів Більська – з Білорусії, Молдови та України,

у тому числі з Рахова, що на Закарпатті, біля кордону з Румунією. Молоді люди проводили на Підляшші час, пізнавали один одного та знайомилися з регіоном. 13 липня Ольга Ворохта з Рахова виступила з українським репертуаром під час свята «На Івана, на Купала» в Дубичах-Церковних.

Археологічні розкопки в Суражі

13 липня на середньовічному городищі в містечку Сураж почалися археологічні розкопки Інституту археології і етнології Польської академії наук у Варшаві. Проводилися вони в рамках польсько-литовського дослідницького проекту «Сураж і Лішкява – середньовічні осередки влади на пограниччі Корони Польського Королівства та Велико-го Литовського Князівства». Їхні результати підтвердили ранньосередньовічне походження городища та його зв'язок із Київською Руссю.

Досі існували дві теорії на тему походження Суража. Деякі науковці обстою-

вали думку, що це мазовецький город, інші – що це найбільш висунений на північний захід форпост Київської Русі, який наприкінці XIV – першій половині XV ст. був відрізаний від околиць польським мазовецьким осадничством. Зараз українське православне населення у Суражі відсутнє. Не збереглися також церкви, яких у XVI ст. було в містечку три.

Розкопки, що проводилися на городищі до половини вересня, були першим таким комплексним дослідженням середньовічного міста. Пройшли вони в рамках гранту профінансованого міністром науки і вищої освіти в рамках Національної програми розвитку гуманістики.

«Ярмарок зубра»

14 липня у Миському амфітеатрі в Гайнівці відбувся VII «Ярмарок зубра» – презентація фольклору та культурного надбання регіону. Можна було під час нього поспробувати регіональної кухні, подивитися показ ко-

вальства та придбати виро- би народного ремесла, які презентували виставники з Польщі, Білорусі, Литви та України. Під час концертної частини заходу виступили фольклорні, естрадні та фольк-рокові ансамблі, серед яких не забракло виконавців українських пісень – «Черемшини» з Черемхи та «The Ukrainian Folk» з Гурова-Ілавецького. Український репертуар виконали також дівчата зі Студії естрадної пісні Гайнівського будинку культури.

«З сільського подвір'я»

19-21 липня у Черемсі проходили головні концерти Фестивалю багатьох культур і народів «З сільського подвір'я». Цього року на сцені в пленері Гмінного осередку культури можна було почути ансамблі з Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Албанії та України, між іншими виступив господар заходу – гурт «Черемшина». 21 липня на завершення концертної частини фестивалю можна було почути польсько-український проєкт «P.U.T.A» і «Гуляйгород». Окрім того українська фольклорна група, відома зі співпраці з гуртом «Тартак» та з раніших виступів на Підляшші, повела в Гмінному осередку культури в Черемсі майстер-класи українських народних танців.

З черги після головних днів фестивалю, у днях 23-25 липня, традиційно вже Людмила і Сергій Вострікові з рівненського фольклорного колективу «Горина», вчили зацікавлених українських традиційних пісень з Полісся і Підляшшя. У майстер-класах взяло участь 20 осіб.

Фестиваль зорганізувало Товариство любителів сільської культури в Черемсі та місцевий Гмінний осередок культури.

Заграла «Перкалаба»

20 липня під час Фестивалю молоді Білорусі «Басовіща» в Городку виступив український ансамбль «Перкалаба» з Івано-Франківська.

Делегація з Сум у Селі-Буди

20-21 липня у Селі-Буди побувала делегація Сумської обласної державної адміністрації. Метою третього вже приїзду на Підляшшя урядовців із Сум було налагодження ближчих контактів у галузі економіки, бізнесу, туризму та культури. Тим разом українські гості знайомилися з діяльністю Кластеру марок туристичних східної Польщі, який об'єднує організації туристичного характеру. Під час зустрічі представники Сумської торгово-промислової палати підписали з представниками Кластеру договір про співпрацю.

Паломництво до Почаєва

22 липня з Гайнівки вирушила перша після Другої світової війни підляська піша проща до Почаєва в Україні. За два тижні 38 осіб, в основному з Гайнівки, Більська та Білостока, пройшло 510 кілометрів – кожного дня вони долали середньо аж 57 км. 5 серпня у святому місці, яке віками було важливим центром духовного життя, у тому числі для підляшуків, паломники взяли участь у врочистостях Почаївської Ікони Божої Матері.

Проща з Гайнівки стала символом відновлення старовинної традиції піших пілігримок до Почаєва, куди віками прямувало україномовне населення Підляшшя – як згадують найстаріші жителі нашого регіону, в давнину з кожної сім'ї принаймні одна особа мусила піти з прошею до Почаєва.

Піше паломництво зорганізувало

Православне братство святих Кирила і Методія в Гайнівці.

«Підляська октава культур»

22-28 липня у Білостоці та понад двадцятьох місцевостях регіону проходили концерти VI Міжнародного фестивалю музики, мистецтва і фольклору «Підляська октава культур». Це найбільша в Підляському воєводстві презентація народної пісні і танцю різних націй та музики, що інспірована фольклором.

Цього року під час фестивалю виступило 26 ансамблів з 11-ти країн світу. Загалом пройшло понад 30 концертів, які притягали багатотисячну публіку. Серед виступаючих не забракло українських груп найвищого артистичного рівня з України та Росії.

Фестиваль почала 22 липня в будинку Восводського осередку анімації культури в Білостоці, так званих «Сподках», презентація вистави під заголовком «Українність». Це видовище, основою якого стала українська музика та поезія польських та українських авторів, авторства польської театральної і фільмової актриси, що родом з Білостоку, Магдалени Важехи. Поруч з польськими артистами, в проєкті взяло участь музично обдароване подружжя Охрімчуків з України – Ганна та Сергій, учасники легендарного київського ансамблю «Древо», які приготували музичну опрацю вистави.

«Українність» викликала великий інтерес білосточан, які ледве помістилися в «Сподках». Неменшим зацікавленням тішилися також пленерні концерти «Підляської октави культур».

Офіційне відкриття фестивалю відбулося 23 липня на білостоцькому ринку. Традиційно вже концерти почав парад фольклор-

них співочих і танцювальних ансамблів з різних сторін світу центром Білостока. Того дня під час інаугураційного концерту виступили виключно українські ансамблі з України та Росії: Оркестр Гуманітарного університету з Рівного, ансамбль «Козачата» з Майкопу, що в Республіці Адигея та Черкаський академічний заслужений український народний хор. Під час чергових концертів глядачі як у Білостоці, так і в регіоні могли ще побачити: представників польської національної меншини з України – ансамбль «Волинські соловейки», який поєднує презентацію і популяризацію польської та української культур, а також ансамбль пісні і танцю «Пролісок» з Кіровограда.

Захід зорганізував Воєводський осередок анімації культури в Білостоці.

«Переточе»

26-27 липня в амфітеатрі в Біловезжі проходили XI Біловезькі артистичні інтеграції «Переточе 2013». Цього року українським акцентом на заході були виступи танцювального ансамблю «Черемощ» з Венгожева та хору «Козачата» з Республіки Адигея, що в Росії.

«Дні Кліщель»

26-28 липня в Кліщелях відбулися XVII «Дні Кліщель». Перед осередком «Гладишка» виступили між іншими виконавці, які мають у своєму репертуарі українські пісні: фольклорний ансамбль з Добриводи, «Вривочки» та «Орляни» з Вуорлі, «Мікстура» з Кліщель, а також Студія естрадної пісні Гайнівського будинку культури.

«Василівка»

27 липня в Малій Дубровиці на Південному Підляшші відбулася «Василівка» – народний захід присвячений

пам'яті Василя Альбічука (1909-1995), місцевого художника і поета, якого звать підляським Никифором. Від кількох років свято проводять спільно Союз українців Підляшшя, війт гміни Піщац, парафія у Загорові та місцеві жителі.

Традиційно «Василівка» почалася панахидою на могилі художника, який похоронений на православному кладовищі на схід від його рідної місцевості. Після неї при сільській світлиці відбувся концерт із участю ансамблів з Північного та Південного Підляшшя. Виступили між іншими: співочий і танцювальний «Ранок», «Родина» з Дуб'яжина, Студія естрадної пісні Гайнівського будинку культури, «Нарва» з Нарви, а також південнопідляські ансамблі з Ортеля-Королівського, Білої та Загорова. Деякі з них ще виконують давні місцеві українські пісні, хоча – на жаль, не є вони вже основою їхнього репертуару.

Василь Альбічук ціле своє життя провів у Малій Дубровиці. Його любов'ю були передусім квіти, яких посадив коло своєї хатинки понад 200 гатунків. На жаль, зараз його город запущений. Про видатного жителя села нагадує однак експозиція в сільській світлиці, в якій знайшлися як домашні предмети художника, так і його праці – доволі оригінальні картини, на яких представлений казковий світ городів.

Окрім картин митця під час цьогорічної «Василівки» можна було також подивитися праці поліціантів, які виникли під час VI Загальнопольського поліцейського художнього пленеру «Слідами Василя Альбічука – підляського Никифора», що почався 21 липня в Залютині конференцією про життя і творчість підляського мистця «Натура моєю любов'ю».

«Дні Нурця-Станції»

28 липня під час «Днів Нурця-Станції» виступив із концертом фольк-роковий ансамбль «Гойраки» з Більська, виконавець українських пісень, півфіналіст програми «Must be the music» телеканалу Polsat.

«Голенський ярмарок»

28 липня у Музею матеріальної культури Холмщини і Підляшшя в Голі у Володавському повіті пройшов XVII релігійно-культурний фестиваль «Голенський ярмарок». То циклічний етнографічний захід культурно-релігійного характеру загальнопольського рангу, який відбувається при нагоді свята Антонія Печерського, патрона місцевої пам'яткової (з 1702 р.) церкви.

Традиційно захід почався врочистим богослужінням у місцевій церкві, яке очолив Владика Авель, архієпископ Люблинський і Холмський. Під час нього відбулося посвячення коло церкви кам'яного хреста з нагоди 1025-ліття хрещення Володимиром Великим Русі-України, звідки й пішло християнство у східному обряді на ці землі.

При нагоді ярмарку коло церкви відбулася презентація двох виставок пов'язаних з трагічними моментами української історії цих земель: про нищення православних храмів у 1938 році на Холмщині і Південному Підляшші, а також про виселення українців у рамках сумнозвісної акції «Вісла» 1947 року.

Під час ярмарку в розташованому поруч із церквою Музею матеріальної культури Холмщини і Підляшшя свої вироби презентувало кілька десятків виставників з Польщі, України та Білорусі: художників, різьбярів, гончарів та інших народних умільців. Відбувся також концерт народних ансамблів – з українським репер-

туаром виступили на ньому між іншими фольклорні колективи з Берестейщини, що в Білорусі та з України. Традиційно показалися також місцеві групи, які спеціально, щоб показатися в Голі, вишукують призабутий місцевий український (як тут кажуть – «хахлацький») репертуар, що віками був присутній на цих теренах.

«Голенський ярмарок» зорганізувало Товариство любителів музею матеріальної культури Холмщини і Підляшшя.

«Черемшина» на Woodstock

1 серпня на фольковій сцені XIX Загальнопольського фестивалю «Woodstock» в Костшині над Одрою заграла підляська група «Черемшина» з Черемхи, яка виконує в основному український фольклор у стилі фольк.

Українська музика в Мельнику

3-4 серпня в Мельнику проходили XXIII «Музичні діалоги над Бугом». Виступали під час них представники різних національностей, у тому числі української. Як і в попередніх роках не забракло місцевих фольклорних ансамблів, які до певної міри продовжують українську традицію Підляшшя: «Новини» з Мощони-Королівської, «Мельничан» з Мельника, «Криниці» з Радивилівки та «Вересів» з Вилінова. Виступила також «Катринка» з Високого – зі спорідненої з Підляшшям україномовної Берестейщини.

Окрім народних колективів, на мельницькій сцені виступили також виконавці музики, яка інспірована українським фольклором. Можна тут було побачити і почути «Черемшину» з Черемхи, «The Ukrainian Folk» з Гурова-Ілавецького та «Гойраків» з Більська.

«Шляхом городищ»

6-10 серпня проходив другий байдарковий сплав Бугом «Шляхом городищ», придуманий Науково-педагогічною спілкою «Берегиня» з Берестя. Цього року він мав набагато ширший, міжнародний характер, оскільки до його організації приєдналася молодіжна ланка Союзу українців Підляшшя, яка досі проводила рейд «Пудляше».

У сплаві взяло участь 29 молодих українців із Білорусі, Польщі та України. Це учасники берестейської організації «Берегиня», скаутської організації «Пласт» зі Львова, а також члени і прихильники Союзу українців Підляшшя.

Рейд почався в Збережах Володавського повіту біля польсько-українського кордону та закінчився у Бересті в Білорусі. Загалом учасники пропливли понад 120 кілометрів. Це була нагода для ознайомлення з історією північних українських етнічних земель розташованих над Бугом – річкою, яка в давнину їх об'єднувала, та яка зараз є кордоном між окремими частинами історично одного регіону. У планах на наступні роки – перепливати цілий Буг.

Філателістична виставка в Черемсі

8 серпня в Черемсі відкрито польсько-білоруську молодіжну філателістичну виставку «140 літ залізничного шляху Одеса-Королевець. Черемха 2013». Нав'язує вона до історії осади, яка своє існування завдячує залізниці, що єднала українські землі тодішньої Російської Імперії з пруським Кенігсбергом. Проте останніми роками її роль як залізничного вузла зменшилася.

У приготуванні виставки взяло участь 40 осіб – любителів як філателістики, так і залізниці. Під час її відкрит-

тя виступив український молодіжний фольклорний колектив «Гілочка» з Черемхи.

Говорили про Волинь

9 серпня у Тикоціні відбулася презентація проекту «Поєднання через важку пам'ять. Волинь 1943». Це громадсько-освітній захід спрямований як до польської, так і української молоді. Має він на меті розкриття болочних картин польсько-української історії та пошук примирення через презентацію постав українців, що рятували поляків на Волині і Галичині та поляків, які допомагали українцям під час братовбивчої війни. У рамках проекту молодь побувала на Волині та Люблинщині, де записувала реляції очевидців.

Слідами Данила Галицького

10-12 серпня у Дорогичині, Мельнику та Холмі перебувала 30-особова делегація з України, яка подорожувала Даниловими місцями. Народні депутати України, депутати Львівської обласної ради, представники владних структур, Церкви, громадських організацій, науковці та журналісти відвідали підляські та холмські місцевості пов'язані з найвидатнішим володарем Галицько-Волинської Русі, Данилом Романовичем Галицьким. На Підляшші вони побували в першу чергу в Дорогичині, де 1238 р. війська руського князя поборолі лицарів Добжинського ордену, та 1253 р. Данило Галицький коронувався королем Русі. Відвідали також Холм, столицю Галицько-Волинської держави.

Візит української делегації почався 10 серпня Службою Божою біля пропам'ятної дошки присвяченої коронації Данила Галицького

в Дорогичині з участю української громади Підляшшя. Після неї гості побували на городищі, вулиці імені короля Данила, у місцевому музею та в інших місцях, пов'язаних із руською історією цього містечка. При нагоді візиту знімався фільм, присвячений королю Данилу Галицькому.

11 серпня українська делегація подалася до Холма, де взяла участь у Службі Божій у церкві св. Іоана Богослова. Згодом гості відвідали місця, які зберегли пам'ять про короля Данила, між іншими Замкову гору, на якій залишилися руїни замку Данила Галицького та костел св. Богородиці з XVIII ст., колишню греко-католицьку церкву, де проходять зараз археологічні розкопки. Побували також у місцях, що презентують українство у Холмі, оскільки тут, між іншими, народився перший президент України Михайло Грушевський.

1025-річчя Хрещення Київської Русі

18 серпня у церквах Люблинсько-Холмської єпархії було зачитано Архіпастирське послання архієпископа Люблинського і Холмського Авеля Всечесному Духовенству, Боголюбивому Чернецтву та всім вірним Люблинсько-Холмської єпархії з нагоди ювілею 1025-річчя Хрещення Київської Русі. Послання було видано 14 серпня, коли Церква відзначає свято Винесення Дерева Чесного Хреста Господнього та пам'ять свв. Мучеників Маккавеїв і матері їх Соломії. За традицією саме цього дня в 988 р. відбулося хрещення Київської Русі.

Спаса на Св. Горі Грабарці
18-19 серпня в монастирі свв. Марії та Магдали-

ни на святій Горі Грабарці пройшли врочистості пов'язані зі святом Преображення Господнього – Спаса. На одне з найбільших церковних свят та головний празник жіночого монастиря прибуло майже 7 тисяч мирян. В урочистостях узяли участь першоієрархи православної церкви в Польщі на чолі з Митрополитом Варшавським і Всієї Польщі Савою.

Поїздка до Києва

21-26 серпня відбулася екскурсія до Києва, зорганізована як ініціатива причетна до занять української мови для дорослих у Білостоці. Узяло в ній участь 29 осіб з Білостока та Більська, не лише учасників курсів української мови. У програмі поїздки знайшлися найвизначніші пам'ятки української столиці. Підляшани побували між іншими в Києво-Печерській лаврі, оглядали Софіївський собор, відвідали також Національний музей народної архітектури та побуту України в Пирогові. Головною точкою виїзду стала однак участь у «Параді вишиванок» під час Дня незалежності України – головного державного свята, яке відзначається щороку 24 серпня на честь прийняття в 1991 році Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України.

Це вже була друга екскурсія в Україну зорганізована Товариством любителів скансену в Козликах. Минулого року підляські українці виїжджали до Львова.

Помер Іван Ігнатюк

29 серпня на 85-му році життя помер Іван Ігнатюк – народжений у 1928 р. в селі Данці Володавського повіту український фольклорист, етнограф, поет, публі-

цист, організатор українського культурного життя в Люблині та на Південно-мудляшші. За своє життя він зібрав понад 1200 народних пісень, записав багато звичаїв та обрядів з рідного Підляшшя, багато етнографічних та мовознавчих матеріалів. Друкувався в тижневику «Наше слово», в українських календарях і альманахах, а також у дво-місячнику «Над Бугом і Нарвою». Незадовго до смерті побачила світ його книжка «Українські говірки Південного Підляшшя».

Іван Ігнатюк був активним діячем – це співорганізатор Українського суспільно-культурного товариства на Люблинщині, у 1956-1957 рр. заступник голови Воевідського правління УСКТ в Люблині, засновник люблинського ансамблю «Троянда», член Українського товариства та Союзу українців Підляшшя, вірний Православної Парафії свт. Петра (Могили) в Люблині.

31 серпня панахиду за бл. пам. Івана Ігнатюка відслужено в парафіяльній церкві Православної Парафії свт. Петра (Могили) в Люблині, яку відвідував майже кожної неділі. Похорон відбувся 2 вересня в римо-католицькій каплиці за римо-католицькою традицією, проте останній спочинок український фольклорист знайшов на православному кладовищі при вул. Липовій в Люблині. На похороні присутні були представники української громади. На могилі покійного покладено також вінок із синьо-жовтими квітами і лентою та написом «Бл. пам. Іванові Ігнатюку українці Люблина і Підляшшя».

Людмила ЛАБОВИЧ
Фото авторки статті

